

MÚZEUMI KURÍR

1974. ÁPRILIS

14. SZÁM (II. kötet, 4. szám)

MÚZEUMI KURÍR

A Hajdú-Bihar megyei Múzeumbarátok Köre körlevele

Megjelenik évente három számban

Tíz szám alkot egy kötetet, a köteteken belül az egyes számok számozása folyamatos. Minden kötethez, azaz tizedik számhoz magyar és angol nyelvű tartalomjegyzék, valamint mutatók járulnak

Szerkesztő: Dr. Dankó Imre

Szerkesztőség: 4001 Debrecen. Pf. 61. Déri Múzeum, Déri tér 1.

MÚZEUMI KURÍR

14

(II. KÖTET 4. SZÁM)

Debrecen, 1974

Kuruckori levelek Baranyi Miklós periratában

MOLNÁR JÓZSEF

Jókai Mór 1900-ban kezdte el az *Egetvivő asszonysziv* című történelmi regényét, amelyben »egy ártatlanul meghurcolt, női becsületétől ok nélkül megfosztott, nemes, erős, bátor lelkű debreceni asszonynak emel költői művében fényes elégtételül és kiengesztelésül örök emléket«.

Ez a bátor asszony *Ungvári Katalin* (1684—1755) Baranyi Miklós (1680—1756) kuruc tiszt első felesége volt, kinek férjét 1704-ben nevezte ki II. Rákóczi Ferenc a nagyváradi blokád élelmezési komisszáriusának.

Baranyi Miklós és Ungvári Katalin 1702-ben kötöttek házasságot, s 1706-ig zavartalan boldogságban éltek, bár házasságukat az anya, néhai Baranyi Györgyné (akkor már Borbély Andrásné) Fekete Mária és testvére, Fekete Krisztina, Ungvári Sámuelné, Ungvári Katalin mostohája, nem nézték jó szemmel, s míg a férj a harcok idején távol volt Debrecentől, az anyós és mostoha gonosz tervet eszeltek ki ellene. El akarták idegeníteni tőle férjét, s ki akarták túrni apai örökségéből. 1706 tavaszán, míg Baranyi Miklós hivatalos elfoglaltságában távol volt hazájától, a cselszövő asszonyok szövetségbe az áldott állapotban levő Ungvári Katalin kikapós szobalányával, s Borbély András háza mellett lakó Nempsovics János nevű patikussegédet elrejtették Baranyi Miklós házában kamrájában, s aztán egy felbérlet cseléddel lármát csapattak, hogy Ungvári Katalinnal férje távollétében ott van a szeretője. Az ártatlan asszonyt Nempsovicsal együtt még azon éjjel a városháza börtönébe hurcolták, mert a város erkölcsei törvényei az ilyen esetben a legszigorúbban intézkedtek. A vádbíró, mint nyilvánvaló gonosztevőkre halált kért, de a felettes hatóság újabb bizonyítékokra volt kíváncsi, s Eközben Nempsovicsot megszöktették a börtönből, s Ungvári Katalint megvesszőztetésre és száműzetésre ítélték, de ezt a büntetést a közvélemény ellenállása miatt nem hajtották rajta végre, s kiengedték a börtönből, s hamarosan, szeptember 19-én fiúgyermeknek adott életet. A fiút a református egyház szertartása szerint Baranyi Miklós néven keresztelték meg, de apja megtagadta, feleségét elhagyta, katolikus hitre tért, s másodszor is megnősült. Hamarosan hűtlen lett Rákóczi eszméihez is, s a kuruc háború után gyorsan beilleszkedett az új rendbe, 1711—16 közt Bihar megye főjegyzője, majd 1716—24 közt a megye alispánja lett, s 1725-ben a Habsburg uralkodó kinevezte a hétszemélyes tábla egyik bírójává. Gyors hivatali emelkedése egyúttal hatalmas vagyon megszerzését is lehetővé tette, s csak a második házasságából származott gyerekeket ismerte el törvényes gyermekeinek.

Ungvári Katalin elhagyottan nevelte Miklós nevű fiát, s annak törvényes gyermekként való elismertetéséért indított harcot. Később férjhez ment Gyarmathy Mihály debreceni paplanomesterhez, s hiába fordult a különböző hatóságokhoz sérelmével, nem talált meghallgatásra, míg végül a nagyváradi szentszék előtt ártatlanságáról eskü alatt

Felelős kiadó: Dr. Dankó Imre
Készült 1000 példányban.

74. 4., 1927 — Somogy megyei Nyomdaipari Vállalat Kaposvár.
Felelős vezető: Farkas Béla igazgató.

vallomást tett, s ennek alapján fia, ifjabb Baranyi Miklós, az ő és idősebb Baranyi Miklós halála után pert kezdeményezhetett a nagy Baranyi örökségből való részesedésért. Azonban elutasították, mert törvényes származását kellett előbb bebizonyítani, 1759-ben kezdődött el az a nagy per, amelynek iratai négy hatalmas folio kötetet töltenek meg, 1786-ig tartott. A perben nagy segítségére volt veje, Sina Miklós, kiváló tudós és kollégiumi professzor, s végül II. József császár és a pápai szentszék ítéletével sikerült törvényes származását bebizonyítani. Ez után indított pert a Baranyi örökségért, amely még a XIX. században is folyt, de ezt elveszítette Baranyi Gábor alispán féltestvérével szemben.

Baranyi Miklós élelmezési biztos levelezésben állt a kuruc háború idején a hivatalával kapcsolatos korabeli személyekkel, s ezek közül a levelek közül néhányat a per folyamán bemutatottak. A periratban maradt fenn az itt közölt 10 levél, amely már a bemutatáskor is eléggé elrongyolott állapotban volt. A periratok egyik kötetéből (HBML IV. A) 6/d. 205. sz. II. rész, 26—35. lap) a Hajdú-Bihar megyei Levéltárból közöljük.

Jókai *Egetvívő asszonyisziv* című regényének kritikai kiadása részletesen foglalkozik ezzel a perirattal, amelyből regényében Jókai is bővebben közöl műve lapalji jegyzeteiben érdekes részleteket. A periratot Jókai Széll Farkas debreceni ítéltáblai bírótól, barátjától kapta, aki az iratokat a debreceni zsbivásáron szerezte meg, néhány krajcárért egy faulsi asszonytól. Jókai az eredeti forrás alapján írta regényét, s piros-és kékcseruzás bejegyzései ma is láthatók a periratban. Széll Farkas 1907-ben a periratot a városi múzeumnak ajándékozta, amikor Debrecenből Pestre költözött. A Déri Múzeumból került 1945 után Debrecen város levéltárába, majd a Hajdú-Bihar megyei Levéltárba, ahol a Baranyi családra vonatkozó gazdag levéltári anyagot őrzik.

A perirat tanulmányozásáért hálás köszönetet mondok dr. Béres Andrásnak, aki az anyag tanulmányozása idején (1972-ben) a levéltár vezetője volt.

1. Orosz György levele Baranyi Miklósnak 1705. január 17.

Ajanlom szolgáltatomat Kegyelmednek!

Im accludaltam Kegyelmednek egy assignatiot, Is apector Grabarits Urat tangallya, az mit K(egyelme)d errogal az Hadakra rendessen, ergo authenticam Quietantiam et sub coramisatione adgya ki az Pinzt, ne legyen in futurum controversiában.

Az Tettes Nemes Bihar Vármegye is nem contentus, hogy Kgd nem obstante es minden nap feles Hadak et diversio coleribus conflantis fordul meg azon szegénységen, még nincs Kgyndek reflexioja azon Ns Vármegyére, holott maga mind a Fiscalitasközből, valahol Kegyed tud Fisicalitast, tudtára vagyon-é Buzája K.-nek ad quia tamen admonitioneet Requisitione az olyan renitensire executiot küldhet Kgd.. Lám oda adtam Kgdnek T. N. Szolnok Vármegyének is, azon kívül az 7 Hajdu Városok colonis 7 Porta után fenyegetse, irion Kgd contra morosos militaris Executioval éllyen. Magam is mind Szolnok, mind az 7 Hajdu Városokk irtam, mellyhez képest szánya meg maga Vgyét, Habet mille modos az kormákkal is kell, Kgd meg ne szüntesse Mészárszékét, az kinek fitetése jár Urunk parancsolatya szerint, hát pinzen vegyen. Ki in Paribus

accludaltam abban is meg tromfolhatná Kgd Palocsai Uramat, magát ahoz alkalmaztassa, ne légyen panasz reánk., Ns Szabolcs Vgye is eltartatna abrakból, bár más ne lenne is. Valamighlen érkezik ide... fő Capitány Galambos uram, mind addigh inneed ki nem indulhatok. Azon kívül énkezem alatt feles Praeda jött, de nem terminaltam ide közelebb való Vármegyéknek és Szakmár s Némethi Városának Urunk parantsolatját ki adom nekik. Az Görögök Józsaaga avagy áruját is conscribálták, aestimálták, az is gondviselésem alatt vagyon, az eránt és tovább való dispositioját is várom Urunknak, mivel már az is eecer resolváltott az itt való Bloquadának adta vala Urunk, de meg superbundam varok, ha irok Palocsai Uramnak, tudom meg tagadgya az arestomat. Magam Kgyd protectiojába objicialom, ezel maradok kegyelmed jó akaró kész szolgálja.

In Arce Szakmár, 17 januári 1705. Orosz György m. pr. P. S. Grabarits és Félegyházi Pál Urat akarom igen szépen köszöntené Kgyd, szeretés fársángot kívánok Ó Kegyelmednek.

Ujában is mind Szabolcs, Közép-Szolnok Vgye a Nob. Administr. Quentumot pro directione ulteriori annectaltam a, az hajdu Városokat mivel még nincsenek keresztülve, Kgd dexteritasara bizom.

Címzés: Generoso Domino Nicolao Baranyi Bloquada Vardiensis Commisario Domino Observandissimo Diószeg.

J E G Y Z E T :

Csicseri Orosz György 1695—1699 Ung, 1703-ban Bereg megye alispánja, 1704-től a fejedelem főhadbiztosa a tiszántúli kerületben.

Urunk — II. Rákóczi Ferenc fejedelem.

Palocsai — Palocsay György Károlyi Sándor unokaöccse, előbb huszárezredes, később dandárnok, 1704-től 1709-ig a nagyváradi ostrom parancsnoka.

Galambos — Galambos Ferenc tiszántúli birtokos, 1685-ben már a császáriak ellen harcolt, s Rákóczi kinevezte a tiszántúli kerület főkapitánya (Károlyi Sándor) helyettesének. Szatmár várának is kapitánya volt, később szenátor.

Szakmár — Szatmárnémeti.

Diószeg — Bihardiószeg.

2. Zoltán Jodechus levele Baranyi Miklósnak, 1705. február 5.

Denerose Domine mihi observadissime.

Isten Kedet szerentséssen éltesse szivesen kívánom Hat személyből álló executior katona Várdi Bloquadabul Kgd intimatiojára s parantsolattýára Vármegyénkben érkezővén, minden regula nélkül prohibitu helységünk Lakosit aggravállya, ital adására adigallya, mindenütt ezen kívül két két máriást minden személyen az szegénységen praentdálván insuper tizenkét forintokat nyargalóban követel. Mint hogy peíg az ilyen állás Erigálóknak mennyire lehet autoritások instructionaliter ki szokott adódní pro subitu excessive, hogy ne ély..... scribáltat idő. Kérem Kgd-t ex officio sibi incumbente mihez tartsák magokat, ordereket kiadni nékiek ne neheztellyen. Másként ha tovább is excessive élnek

a Falunkon az executiotól pénzbeli és mód kívül való Borbéli extorsióktól nem supersedeálnak, az Tettes Nemes Vármegye kéntelenítették nagyobb és felsőbb helyeken is repraesentálni, satisfactiót sürgetni, ki léssen az oka akarom, adgyon számot róla. Emellett kedves Commissarius Uram kívánt Quantumait ezer köből lisztet és ezer köből abrakot Tettes Nemes Vármegye lakossa, hogy egyszermind praestahasson, lehetetlennek itélem az Alföldségnek nagyobb részén, extenuatiojára való nézve, az Tettes Nemes Vármegye terhét pro locorum situ nem supportálható, némely része pedig vármegyéinknek az Szakmári magazinunkhoz deputáltatván oda kell concurrálnak, maga itéletire hagyom, akar Kgdk fellyebb említett quantumának beszoállítására hogy hogy lehessen egyszer s mind hanem az mennyire tovább is lehet succesive. Az széna pedig hogy administralótyék semmi olly medium nincsen, az al Földön semmi széna nem lévén messziről ha venné is az ő szegénységek, tsak az marhája is addig consumálna, máskint is Kglmes Urunk eő Nga kglis determinatioja szerint ottan lévő Vitézlő rendek lovai számára elegendő széna Nemes Vármegyének Lakosival készített körülvaló helyeken is újabb számadásra nem adigaltathatunk. Mindazonáltal elvárom az Kgd resolutiojat. Cæterum servet. Deus Sanct. Dom. Uram ad ppria nota felicissimam. Ejusdem generosus Dominus vestrae servus obliquus.

Datum Varda, die 5 Februarii 1705.

Jodechus Zoltán m. pr.

P. S. A T Nemes Vármegye száz husz forintot conferált, közelebb való alkalmatossággal elküldöm, e mellett kérem szeretettel Kgdet Esperes uram hány... adná nékem borát és hány öreg cseber lehetne tudósítson, kész pénzt küldének Ókegyelmének érette, igen kérem, ha ott meg fogyatkoznám, kérem másutt talán jó bort szerezzen.

Cimzés: Generose Domino Nicolao Baranyi Suave Serenitatis Principalis Bloquada Varad constituto commissario Dno mihi osservando Ad Bloquedam Varadiensis.

J E G Y Z E T :

Jodechus Zoltán — Zoltán Jodok Szabolcs vármegye alispánja.
Kglmes Urunk — II. Rákóczi Ferenc.
Varda — Kisvárdá.

3. Orosz György levele Baranyi Miklósnak, 1705. márc. 2.

Ajánlom Kegyelmednek szolgálatomat.

Csudálkozom Kgdén, most ujoban hallom, hogy Kk semmi bora nintsen az korcsmán, az had tsak égetett porral, pályinkával él, meg mondotam Kk, ha bora nintsen, pénzt adok, vegyen Kgd, de azt mondotta Kgd, hogy hitelen is adnak eleget, kibem semmi sem túlt, lássa Kgd ugy cselekegyék. Kgdet egy vád éri, engemet edgy bestelenségh. Ugy hallom most Kapitány Olasz uram újabb fizető Tabellát hozott volna, noha itt lévén nálam, énnekem elő sem hozta, ha ugy vagyon authenticam, s az Palocsay Uram eő Nga Ezerére sorol, a szerint fizesse Kgd, ha pedig ugy nem volna, eleibe adott Instructioja szerint fizessen. Az kinek fizetesse jár, semmiképpen hust ne adgyon annak, most is irt a Németség kapitánya, s hust kér, de Kgd ne adgyon. Gödény Pál most is panaszkodik,

hogy éhen hal meg az hada, kin csudálkozom, ezerszerte meg mondotam Kk Exetucion küldgyön az Ns Vármegyékre, ha Kgdet nem kéméllim, kam kéméllim Kgd. Az mi pedig az Palocsai Ur eő Nga fizetését illeti, Kgdnl lévén az Comissariatusságh levele, könnyen ki mehet belőle. Szőke Mihály uramnak pedighlen meg mondotam, hogy pro elapsis mensibus fizesse ki az katonákat, mivel eő Kk vagyon committalva, nem én nékem, se nem Kk, vagyon Szőke uramnál pénz, fizessen recommendalom Kk azokat a Borakat, mellyeket az Ns Vármegye export, vegye meg Kgd, ha szükségé lesz Kk rá. Ahoz is hozzá nyulhat, ugy látom fel sem akarja Gödény venni a fizetést, meg köszönöm, jó lesz másnak, maradván Kgdnek kész szolgálja

Debreczen, die 2 Marty 1705.

Orosz György m. pr.

P. S. az ezüst pénzt Kegyelmed tartsa meg az kortsmán, mivel Kglmes Urunk eő Nga parancsolattyaiból valamely Lengyel országi kereskedőknek kell fizetni. Ami pediglen ezüst pénz k..... Melly urunk eő Nga ugy az commissariatusságh Leveleit Kk concedaltam, Kd edgy se vessen el. A Mészároset el küldöttem.

Cimzés: Generoso Domino Nicolao Baranyi Bloquada Varadiensis Commissario Dno observandissimo Püspöky.

J E G Y Z E T :

Kapitány Olasz — Olasz Mihály.

Gödény Pál — gyalogos ezeres kapitány 1705-től, de már 1692-ben is harcolt a kurucokkal.

Szőke Mihály — Eszterházy tábornok titkára.

Püspöky — Biharpüspöki.

4. Orosz György levele Baranyi Miklósnak, 1705. május 20.

Ajánlom Sz Im Kdk küttem 19 szalonnát, ki is 14 Mása, én bizony nem tudom mit csinályak, nem győzőm két felé a Portiot. Uj Faluban is küttem 400 szalonnát a minap, küttem a Püspöki táborba 35 szalonnát, mikint errogálta Deli ur nem tudom. Az 22 Mása volt, most itt véttem 1500 köből búzát, a malomba küldöttem Pocsajban 300 Debreczeni köblöt osz..... ki kütüll lenne a Malmon, Félegyházi ur süttetné, ha embere nints Kgdnek, Diószegi embert fogjon fell, ez iterált itten Ujfaluu is Táborral rettenetes lakó az Ur kívánsága, ezzel Isten..... Kgdtd, Kgdnek kész szolgálja.

Debreczen 20 maji (1705)

Orosz György

Cimzés: Nicolao Baranyi Diószegh

J E G Y Z E T :

Ujfaluu — Berettyóújfalu

Félegyházi — Félegyházi Pál akiről az 1. számú levélben is szó van.

5. (Krucsay) Márton levele Baranyi Miklósnak 1705. július 12.

Isten minden jókkal kedves egésséggel Kgdet áldgva, kívánom. En holnap napon okvetetlenül a Bloquadaban megyek Ibrányi ur hadainak kifizetésére, Kgd alkalmaztassa dolgait, hogy ott lehessen. Valami praetensiója Klmes Urunknak, hogy ha lennének az Hadak ellen, rajtok Kgd meg vehesse, máskint is valami fogyatkozások, ha léznek, amint lehet orvosolnyuk. Ezzel maradok Kdk jó akaró szolgája

Debreczen, 12 July 1705. (Krucsay) Márton m. pr.

Címzés: Generoso Domino Nicolao Baranyi suae Serenitatis Principalis Militia Varadinum Bloquada Commissario Dno observandissimo Diószegh

J E G Y Z E T :

Krucsay Márton — kommissarius, fejedelmi jószágigazgató, Szabolcs megye alispánja: 1691—1693, 1695—1701, 1701—1704, 1714—1727, 1727—1730, 1730—1732. 1722-ben unokatestvére, Krucsay János feleségét, Tolvaj Borbálát házasságtörés miatt Kisvárdán lefejeztette.

Ibrányi úr — Ibrányi László ezeres kapitány, Szabolcs megyei földbirtokos.

6. (Krucsay) Márton levele Baranyi Miklósnak 1705. július 24.

Ajánlom jó akaró Uramnak szolgálatomat.

Isten minden jókkal áldgva Kgdet szívesen kívánom, mit comittalyon énnékem M G. Károlyi Sándor Ur eo Nga a Hadaknak ad.....hus vagy vágó eránt, imé Kk in verissimis paribus megküldök.....azért alkalmaztassa ahoz magát, mind az által jól meg.....vagy font számra és azokrul a L.....szerent Kd el.....maga pedig Kgdet az Tabor....kodgyék a.....ban, mást hadgyn ott Kd.....lesedvén az hadak. Német hadak pedig.....nek Kgd commissariusok azoknak parancsolat és ha kívántatik többet is küldök. Maradván ezzel Kgd szolgája

Debreczen 24 July 1705 (Krucsay) Márton

P. S. Kenyeret in actu két ezret küldök B. Ujfaluba is süttetek csak Kgd is serénykedjék, mivel a had feles léssen.

Címzés: Domino Nicolao Baranyi Pályi—Diószegh

J E G Y Z E T :

Pályi — Hosszapályi

7. Orosz György levele Baranyi Miklósnak 1705.

Ajánlom szolgálatomat Kegdnek

Kgd által küldöttem Palocsay Uramnak mint ezen nekem írott ő Nga levelére, tudgva magára alkalmaztatni, Kd ne restelkedgyék mikint mehetett véghez a fizetés. Irtam Kgdnek Olasz ur által kívántató dol-

gok felül, kivált Vmegyék mennyit administáltak és az Naturalékból és mennyi a Restantiájok. Kgd az mely Vmegyék keze alatt vadnak, Tabela lát meg csinálván, küldgve által hova hamarább, im exemplumot is küldöttem Ns Szabolcs Vmegye felül is az Urnak, nem telességgel exigáltassa a Naturalékat, rajtam ha lehet (de magn rövidségnek kevezen, mikor maga által fordulna, Kgd jó rendben tudgva dolgát, akarván ezzel ma jó akaró kész szolgája

M..... 1705.....

Orosz György m. pr.

Címzés: Generoso Domino Nicolao Baranyi Bloquada Varadiensis Commissario Püspökini

8. Palocsay György Baranyi Miklósnak 1705. augusztus 4.

Adgyn In minden jót Kdnek

Kdet intimálom, mivel oly szándékban vagyok, hogy Püspökiben szályak az Haddal, oly Dispositiot tegyen Kd az Hadak interentioja eránt, hogy a Profundot és vágott szállícsák és hajcsák Püspökibe, mivel lehetetlen lesz a Furiroknak menni Pocsaihoz. Maradván Kgd jó akarója

Datum Kis Maria Mezörül 1705. 4 augusti

Palocsay György

Címzés: Generoso Domino Nicolao Baranyi Bloquada Varadiensis Commissario et observandissimo.

9. Jékey Péter levele Baranyi Miklósnak 1705. aug. 16.

Ajánlom jó akaró Uramnak Kgdnek kötelességgel való szolgálatomat Isten szerentsésen éltesse kgdet kívánom, kedves jó akaró Uram, mai napon is reggel Kgd hitvese menvén Diószegre irtam vala Kgd házához vagy sem nem tudhatom, azért ezen alkalmatossággal is akartam Kgdmedet requirálnom az had Püspökihez szál, az kenyeret nem hordhattya kosáron Pocsajbul, Marián pedig egy ember sem lakik, az Ur eo Klmes parancsolatya szerint azért be menni Kgd és haggya jó rendben az dolgott. Engem mindenkrüll tudósétani ne sajnállyon, ha szeke-reim érkeznek, mindgyárt recommendálom kgdnek, mellyekrüll való tudósétását el is várom Kgdmednek, ha kenyér vagy egyéb szükséges léssen idein adgyn Informatiot, az Bort mikor küldgym ki, örömet tudnám ne apadna itt rajtunk. Kgdmedet kérem betsülettel tegyen oly dispositiot, szerezen nékem mentül több borkövet Kgdnek... akaratját... ezel Kgdnek igaz köteles szolgája

Debreczen 6 aug. Ao 1705.

Jékey Péter m. pr.

Címzés: Generoso Domino Nicolao Baranyi suae Serenitatis Principalis Bloquada Varadiensis Commissario Dno colendissimo Ibu-ubi

J E G Y Z E T :

Jékey Péter — Szabolcs megye bírása és esküdtje

.....Uramnak ajánlom kgd
országgal való szolgálatomidves egészséggel áldgva Kdet szive-
sen ki ——— fogadásom szerint Nagy Gábor uramat bé.....
döttem, hogy Kgd maga be jöhessen és itten dolgait jó karban hagy-
ván esmét ki is mehessen mivel úgy látom az.....szüretre hoz-
zá készülnek most minden órában, ha eljön, Galis urhire nél-
kül, el ne jöjjön Kglemed, hanem előbb tudtára adgva az Militiának.
Equalis portióját vegye ki Klmed, hogy itten abrakjok eránt jó dispo-
sitiót tehesünk most én is innét küldök, Ns Bihar Vgyének is küld
az mint Vgye Inspector ur ő klme izent, Diószgre is administraltam....
bizonyos számú abrakot, amellet azon vagyok, hogy Nemes Város
is küldgyon ne legyen kioltás, Kérem Kdet mindeneket Klmed jó
módban hadgyon, ugy jöjjön el, ne adgyon okot leg kisebbre is Galis
Urnak az valami szerez en számára maradok is Kdnek....
(Debre)zzen 30 7 bris 1705

P. S. a pattantusoknak hogy kenyérből fogyatkozások ne legyen az
szokás szerint fél köből lisztet és azt is adhasson nekik, süttessék az
mint szeretik, az husrul computust niellállyon vélek, Kgd, hogy jöven-
dő fizetésekből ki tudhassa, kit eddig Kgd nekik innen is abrakot
küldött, most ne adasson Kgd a többi is in Proventu vagyon.....
ugy siessen, hogy mind az gazdasszony szülő szedik Nagy
Gábort, küldöm, de nem akar menni.

Címzés. Domino Nicolao Baranyi Principalis Militiae Bloqada Com-
missario. Dno observadissimo

J E G Y Z E T :

Generális — Károlyi Sándor

CÍMLAPKÉPÜNK

Címlapképünk a debreceni botanikus emlékművet (készítette *Somo-
gyi Sándor* 1907-ben, Diószegi Sámuelnek és Fazekas Mihálynak ajánlva)
ábrázolja. A szobor Debrecen egyik legszebb képzőművészeti alkotása,
szorosan kapcsolódik városunk társadalmi-kulturális hagyományaihoz.

KULTURÁLIS HÓNAP BIHARNAGYBAJOMBAN

Február 26—április 3-ig sokoldalú, színes kulturális hónapot rendez-
tek Biharnagybajomban. A rendezvénysorozatban több művelődéstör-
téneti jellegű, tehát múzeumi értékű rendezvény is volt.

TENK LÁSZLÓ KIÁLLÍTÁSA NYÍRBÁTORBAN

A debreceni *Tenk László* festőművész önálló kiállítása március 14-én
nyílt meg a nyírbátori Báthori Múzeumban. A kiállítást *Dr. Solymár
István*, a Magyar Nemzeti Galéria főigazgató-helyettese nyitotta meg.

Adatok egy etnolingvisztikai univerzáliahoz
„Madárnyelv“ – különböző nyelvcsaládokban

ISTVANOVITS MÁRTON

A grúz nyelv értelmező szótárában *kazuri ena* (1) azaz „kadzs nyelv“ című magyarázatoként olvashatjuk: »egy fajta, más számára érthetetlen nyelv. A szó minden szótagja után betoldanak egy -c- (2), vagy -p- mássalhangzót, e toldalékhoz pedig hozzáteszik a megelőző szótag magánhangzóját; vagy pedig a szavakat széttagolják és a tagok sorrendjét felcserélik. Pl.: kacaloco, macacococe! = kalo, makoco! „Leány, csókolj meg!; loka dica = kalo, cadi! „Asszony, eredj!“ (3)

Az ismétlődő hangsoporttal nyújtott szóképzés jelenségével természetesen nem itt találkoztam először. Éltünk vele mint iskolás gyerekek; abból az időből három fajtájára is emlékszem: a -v-, -rg- + megelőző magánhangzó, ill. szótageelőző ko- taggal képzett nyújtás típusokra; de már az iskola előtt is, a családban, a felnőttek gyerekek előtt használt -v- toldásos »titkos nyelvére«. Nem kis meglepetés volt mégis, amikor 1965-ben, grúziai tanulmányútjaim egyikén kezembe került a tudós főpap Kirion püspök tájszójegyzéke, amelyben az iménti szótár adathoz hasonló tudósítást közöl »a c hangot a gyerekek hozzáfűzik a szavak minden szótagjához, a megelőző magánhangzóval megtoldva; šecenaca (šena .te'), kucudici (kudi .kalap'). Ha a szó mássalhangzóra végződik, akkor ezt is megismétlik a toldalékok c- szótag után: micivacarxacer = miqvarxar „szeretlek“; mocovacal = moval „megyek!“ (4).

Íme, a miénktől a lehető legtávolabb álló nyelvben e játékos, vagy éppen »titkos« nyelv képzésének teljesen azonos elve valósul meg. Akkor még, Kirion püspök szövegének olvasásakor nem tudtam, hogy ez a jelenség egy igen széles körben (talán világszerte), a legkülönbözőbb nyelvi közösségekben elterjedt ún. művelődési »univerzália«; a néprajz műszavával »tipológiai egyezés«. »Elementargedanke«. Hasonló kulturális találmányok kutatása — a nyelvtudományi eredmények tanúságtétele alapján ítvél (5) — az antropológiai tudomány-ciklust alkotó valamennyi disciplina számára nagy és izgalmas távlatokat ígér; olyan módszertani rendező elvet, kategóriát, amelynek érvényesítésekor mind az egyetemes emberi művelődés, mind pedig az egyes etnikai alakulatok kulturális arculata új megvilágításban tűnik elénk.

Ami a szóbanforgó jelenséget, a szótagnyújtásos »titkos nyelvet« illeti, a nyelvészek és néprajzosok ismételen felfigyeltek rá; a hazai szaktudományban *Tolnai Vilmos* foglalkozott vele két rövid közleményben (6); majd *Dömötör Sándor* közölt kis kiegészítést (7). Ezekből a közlésekből, úgy tűnik, a magyar nyelvterületen ismert összes lehetséges »madárnyelv« fajtát megismerhetjük; ismeretének legfőjebb földrajzi kereteit lenne alkalmunk bővíteni.

Tolnai Vilmos a madárnyelvnek nem csupán nyelvészeti leírását adta, hanem összeállította használatának eseteit is irodalmunkból (Arany János, Jókai Mór), és rámutatott a szomszéd népek körében

tapaszalható hasonló gyakorlatra. Adatai elsősorban a szláv népek »madárnyelveit« ismertetik, ill. példamondat nélkül megemlíti, hogy a német gyerekek is élnek vele anyanyelvük alapján. Tolnai V. megemlíkezi e »madárnyelv« folklór-karrierjéről is: ennek normái szerint való képzésnek tekintti az ismert »egyedem-begyedem...« kezdetű kilvasó mondóka különféle változatait.

A »madárnyelv« — mint a folklór nyelve, ismert az orosz népköltészet rendszerében is (erről Tolnai V. forrásai nem tudtak). V. I. Csicserov írja: »Sajátosan épülnek azok a talalós kérdések, amelyek utkos nyelvet használnak fel, pl. a szótagtoldás elvét követik, a titkos nyelvek egyik fajtáját. Ez a titkos nyelv nem cseréli fel a szavakat másokkal, megőrzi a közbeszéd szavait, de minden szótaghoz még egyet hozzátesz. Az efféle talalós kérdések gyakran kontaminálják a szótagnyújtást és szó torzítást. Pl. dva-szta rogaszta, csetire-szta hoda-szta, odin-sztin htirok, dva-szta uhtiska — itt a -szta szótagnyújtó kontaminálódik a kiagyalt hoda_nogi' (»lábak«); htirok_hvosztj' (»farok«); uhtiski_usi' (»fülek«) szavakkal, amelyek igen távol állnak a helyettesített köznyelviéktől.« (8). [az idézett talalós-kérdés mondat fordítása: két szarv, négy láb, egy farok, két fül — nyilvánvalóan csak azért lehet talalós kérdés, mert »titkos nyelven« hangzik, megfejtése egyébként semmi nehézséget sem jelentene.]

A szótagnyújtással képzett »titkos nyelvek« ezek szerint három nagy nyelvcsalád: az indoeurópai, a (magyar képviselőjében) finnugor és a (kaukázusi, grúz.) kartvel képviselőinek nyelvi rendszereiben is jelen vannak. Ami az indoeurópaiat illeti, még kiegészíthetjük az örményekkel (9), valamint összetételekkel (10); a kaukázusiak körében pedig az abház-adjige családból az abházal.

Az abház gyakorlathoz 1973. évi tanulmányomat során a helyszínen gyűjthettem adatokat, noha ezek alapján már alaposan megkopott hagyományra kellett következtetnem. Sajnos nem tudtam nyomára bukkanni egy tárgyunkat érintő tanulmánynak; még csak azt sem tisztáztam, megjelent-e nyomtatásban? D. Gulia egyik folklórgyűjteményének (11) mellékletében a kiadó jelenti a szerző sajtókész. »Madárnyelv az abházoknál« (oroszul) c. munkáját, amelynek sorsáról nem tudtak felvilágosítani az abház kutatóintézetben megkeresett kollégák. Nem lehetetlen, hogy ezt a tanulmányt aknázza ki forrás gyanánt S. D. Inap-ípha, kitűnő monográfiájában (12). Inap-ípha a szakrális vadász-nyelvet tárgyalva hangsúlyozza, hogy ez nem azonos azzal a tolvaj-nyelvvél, amelyet »madárnyelvnék« (acas bazs'a) -nak neveznek és amelyikkel a tolvajok éltek titkos nyelv gyanánt, éjszakai kalandozásaik, rablótűzük alkalmával. Ennek a tolvaj-zsargonnak — írja — az a sajátága, hogy minden szóban, valamennyi szótag után betoldanak egy -fa- (vagy más) nyújtó szótagot. A szava 'én' névmás pl. így hangzik »madárnyelven«: sza-fa-ra-fa. A szavak megváltoztatásának — folytatja a szerző — egy másik módja volt a szótagok sorrendjének felcserélése, pl. aszaua 'bárány' helyett auasza, stb.

Ez a tudósítás figyelemreméltó azért is, mert eddig nem rögzített, »komoly« funkcióról tájékoztat; továbbá, mert e tolvaj zsargon elnevezését (»madárnyelv«) is, nemesak képzésének módját tipológiai jelenségnek tüntetik fel. Hangsúlyoznom kell, hogy ez a madárnyelv a Kaukázusban (így az abházoknál is) ismert különféle titkos nyelvek rendszerének egyik tagja csupán a szakrális-kultikus (13), vadász- (14) és asszony-nyelvek sorában.

Miként nálunk Arany János, Jókai Mór és Darvas József tüntették ki a madárnyelvet azzal, hogy a művészi irodalomba felemelték (érdekes, hogy egyik esetben sem gyereknyelvet illusztrálnak), a grúz irodalomban ezt tették Miheil Dzsavahisvili (15), a század legjelentősebb grúz regényírója, és Karlo Kaladze (16) költő, napjaink egyik kiválósága. M. Dzsavahisvili 1924-ben megjelent regényének Osztap Bender-féle szélhámos »hőse« és bandája él a -ci- taggal bővített szavakkal: xomci, gacigeci, gpaciticiocibenci! = xom gage, gpatizoben! ,na halod, meghivnak!; s az efféle nyújtásra ez egyetlen példánk (ti. a nyújtó szótag magánhangzója állandó).

K. Kaladze »Imerétiai elbeszélés« (1934) c. falusi idilljének egyik strófájában a pusmogó kamasz leánykát szólaltatja meg: mec momopocops, tvapalebs, veper vapacipileb! = mec momcons, tvalebs ver vacileb! ,nekem is tetszik, szemeim le nem vehetem! A mondat a költő-vendégre vonatkozik, a lányok egymásközt beszélnek, tehát afféle női nyelv szerepét tölti be. A nem következetes szótagnyújtás itt természetesen a versirritáció követelménye.

M. Dzsavahisvili és Kirion püspök adatai minden bizonnyal keleti grúz (Kartli) nyelvjárasterületet reprezentálnak; K. Kaladze nyugati (Imerétia). Ugyancsak nyugati nyelvjárasterületről, de már hegyvidékről (Raca) közöl vonatkozó adatot egy közelmúltban megjelent nyelvjárás antológia (17) folklór szövege, egy történeti monda, amelyben ismét titkos asszony-nyelv gyanánt funkcionál a -c- + előző magánhangzó toldással képzett madárnyelv. Van adatunk a legkeletibb (ingiloi) grúz dialektus hordozóitól is (18), és érdekes e titkos nyelvet qvavis ana 'holló nyelv' néven ismerik.

Egy a Grúz Akadémia kéziratgyűjteményében őrzött levél, noha dátum nélküli, bizonyára a legbonyolultabb is. Kiadója és megfejtője »népinek« mondja, ez csak annyiban talaló, hogy nem politikai-diplomáciai vagy államigazgatási titkos írásról van szó, hanem egy egyszerű család levelezésének dokumentuma, a család mindennapi életének problémáit érinti. Az a rendszer, amelyet a levélről követett annyira bonyolult, hogy élő beszédben megvalósíthatatlan lenne, csak írásban képzhető el, ezért voltaképpen kívül esik már a »madárnyelv« kérdéskörén (noha teljesen nem tekinthetünk el tőle).

Adatközlésünket egyelőre itt lezárjuk. Annyi máris bizonyos, hogy a »madárnyelv«, mint a titkos nyelvek egyik fajtája etnolingvisztikai univerzália, s mint ilyen a kutatás figyelmét feltétlenül megérdemli. Ahhoz azonban, hogy tudományosan interpretálhassuk, még sok tennivalónk van, mindenekelőtt a gyűjtés terén: ismernünk kell mindenféle képzésváltozatot, valamennyi lehetséges funkciót a megfelelő anyanyelvi rendszerekhez való viszonyrendszerüket, és így tovább.

J E G Y Z E T E K

1. »Kadz(i)« az iráni »ál, hamis« szóból ered, a grúz démonológiában és mesékben antropomorf szörny 'gonosz' 'ördög' értelemben.
2. A világ minden más írásától eltérő grúz betűkkel nyomdánk nem rendelkezik, ezért azok átírásában a Grúz Tud. Akad. Nyelvtudományi Intézetében elfogadott rendszert követjük.
3. Kartuli enis ganmartebiti leksikoni (A grúz nyelv értelmező szótára) VIII. köt., Tbiliszi 1962.

4. Zveli Sakartvelo (A régi Grúzia), II. évf., Tbiliszi 1911—1913. 1—27. o.
5. R. Jakobson: Hang — Jel — Vers. Budapest 1964. 163. o.; (Nyelvi univerzálák és nyelvtudományi tipológia) Moszkva 1968.
6. Tolnai Vilmos: A madárnyelvről. Magyar Nyelv XIII, 1917. 7—8. sz. 247—248. o.; uó: A simándiak koldusnyelve és a madárnyelv. Magyar Nyelv XVIII, 1922. 38—40. o.
7. Dömötör Sándor: A madárnyelv, mint gyermekjáték. Ethnographia LI, 1940. 3. sz. 371. o.
8. (Orosz népi művészet) Moszkva 1959. 323—324. o.
9. Szalmási Pál kollégám szóbeli közlése.
10. G. Ahvlediani: Čveni mecniereba (Tudományunk) Tbiliszi 1924. 11—12. sz.
11. D. Gulia: Apsua ž⁰ apqakuei, acufarakuei... Reizga (Abház közmondások, találós kérdések... Gyűjteménye). Szuhumi 1939.
12. (Az abházok). Szuhumi 1965. 191. o.
13. T. Ocsiauri: Kartvelta uzvelesi saremuneobis istoriidan. (A grúzok legősibb hiedelmének történetéből). Tbiliszi 1954. 128—135. o.
14. (Az abházok). Szuhumi 1965. 190. o.
15. M. Dzsavahisvili: Kvači Kvačantiraze, in: Rčeuili txzulebani ekvs tomad (Válogatott művei 6 kötetben). III. köt. Tbiliszi 1960. 183. o.
16. K. Kaladze: Leksebi — Poemebi (Versek — Elbeszélő költemények). Tbiliszi 1957. 164. o.
17. Kartuli dialektológia (Grúz dialektológia) I. köt. Tbiliszi 1961. 545. o. 444. sz.
18. M. Dzsanasvili: Saingilo (Ingilój-föld). in: Zveli Sakartvelo (A régi Grúzia), II. köt. IV. rész, 237. o.
19. G. Mikadze: Švilis cerili dedisadmi (A fiú levele anyjához), in: Kartuli polklori (Grúz folklór) III, Tbiliszi 1969. 215—217. o.
20. A kézirat lezárása után volt alkalmam megismerkedni egy adzsár (DNY Grúzia) nyelvjárási adattal: Š. Nižaradze, Kartuli enis ačaruli dialekti — Leksika (A grúz nyelv adzsár dialektusa — Szótár), Batumi 1971 alapján. A szótár szerint az adzsárok is »kadsz nyelv« elnevezéssel élnek eszerint a -c + előző magánhangzó nyújtással képzett madárnyelvvél.

A SÁROSPATAKI RÁKÓCZI MŰZEUM ÚJ VEZETŐJE

A múlt év végén jelentette meg a Magyar Nemzeti Múzeum sárospataki Rákóczi Múzeuma új vezetőjét. A vezető egy tokba helyezett 21 különálló lapból áll. Az egyes lapok a múzeum más és más részét, a múzeumi munka más és más mozzanatát ismertetik. A gondos tipografálás készült, laponként egy-egy illusztrációt is tartalmazó vezető széleskörű felvilágosítással szolgál a Rákóczi Múzeummal kapcsolatos minden kérdésre. Az újszerű vezetőt Dr. Janó Ákos készítette és a Rákóczi Múzeum Baráti Köre adta ki.

Költészet és táj*

DANKÓ IMRE

Tisztelt Tanácskozás!

A könyvtárra menő Petőfi-irodalomban rengeteget írtak költőnk táji beágyazottságáról. Részletesen elemezték Petőfi Alföld-szeretétét, kifejtették Petőfi Alföld paraboláját, ami nála a szabadságot, a korlátlan szárnyalást jelentette. A Tisza című versében a megszemélyesített Tisza a ma szelíd, holnap forrongó, gátattóró népet, az ellenállhatatlan sodrású népi felkelés képét villantotta fel. Sok-sok példával alátámasztottuk, hogy Petőfi költészetében nagy szerepe volt a tájnak, a táj ihlető erejének, a költőnek a tájhoz való viszonyának. Esztétáink, irodalomtörténészeink más esetekben is vizsgálták ezt a kérdést, s nem egy vallomást is ismerünk, vallomásos művet, amiben az író egy-egy tájhoz, rendszerint a szülőföldhöz kötődő személyes, egyéni viszonya magasztos megfogalmazását tiszteletjük. Meghatároztuk ennek a táji beágyazottságnak az eszmei körülményeit, összefüggéseit is. Megállapítottuk, hogy a tájhoz kötődés végsősoron a realizmus egyfajta kifejezési formája, olyan egyéni és éppen ezért igaz, valós tényező, amely érzelmi vonatkozásai révén minden másnál hitelesebb, élettelet telítettebb, konkrétabb teszi az alkotást. Mindezekből következően a tájhoz kötődő, táji ihletésű alkotások érzelmi összetevőik ellenére is — vagy éppen érzelmi indítékai következtében — lényegbevágó, közösségi, a legtöbb esetben súlyos társadalmi kérdéseket hordozó alkotások. Összegezve ezt az eszmeifutatót, de közelről sem szimplifikálva, megállapíthatjuk, hogy a táji ihletésű, tájhoz kötődő alkotások végsősoron közösségi érdekű, még plasztikusabb fogalmazva a hazaszeretet, méghozzá az érzelmi telítettség következtében a felelősségteljes hazaszeretnek olyan megnyilatkozásai, amelyekben az egyéni közösségi megfogalmazást nyer.

Ennek az álláspontnak a bővebb, nagyobb távlatokban és éppen napjaink világirodalmi szintű kifejtése azonban mindmáig nem történt meg. Pedig a tájhoz való kötődés, a táji ihletettség kérdése korunk irodalmi, általában művészeti, sőt általános kulturális problémáinak egyik legjelentősebbike. Hiszen közismert a kulturális integráció igénye, már egyes vonatkozásokban előre haladása is. A kulturális integrációnak nagy része van abban, hogy például korunk világirodalma egyre inkább általános problémák, a mindenütt mindenben és mindenkinben megtalálható, leginkább pszichikai, illetőleg társadalompszichikai kérdések, tárgykörök iránt érdeklődik. Az általános keresése, a konkrét helyi, személyi sőt időbeli kötődéstől való tartózkodás közömbössé teszi az irodalom számára a meghatározható, helyhez kötődő tájat, nem igényli a táji ihletést. Sőt, nagy általánosságban nemcsak tartózkodásról beszélhetünk,

* Hozzászólásként elmondta az 1973. december 30-án a Hortobágyon, a Petőfi évet záró, a Magyar Írók Szövetsége, az Alföld szerkesztősége és a Hajdú-Bihar megyei Tanács Művelődési Osztálya rendezésében tartott Költészet és ihletettség c. anketon.

hanem tudatos elfordulásról, tagadásról is, mert sokan úgy vélik, hogy a *nagy költészet* — a grande poesie — csak vesztit, csak szűkebb körre zsugorodik össze azzal, ha konkrét tájat említ, ha egy adott vidékhez kapcsolja kifejezvényét. Mert — állítják az így vélekedők — hogyan lehet általános érvényű, a lehető legszélesebb körben visszhangra, megértésre találó például az a vers, amely a Tiszára, vagy még kisebb, tehát ismeretlenebb Turra, vagy éppen a balmazújvárosi Gyepsorra hivatkozik, ihletését onnan veszi, az inspirálja? Hiszen, legyünk őszinték, még itt nálunk, Magyarországon is ki tudja mi az a Tur és hol van, vagy mit jelent földrajzilag, de sokkal-sokkal a földrajzi meghatározottságon túl a balmazújvárosi Gyepsor? Az a Gyepsor, ami Veres Péternek nem egyszerű térképrészlet, tereptárgy, hanem sokkal több, gondolatokat, tehát az életet adó termő talaj volt...

Az így vélekedőknek sok mindenben igazuk van, de a lényegét illetőleg bizonytalanság nincsen. Az integráció ugyanis nem a részek elhalálása, jellegzetességeik elhalványosítása, átgyúrása egy szintelen, szagtalan, szürke, általános masszává. Hanem valahogy a részek összeváltása olyan egészé, amelyben a részek a maguk sajátosságaival gazdagítják, formálják, egyáltalán létrehozzák a kiteljesedési, a valóban általánost. Rossz hasonlat — mint ahogy minden hasonlat egy kicsit — de talán az itt is a helyzet, ami az óránál. A száz és száz apró alkatrészeknek minden sajátos formája, feladata van, nem egyformák, legfeljebb csak hasonlítanak egymásra. Sőt, talán az egyik alkatrész fontosabb is mint a másik, de a lényeg az, hogy mindre szükség van, az óra csak akkor megy, ha alkatrészei közül egy sem hiányzik. Továbbmenve a hasonlat: hiába tesszük az alkatrészeket hiánytalanul — mondjuk egy dobozba — az attól még nem lesz óra, nem megy. Ahhoz, hogy az alkatrészek órát, vagyis funkcionáló egészet adjanak a rendeltetés szerinti rendezés, elhelyezés, beépítés, sőt mindezek után a felhúzás, a működtetés is szükséges. Vagyis az integráció, a teljesség nem csupán a részek maradéktalan összege, hanem sokkal több annál, a saját feladataikat teljesítő részek összehangolt funkciórendszere. Ebben a megvilágításban remélhetőleg más értelmezést kap az irodalom vonatkozásában is a részek szerepe, viszonya az egészhez; jelesül adott esetben a táj ihletése, a mű táji meghatározottsága.

Továbbmenve arról kell beszélnünk, hogy a táj fogalmát, a táji ihletettséget, beágyazottságot nem lehet, de nem is szabad szűkkörűen, lényegétől megfosztva szemlélni. A táj sohasem egyszerű földrajzi fogalom, mindig több annál. Elsősorban társadalom és kultúra is, aminek fő, és az irodalom szempontjából elsődleges fontos hordozója a nyelv, aztán pedig a hagyomány. A nyelv nemcsak az azonos kultúra leginkább látható, érzékelhető jele, hanem eleve helyhez kötött, tájra épült kulturális tényező, amely alapvetően meghatároz minden más kulturális összetevő, illetékességi területén. Az egy nyelven írt művek szükségszerűen egy tájról is származnak, egy konkrét, a nyelvben adott tájhoz kötődnek még akkor is, ha teszem azt magyarul polinéziai tájról szólnak. A hagyomány mindig a nyelvi közösséget teremtő társadalmat hordozó tájhoz kötött. Társadalom és táj, hagyomány és társadalom, társadalom és nyelv, társadalom és integráció, nyelv és azonosság stb. pedig mind-mind korunk nagyon is fontos, összefüggéseikben beszédes tárgyalási, kutatási területei, témái.

A túl elméletinek látszó fejtegetés végéhez érve hozzászólásomban végre is arra szeretnék rámutatni, hogy a kulturális integráció, a »nagy

művészet« igényei egyáltalán nem csökkentik, mert nem is csökkenthetik a táji beágyazottság, a táji ihletés alapvető fontosságát. Különösen nem egy kis népnél, kis nyelvi kultúra esetében, ahol a táj ezerszer inkább összetartó kulturális tényező, mint nagy népek, kiterjedt nyelvi közösségek esetében.

Eppen ezért, a fentiekből következően, a kis népeknek, kis nyelvtér-területeknek ezen a téren fokozott a felelősségük és az általánosnál jelentősebb feladataik is vannak. Tudatosan támogatni, terjesztetni kell a táji kultúrát, hangsúlyozni kell a táj és a művészet alapvető kapcsolatát, a táji ihletést pedig az őt megillető helyre kell juttatni. Összegezve: a részt, a nagy egész számára érthetetlennek és ezért érdektelennek ható táji, illetőleg hagyománybeli tényezőket egyetemesekké, az általános, a nagy egész értékes alkotó elemeivé kell emelnünk.

A VARSÓI LENGYEL NÉPRAJZI MÚZEUM TÖRTÉNETE ÉS KIADVÁNYAI

1973-ban ünnepelte a varsói Lengyel Néprajzi Múzeum alapításának 85. évfordulóját. A múzeum élete, fejlődése nem volt töretlen, hiszen 1939-ben a németek teljesen felégették, majd pedig a kiegészítő épületeket is elpusztították. A múzeum 1944-ben alakult újjá és különösen 1946 óta nagy lendülettel, gyors fejlődésnek indult. Elannyira, hogy ma már ismét nemcsak Lengyelország, hanem a világ egyik vezető múzeuma, gazdag gyűjteménnyel, neves munkatársakkal, általános elismerést nyert tudományos és széles körű közművelődési tevékenységgel, valamint igen fontos kiadványokkal. A kiadványok közül ezúttal kettőre térünk csak ki. Az intézmény fennállásának 85., újjáalakulásának 25. évfordulója alkalmával megírták a múzeum történetét (*Jan Krzysztof Makulski: Panstwowe Muzeum Etnograficzne w Warszawie. Warszawa, 1973. 267.*). A gazdagon illusztrált kötet háromnyelvű; lengyelül, oroszul és angolul mutatja be a nagynevű intézmény múltját és jelenét. A feldolgozásban bőséges utalás történik a nagy lengyel etnográfusoknak a világ néprajztudományában betöltött kimagasló szerepére is, illetve munkásságuk eredményeinek a varsói Néprajzi Múzeum életében, működésében megmutató közvetlen és közvetett hatására (*Oscar Kolberg, Kazimierz Moszynski* stb.). Meg kell említenünk, hogy a múzeum szép magyar anyagot is őriz, tudományos és közművelődési kapcsolata hazánkkal, néprajztudományunkkal élénk. Az ünnepi múzeumtörténeten kívül ezúttal a múzeum évkönyveit (*Zeszyty Panstwowego Muzeum Etnograficznego w Warszawie*) említjük meg. A sorozat 1960-ban indult. Érdekessége, hogy közleményeit nem lengyelül, hanem valamilyen világnyelven — főleg franciául — közli, lengyelül csak összefoglalja. Az eddig megjelent 15 kötet közül az 1972-ben megjelent XII—XIII. kötetet foglalkozunk behatóbban. Mégpedig azért, mert ebben jelent meg *Krystyna Balabon* és *Engelmayer Akos* tanulmánya a varsói Lengyel Néprajzi Múzeumban lévő erdélyi magyar kerámiáról. A szerzők sok, igen kiváló minőségű foto melléklésével, a magyar szakirodalom (*Fél E.—Hofer T.—K. Csilléry K.; Kresz M.; Jankó J.; Malonyay D.*; stb.) felhasználásával nagyszerű összefoglalást adják az erdélyi magyar fazekasságnak.

A tehéntejhez fűződő szokások Polgár községben

BENCSIK JÁNOS

A szarvasmarha haszonvételét tanulmányozva azt tapasztaltuk, hogy Polgár községben is gazdag a fejőstehén és a tehéntej védelméhez kapcsolódó szokásanyag. A továbbiakban ebből az anyagból mutatunk be egy csokorra valót.

Igyekeztek a tehéntartó gazdák, hogy megelőzzék a *bajt*. A *bibájósok* ellen azzal védtek az *ólat*, hogy az ajtó mögé felállítva, nyelével lefelé helyezték oda a seprűt. Az ajtó sarokvasára szentelt vízzel töltött üvegekész és egy ruhában tömjént akasztottak. A tömjénezés szokását is ismerték; parázzson elégetve, füstölték ki az *ólat*. Szerencsét hozó szerepe volt a szentelt *barkának*, ezért a szobába, a kamrába és az *ólba* helyezték el egy-egy *barkát*. Ahol *barka* van, ott sok légy is van.

A tej védelmének egyik jól ismert szokása volt, hogy este *napáldozat* után senkinek nem adtak ki az udvarból tejet. Ha pedig tejet adtak el, akkor a tejjel teleöntött edénybe egy csipetnyi sót löktek, hogy el ne vigyék a tehén *hasznát*. Itt említhetjük meg azt, hogy kétféle gyakorlatot különböztetnek meg a polgáriak. Az egyik típusa teljesen ártatlannak tételezi fel az ártó egyént, vagyis akaratán kívül tesz kárt a tehéntejben. Ezek ellen védekeznek a már leírt szózással. Az ilyen személyek bizonyos idő múlva, szintén akaratuktól függetlenül visszahozzák a hasznát, vagyis az okozott kár megszűnik különösebb beavatkozás nélkül. Az *ártás* másik típusa már szándékos, s többnyire a *bibájósok*, a boszorkányok követik el azért, hogy másoknak kárt okozzanak.

Erre legalkalmasabb időpontként tartják számon az ellés körüli időt. Ilyenkor fokozottan védik az állatot. Nyolc, mások szerint kilenc napig nem szabad kiadni a háztól (a gazdasági udvarból) semmit. Még a közelebbi hozzátartozóra is vonatkozik a tilalom. »Azt mondotta az anyám, hogy ilyenkor kilenc napig ne ereszd ki a tehenet az *akójból*. Senkit ne eressz be az *akójba*.« Aki ártani akart a háziak akarata ellenére *bedűjt* az *ólba*, erőszakosan bement, s a kezével végigsimította a fülehegyétől a farka tövéig a tehén gerincét. Este már nem is fejték, csak rúgott-vágott az állat. Árthattak azonban egyébként is úgy, hogy megvárta a *bibájós* a tehenet a kapujában. »Mikor jött a csorda hazafelé, a kapuban ült Bora néni. Este már rúgott-vágott a tehenünk. Reggel azt a helyet is megtaposta, ahol előző este Bora néni ült.« Másik alkalommal ez történt: »Jött hazafelé a csordáról az elleni készülő tehén. Már a hólyagviz is elfolyt tőle. A keresztútnál megállt ganéjózni. Az egyik öregasszony odament és felkaparta egy edénybe. A ganéjjal együtt elvitte a tehén hasznát is.«

A *megrontott* tehenet csak *gúzsbatéve* lehetett megfejteni. Csak hűgyozott, megfejezött. Nem a teje apadt el, hanem olyan haszonlatlanság jött fel a tehén tejet adott, hogy a bornyója is eldöglött alóla. Számos módszert gyakoroltak a gyógyításnak. A beteg tehén szarvát kifűrték ott, ahol már nincs benne csont, a lyukba tömjént dugtak, majd jól leszori-

tották. Mások a megszilajodott tehenet bottal vagy vasvillával jól elvertek. Éjszaka, rendszerint éjfélkor végezték el, balkézben tartva az ütőeszközt. Addig ütötték, míg meg nem szólt a tehén, hogy ne bántsi! A tehénben benne volt az ördög, a boszorkány, az szólt meg, mert annak fájt a verés. Mások a megrontott tehen ganéját egy rossz cserépfazékba vagy bográcsba tették és felakasztották a szabadkéménybe a füstre. Ott füstölődött, míg a tehén teje meg nem jött. Így büntették meg a boszorkányt, mert a füst őt járta és őt csipte. Ezzel az eljárással általános védelmet is biztosíthattak a tehén számára. Az egyik pásztor (juhász) a következő tanácsot adta, aki *tudott is valamit*: »A köpülő fejbe viszájára egy kést bele kell nyomni. Ekkor a kapuban megjelenik, aki elvitte a hasznát. Ezzel egyidőben a tehén farka szőribe egy cikk fokhagymát kössenek.« Suhajda István adatközlő szerint a megrontott tehen téjéből egy zacskó aludtejet ki kell venni. Az ólajtó küszöbére tett tejet egy baltával addig kell ütni, amíg meg nem jelenik a háznál a boszorkány, s nem kéri, hogy ne üsd már, mert nagyon fáj. Nagy Jóska bácsi az *bibájós* hírében állott. Ő a következőképpen gyógyította meg a tehenet. Tizenegy órákor éjjel fogott a *munkához*. Fokhagymát ásoit el a tehén első lábánál az *ólban*. Hétkünap lopátkót megtűzesített a pitarban lévő tűzőn, miközben morgott valamit. Erre fejtte rá a tehén tejt, s mindjárt mondotta, hogy ennek a tehénnek a teje *odaát* van. Sorra hívták a megrontott tehénekhez. Másza búzát is adtak neki a fáradságáért. A szemé ártott a gyermekeknek is.

Akik maguk akartak védekezni, azok az ólajtó küszöbe alá feszületet ástak el. Mások keresetlen lopátkót *ütöttek* (szegelték) a küszöbre, ezzel tartották távol a boszorkányt az óltól.

Úgy tudják, hogy a *bibájósok* a tehene sokat ad. Kacsáné (az egyik boszorkány) mindig seprűvel hajtotta a tehenet a csordára. Hóna alatt volt a seprű és úgy terelt ki az utcaszakra az állatot. Hogy több teje legyen, azért hajnal hasadása előtt a fejő *zsétárt* a lába között szedte át. Az ólajtóban végezte ezt a műveletet.

Ha *bajt* észleltek az állat tejelése körül, azonnal rontásra gyanakodtak, s keresték, hogy ki árthatott. Azonban keveset tudtak tenni ellene. Hiába gyanúsították, hogy ez volt, az volt. Nem merték még mondani sem, mert megbüntette volna őket. Úgy *megeterte* a tehenüket, hogy nem bírtak vele, el is adták a következő vásáron.

GYÖNGYÖSI MŰSOR

Gyöngyösi Műsor címen havonta izléses kiállítású füzetecke jelenik meg Gyöngyösön. A füzet természetéből következően műsorokat ismert, reklámokat tartalmaz. De ezen túlmenően minden esetben színvonalas helyismereti, honismereti adalékokat is. Így például az 1974. januári füzetben Ady Endréről emlékeznek meg halála 55. évfordulójának alkalmával. *Molnár József* múzeológus pedig a füzet címlapján egy jó fotóval bemutatott Szent Bertalan templomot, Gyöngyös egyik kiemelkedő műemlékét, ismerteti történeti, műemléki, művészettörténeti szempontból.

Erdélyi üvegművesség a XVII. században

TAKÁCS BÉLA

Érdeklődéssel vettem kezembe és olvastam végig B. Nagy Margit: Várak, kastélyok, udvarházak című, 1973-ban megjelent művét.¹ Az egészében is fontos művelődéstörténeti, ipartörténeti, néprajzi adatokat tartalmazó forráskiadvány azonban számomra akkor vált különösen izgalmassá, amikor már az első oldalak áttanulmányozása után olyan leltárakat, összeírásokat olvashattam a B. Nagy Margit által közzétett kiadványban, melyek az erdélyi üvegművesség 17. századi múltjára vonatkozólag tartalmaznak rendkívül érdekes és értékes adatokat.²

A magyar üvegművesség teljes története, beleértve az erdélyi üvegpárt is, még feldolgozásra vár. Nagyon sok kisebb-nagyobb huta részletes történetét kell még megírni, levéltárak anyagát felkutatni, sok tárgyi emlékegyet kell még összegyűjteni ahhoz, hogy a maga teljességében, de méginkább a maga gazdagságában és szépségében álljon előttünk a magyar üvegművészet.³

Az erdélyi üvegművesség múltjáról meglehetősen keveset tudunk. Makkai László érdeme, hogy az I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratait közzétette és legalább annyit megtudunk ezekből, hogy Erdélyben 1631–1645 között Felsőporumbákon és Felsőkománán működött egy-egy üveghuta.⁴

Szükszavúak és hitelesnek kevésbé nevezhetők azok az adatok, amelyeket Telkes Simon közöl az erdélyi üveghutáról az »Üvegiparunk« című 1895-ben megjelent monográfiájában.

A levéltári kutatáson alapuló feldolgozás hiánya miatt a tárgyi emlékekkel foglalkozó szakemberek is bizonytalanságban vannak az erdélyi üvegművesség emlékei készítes helyének megállapítását illetően. Borsos Béla 1965-ben megjelent »Régi magyar üvegművészet« című művében csak valószínűleg tartja, hogy az »íráros mustrájú opálüvegeink — ha nem is kivétel nélkül — legnagyobb részben Porumbákon készültek.«⁵

Sajnos, arra nincs mód és lehetőség, hogy az erdélyi üvegművesség történetének teljes, de akárcsak részleges feldolgozására is vállalkozunk, azonban B. Nagy Margit forráskiadványa nagyon alkalmas arra, hogy legalább ízelítőt adjunk abból, hogy milyen gazdag és sokrétű volt az erdélyi üvegművészet. Anélkül, hogy a leltárak csodálatosan szép, izesen erdélyi és magyar nyelvezetéről beszéljünk, a közzétett leltárak értékét növeli, hogy a 17. századból valók, hitelesek és ha az összeírásokban szereplő üvegtárgyak nem is azonosíthatók egy-egy erdélyi üveghuta termékeivel, annyi mindenesetre bizonyosra vehető, hogy kifejezetten magyar, közelebbről az erdélyi üvegművesség tárgyi emlékeit sorolják fel a közzétett leltárak. Amely tárgyak ugyanis nem erdélyi származásúak voltak, a leltárak pontosan feltűntetik, hogy azok Velencéből kerültek a várak, kastélyok, udvarházak birtokosainak tulajdonába.

B. Nagy Margit forráskiadványával tehát — sértődés ne essék — azt tesszük, mint a jóllakott gyerek a kalácsal: csak a mazsolákat csipegetjük ki belőle! Csak azokat a leltárakat, összeírásokat vesszük figyelembe, amelyekben a bennünket érdeklő üvegtárgyak szerepelnek.

B. Nagy Margit által közzétett leltárak készítői aprólékos részletezéssel mindent igyekeztek leírni, ami az egyes kastélyokban, udvarházakban található volt, mégpedig úgy, ahogy »a régiek látták«. A leltárakban tehát nemcsak azt tüntették fel, hogy milyen állapotban volt a ház, a lakószoba, a konyha, a kamra, a padlás, sőt a »seces-sus«, hanem azt is, hogy milyen volt a helyiségek ablaka. Több adat utal arra, hogy a lakatlan, ennél fogva elhanyagolt kastélyok, udvarházak ablakai közönséges »lantornával«, ablaküveget helyettesítő, szűrített marhahólyagból készült hártáival, vagy erre a célra szolgáló, viasszal átitott papírossal voltak beragasztva. Az ablaküveg tehát a 17. században még szinte luxuscikknek, értéknek számított. Ezzel magyarázható, hogy a leltárak mindig pontosan feltűntetik, hogy a helyiségek ablakai mivel vannak ellátva: üveggel-e vagy lantornával, esetleg papírral, vagy be vannak deszkázva, sőt vesszővel vannak becsinálva, mint a nagysajói udvarház egyes helyiségeinek ablakai. A kitért, hiányzó ablakszemeket ugyanúgy megszámozták, mint a raktárakon heverő ablaküveget, illetve »üvegtárgyokat«. Például: Kassai István megyekeréki udvarháza, »első ház, három üvegabla, kettei merő kristály, harmadik ablak közönséges üveg« (1647).⁶ Teleki Mihály uzdiszentpéteri udvarháza: »ónba foglalt paraszt üveges ablak, hatszere metszett, ónba foglalt ablak, kristályüveges ablak«, (1679). Bornemiszsa Tamás kisbarcsai udvarháza: »kamarában vagon 80 üvegtányér. (1624), Balási Ferenc szentdemeteri kastélya: »fegyveres bástyában egy falka üvegtányér«, (1629), Kemeny Péter magyarbükksői udvarháza: »egy üvegtartóban diribdarab és egész üvegtányérok is vannak benne«, (1646), buzásbocsárdi udvarház: »488 üvegtányér«, (1656).

Közhasználati üvegtárgyaknak egész sorát találjuk a leltárakban. A legrégebbi adat 1624-ből való: Bornemiszsa Tamás kisbarcsai udvarházának leltárában az »öreg ház« ingóságai között jegyezték fel tizenegy darab »vizek való üveg palackot«. Kassai István árvainak királyfői udvarházában, a »kis házbán« felbukkannak az üveg bokályok, mégpedig tőlük helyükön: a festett fogason. Az 1647-ben készült leltár szerint: »vagon...három darab festett fogas, négy üvegpalack rajta«. Nyilván füles, mai értelemben vett bokályokról van szó a leltárban, mert fül nélküli edényt nehezen lehet elképzelni a fogason. »Apró üvegpalack nro. 6; egy kis üvegpohár«. Az »öreg házbán vagon...nyolc lapos, rózsavíznek való üveg, hat üvegpalack, háma sutus«. Ezt a »sutus«, csavaros száju önkupakkal ellátott üvegféleséget megtaláljuk majd a nagysajói ingóságok között is. Pincetokba való palackok, különféle üvegedények egész sorát említik az inventáriumok: Szentdemeter (1629) »egy hitván pincetok, öt üvegpalack benne, egyike eltört«; Magyarbükksői (1646) »egy üveg pincetok a pincében«; Buzásbocsárd (1656), pincében: kutyogós üveg 4, üvegpohár 2, hosszú üvegpohár 18«. Bethlen (1661) »egy üvegpalack«.

Különösen gazdag volt üvegtárgyakban Teleki Mihály uzdiszentpéteri udvarháza, ahol 1679-ben a következő edényeket írták össze: »ebédőpalotában vagon...velencei kristály, cífrás, jó üvegpohár nro. 8, feneketlen nro. 1, boritalhoz való, hosszú szárú kutyogós üveg nro. 6, paraszt üvegtányér az asztalon nro. 1, egy kis üveg vannačka.«⁶

Leányasszonyok belső házában vagyon...kék üveg kancsó-pohár nro. 23, fejár kristályüveg kancsó-pohár nro. 22, kétfülű fedeles, fejár kristályüveg, pohár nro. 20, közönséges füles, apró üveggancsó nro. 9, igen kicsiny, füles üveggártocska nro. 3.⁷ virágvíznek való, igen hegyes szárú üveg nro. 3. Fejár kristály, füles üveggancsó nro. 1, üvegcsupor nro. 9, szélesszájú kristálypohár nro. 2, egybenjáró sima üvegpohár nro. 5, sima hosszú üvegpohár nro. 2, fejár kristály üvegtál kisebb s nagyobb nro 22, kétfülű kék kristálycsésze nro. 1, fejár kristály, lábas serpenyőcske nro. 3, tölcéséres szájú, kék kristálykancsó nro. 12, kék kristály aprószerű fülűles kancsó nro. 12, üvegsákány nro. 2, üvegbuzgány nro. 1, hosszú száru bot forma, fejár kristályüveg nro. 3.⁸ Kamorában vagyon...rózsaeccetnek való üveg nro. 1, gyöngvirágos égettbor egy üveggel, rózsaeccet két üveggel, ökörfarkkoróvíz egy üveggel, fodormentavíz egy üveggel, fekete csalyán-víz 1 üveggel, meggy sása egy üveghordócskával, égettbornak való szoros szájú lapos üveg, egyik eltörtött nro. 3, ugyanilyen kisebb nro. 2, üvegcsupor nro. 1, égettbornak való gerezdes üveg nro. 2, légyfogó üveg nro. 1, az ifjú italjához való üvegedény egy kosárban, égettborhoz való pultúras üveg nro. 4, kétpinzes üveg nro. 1, egypinzes üveg nro. 1.⁹ szópókás üveggancsó nro. 2, spinikárd olaj egy kis üveg fenékben, kisdéd üvegtálcácska. Minthogy némely csuprokban, fazékakban, üvegekben etc. levő orvosságok s egyebek is meg nem tudathattak, ezért fel sem irathattak. Leányasszonyok külső házában vagyon: rózsá első víze üveggel nro. 17, második víze üveggel nro. 21, kuldustáska-víz üveggel nro. 2, diktámus víz üveggel nro. 2, boragofú-víz üveggel nro. 4, gyöngvirág első víze üveggel nro. 2, második víze üveggel nro. 2, negyedik víze üveggel nro. 1, sóska első víze üveggel, nro. 3, második víze üveggel nro. 1, minta víze gyökér víze, kecskesávoval vett, üveggel nro. 6, kéklillium víze üveggel nro. 1, mézillium víze üveggel nro. 1, feérillium 2dik víze üveggel nro. 1, 3dik víze üveggel, lóménta 2dik víze üveggel nro. 6, útifő 2dik víze üveggel nro. 6, pápafű 2dik víze üveggel nro. 11, erdei eperj-víz üveggel nro. 2, bazsarózsá-víz első, üveggel nro. 1, szarkaláb 2dik víze üveggel nro. 1, borzavirág első víze üveggel nro. 3, 3dik víze üveggel nro. 2, hársfa 2dik víze nro. 19, kőmény 1 víze üveggel nro. 2, 2dik víze üveggel nro. 1, 3dik víze üveggel nro. 1, kőmény első víze üveggel nro. 10, veres rózsá víze üveggel nro. 5, víznek való üres üveg nro. 1, kék bo-kályos törött vízeskorsó nro. 1, A padon vagyon: ablakban való paraszt üvegtányér nro. 467, (darabokban is vagyon.) Romladozott üvegek melyek régen víznek valók voltak nro. 24. (NB). Másutt mindenféle romlott üveget, akármilyen kicsi darabocskát is hordóra gyűjtenek, melyet az után újjobban öszveolvasztván, jó üvegeket csinálnak belőle.

Az uzdiszentpéteri kastély »hetedik házában« szintén nagy mennyiségű, üvegen tárolt gyöngyvizet irtak össze a leltárkészítők: eufrazia víz, kecsketejjel, kecsketejjel vett fekete cseresznye, majjoranna, iglice tövis víze, zsályá víze, polaj víze, borral vett eperj víze, tárkony víze, gyengegyökér víze, pápafű víze, babvirág kecsketejjel, borzavirág víze, koldustáska víze, fodormente víze. Padláson vagyon...»Híntó bakjára való, tolyfófedelű, vasatlan paraszt láda nro. 1, ebben víznek való, hosszú száru, gombolyégy fejű, öreg kristályüveg nro. 2, fületlen, öreg kristályüveg kancsó nro. 2, (egyike kisebb). Az udvarház negyedik pincéje felett lévő »deszkás házban« a következő üvegtárgyakat talál-ták: »Üvegtartó vesszőkosár nro. 3, ezekben fában foglalt kristályüveg lámpás, mindenikben 8—8 üvegtányér, nro. 10, ablakba való kristály, jó tányér nro. 183, törött is nro. 30, paraszt üveg új tányér nro. 1438, tö-

rött is nro. 60, víznek való, szoros szájú üveg, jó nro. 70, törött is nro. 4, száras, kristály, öreg, gömbölyégy üveg nro. 1, kisebb nro. 2, Orvos-ságoknak való, szoros szájú apró üveg nro. 60, üvegpohár nro. 12, üvegszeze kisebb s nagyobb nro. 32, üvegmecsenye nro. 1, üvegszelleg, két-két fülű nro. 3, sötutlan üvegpallascoska nro. 5, üveggorsó nro. 1, hosszú száru kotyogós üveg nro. 23, apró üveggorsócska nro. 4, orvos-ságnak való sötutlan üvegpallack nro. 2, sötus, gömbölyégy üvegpallackoska nro. 3, kék abroncsos, kicsiny üvegdézsá nro. 1, kicsiny üvegcsupor nro. 1, lábas, fedeles, kristály kisdedszerű pohár nro. 2, öreg, sötus (egyik csikos, másik tisztá) üvegpallack nro. 2, üvegtányér nro. 1, légyfogó üveg nro. 9.«

A nagysajói udvarház 1681-es összeírása szintén sok, a minden-napi életben használatos tárgyat sorol fel, üvegtárgyak azonban keve-sebb számban fordulnak elő, mint az előbbieken leirt uzdiszentpéteri udvarházban. A nagysajói leltárkészítők mindenekelőtt találtak egy pincetokot »három üvegpallack és egy égettbor mérő üveg van benne«, a »nagypalota szekrényében« ezek az üvegtárgyak voltak: »vizesüveg, kiben rózsavíz s kiben mintavíz nro. 8, egy szoros szájú üveggorsó, három ón sötus száju üveggorsó, egy bugyogós üveg, két lábas üveg; egy kétfülű üvegszeze, egy széles száju kisdédüveg, egy öreg, széles száju üvegpallack; igett bor áruló, hosszú üveg nro. 2, széles száju üveggorsó, rózsaeccet benne nro. 2.; egy öreg, fületlen üveggorsó, abban is rózsaeccet nro. 1, egy sötus üvegpallack nro. 1, más kis negyszögletű üveg nro. 1.«

Teleki Mihály oprakecisórai kúriáját 1683-ban leltározták. Ennek során találtak az »asszonyok házában« hét darab »fejár fogasokat, mely-en vadnak lapos ivergek, víznek való: 3 sötus nélküli való, 4 szegű üvegpallack 3, üvegtálcácska 2, kétfülű üvegpohár 2, egyfülü üvegpohár 1, kétfülű üvegszeze 1, üveggorsó 1. »Az ebédlopálotá festett pohárszéke-ben vagyon nyolc kupás üvegpohár, kisebb üvegpohár 3, kicsiny üveg-cseze 1.«

Meglepő, hogy a gazdag üvegmélekek között mindössze egyetlen tükröt találunk a drassói (1647) udvarház leltárában. Szintén ritkasá-gnak számít a lámpás: I. Rákóczi Ferenc görényi várában (1652) a »kerek bástya felső szobájában« volt »egy üveg lámpás«, az uzdiszent-péteri kastélyban a »padlásra szegezve láncon függő, ónba foglalt, pa-raszt üveges öreg lámpás« volt.

A leltárakban szereplő várak, kastélyok, udvarházak túlnyomó többsége lakatlan volt, olyan értelemben, hogy a gazdag földesuraknak több helyen volt kastélyuk és természetesen egy időben csak egy hely-en tartózkodhattak. Az alkalmanként meglátogatott udvarházakba rendszerint magukkal hozták a legszükségesebb közhatalmi tárgyai-kat: a ruhákat, takarókat, a szobák díszítésére szolgáló szőnyegeteket, az étkezlételeket. Erre utal a drassói udvarház 1647-ből való leltárában olvasható megjegyzés, mely szerint a konyhában lévő »tálak, és tál-nyérok az úrialkalmé, magokkal hordozzák«. Azok a kastélyok tehát, ame-lyek csak alkalmanként adtak szállást a hosszabb-rövidebb ideig ott-tartózkodó tulajdonosoknak, üvegtárgyakban, egyáltalán a különféle in-góságokban meglehetősen szegényesnek tűnnek. Ahol viszont a minden-napi élet legkisebb nyoma is meglátszik, hihetetlen gazdagságban áll előttünk egy-egy udvarház, kastély a teljes berendezésével, a szobák, konyhák, kamrák és pincék változatos tárgyaival.

Erdély aranykorát, a nagy fejedelmek uralkodásának idejét tükrö-zik ezek a leltárak és adnak hű képet az erdélyi magyarság kultúrtör-

ténétéről, az erdélyi üvegművészetről. Ugyanakkor cáfolják a nem is olyan régen napvilágot látott közlemény megállapítását, mely szerint »Az üvegművésznek, kristálymetszésnek nyomaival nemigen találkoztunk Erdélyben. Apor Péter írja, hogy üveget Lengyelországból, metszett kristályokat pedig Velencéből és Németországból hoztak be. Szerinte a tömegesebb import ezekből az árukból csak 1686 után indult meg, annak előtte csak ritkaságként tartott némely fűrész házában egy két kristály, vagy üvegedényt« — írja Kampis Antal.¹⁰ Tájékoztatlanságból adódik mindkét érdemes szerző megállapítása, mert igenis voltak üveghuták Erdélyben, nemcsak importból fedezték a szükségletüket az erdélyi udvarházak és kastélyok. A már említett porumbáki és felsőkomanai hutákon kívül a szelestyei és a szaldobányai huták európai szinten állították elő a különféle technikával díszített üvegtárgyakat.¹¹ Nyilván erdélyi példára hivatkozik az uzdiszentpéteri udvarház leltározását végző Bajoni János, amikor megjegyzi, hogy a törmelék üveget másutt hordóba gyűjtik és »jó üveget csinálnak belőle«. Ez az adat is az erdélyi üveghuták 17. századi működését bizonyítja.

Nem fedi a valóságot az sem, hogy Erdélyben 1686 előtt »csak ritkaságként tartott némely fűrész házában egy-két kristály, vagy üvegedényt«. Az uzdiszentpéteri kastélyban a leltár szerint 1679-ben 675 darab üvegtárgy volt, s ebből 118 darab kristályüveggé vált fel tüntetve. E számban nincs benne a nagy mennyiségű ablaküveg.

Kell-e ennél ragyogóbb bizonyíték arra, hogy Erdély ipartörténete és benne az üvegművészet a 17. században milyen magas szinten állott. És hogy erről meggyőződhetünk, illesse köszönet B. Nagy Margitot főorriskiadványért, a bukaresti Kriterion Könyvkiadót a megjelent műért.

J E G Y Z E T E K

1. A mű teljes címe: Várak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiék látták. XVII—XVIII. századi erdélyi összeírások és leltárak. Bukarest, 1973. Kriterion Könyvkiadó.
2. A szerző eddig két üveghuta történetét dolgozta fel: 1. A Zempléni hegység üveghutái. Bp. 1966; 2. Parádi üvegművészet. Bp. 1969.
3. *Makkai László*: I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai. (1631—1648). Bp. 1954. 466—67; 517; 337; 332; 329. lap.
4. *Borsos Béla*: Régi magyar üvegművészet. Bp. 1965. 46. lap.
5. A zárójelbe tett évszám az összeírás évét jelzi.
6. Vanna = ürmérték, kád vidékenként változó tartalommal.
7. Üvegtárcsca = ivóedények.
8. Nem tudjuk mi lehetett az »üvegesákány, bot forma kristályüveg«, az »üvegbuzgány«, illetve buzogány valószínűleg az üvegművész törője volt.
9. Rendkívül érdekes a leltárban szereplő »polturás, kétpinzes, egy pinzes üveg«. A megjelölés arra enged következtetni, hogy ezek az üvegtárgyak, esetleg poharak, ún. »pénzes poharak« voltak. A 19. század második feléből, pontosabban 1849 után ismeretesek azok a Pantocsek Leo által a zlatnói üveghutában előállított duplatalpú,

a poharak aljába behelyezett 6, 20 krajcáros ezüstpénzekkel ellátott poharak, amelyeket Telkes Simon szerint Pantocsek Leo készített először és ezek mintegy az ő találmányának tekinthetők. A leltár adatai kétségesen teszik ezt a »találmányt«, mert szerintünk a »polturás, egy pinzes, kétpinzes« üvegtárgyak szintén »pénzes poharak« voltak és ebből következően az ilyen különleges technikával készült poharak már jóval korábban, a 17. század végén ismeretesek voltak Erdélyben.

10. *Kampis Antal*: Erdély iparművészete. A történeti Erdély. Szerk. Asztalos Miklós. Bp. 1936. 557. lap.
11. *Divald Kornél*: Az üveg. Az iparművészet könyve. Szerk. Ráth György. Bp. 1912. III. köt. 369—370. lap.

A NAGYVÁRADI MÚZEUM VEZETŐIRŐL

1972-ben jelent meg a nagyváradi múzeum (*Muzeul Tării Crisurilor*) történeti kiállításának vezetője (Ghidul expoziției secției de istorie. Oradea. 64. 1. + 20. 1. német összegezéssel). A volt r. kat. püspöki palotában berendezett múzeum a történeti kiállítás nyitásával ünnepelte fennállásának centenáriumi évét. A nagyváradi múzeumot 1872-ben alapította a Bihar Vármegyei Régészeti és Történelmi Társulat. A kiállítás régészeti része rendkívül gazdag és az események ismertetését napjainkig tárgyalja. A kiállítás másik hangsúlyos része a nagyváradi és környékbeli munkásságot tartalmazó történetének bemutatása. Sajnálatos, hogy a magyar anyagot is rendkívül gazdagságban bemutató kiállítás feliratai egynyelvűek és, hogy a vezetőben sem kapott helyet magyarnyelvű összefoglalás. 1973-ban két másik vezető jelent meg. Az egyik a múzeum képzőművészeti kiállítását, a galériát ismerteti (Ghid galeria de arta. București, 96. 1. ebből 85 egészoldalas fekete-fehér reprodukció). A képtár alapjait a nagyváradi püspökség képei képezik. A gyűjtemény mind a régebbi, mind pedig az újabb időkbeli számos, kimagasló értékű magyar műalkotással is bír (*Bihari Sándor, Iványi-Grünwald Béla, Vaszary János, Tibor Ernő, Vida Géza, Balogh Péter* stb.). Ehhez a vezetőhöz is németnyelvű resume járul csupán. A harmadik vezető a néprajzi kiállításához készült (Ghidul secției de etnografie. Oradea. 112. 1.). A vezető az anyagi kultúra különféle tárgyait az anyag és technika meghatározottságában tárgyalja, akárcsak a kiállítás. Ez a tárgyalási mód elmosza az etnikumot és így bizonyos esetekben a tárgyalás, bemutatás nem elégséges. Különben a három vezető közül ez a legmagasabb színvonalú. A szerzők — minden bizonnyal a kiállítás rendezői is egyben — *Mózes Terézia és Ioan Godea* — nagyfokú szakmaisággal, biztos didaktikai módszerrel mutatják be a bihari népi kultúra gazdagságát. Ehhez a vezetőhöz rövid francia összefoglaló járul. Mindhárom vezető beszédes bizonyította annak, hogy a nagyváradi múzeum egyike Románia legjelentősebb múzeumainak, hogy benne sokoldalú, korszerű tudományos munka folyik, hogy a gazdag gyűjteményeket nagyhatású kiállításokban tudják közreadni.

A „vízes világ” emlékét idéző helynevek Nagyrábé határán és néhány adat a csikász mesterségről

MOLNÁR AMBRUS

Nagyrábé földrajzi környezetét a Nagysárrétnek nevezett táj alkotja. Ez az egész vidék mocsár, ingovány, gyékény és nádtenger volt egészen a XIX. század közepéig, amíg a vízszabályozások a mocsarakat ki nem száritották, és a vizet a Berettyó ástott medrében el nem vezették. A sárréti táj térszíni formáit a geológiai korban a bihari hegyek közül rendkívüli nagy eséssel kizúduló folyók vize alakította ki. A bihari síkságon — ahol folyások lényegesen lelassult — a magukkal hozott törmelékteret lerakták. Ezáltal medrüket is feltöltve vizük szétterült és hatalmas lápos, mocsaras térséget alkotott. A Berettyó folyó — melynek vize első sorban táplálta helységünk határában lévő nádasokat, lápokát, mocsarakat — Bakonszeg közelében teljesen kilépett sekély medréből és magasabban fekvő hátakat, gerinceket, szigeteket, porongokat kivéve elborította a község egész határát, a környező községeivel együtt. Derecske környékéről egy másik — még a XVIII. században is jelentős — folyócska a Kékkálló vize gyarapította a környék amúgy is bőséges vizét.¹

A határt mindenfelé vízállások, járhatatlan lápok, végeláthatatlan nádszövegetek borították. A Berettyó és a Kékkálló megszámlálhatatlan ágakra, és erkekre szakadozva pókhálószerűen behálózta a Sárrétet, vizet táplálva a mocsarakat. A nagyrábéi határon — melyhez a XVIII. században elpusztult két szomszédos falu, Kisráb és Rétszentmiklós határa is hozzátartozott — megszámlálhatatlan tó-, ér-, láp-, mocsárnévvel találkozunk a XIX. század eleji határjárásokról és határperekről készült jegyzőkönyvekben. Egy 1807-ben kelt ilyen jegyzőkönyvben a Bajom és Rábé között húzódó határvonal közelében volt a *Csukásláp*. Helyét pontosan megállapítani ma már nem lehet. A XIX. század végén készült térképeken sincs feltüntetve, de egy 1850-ben készült határjárás-rajz jegyzőkönyv megemlíti újra a Csukáslapot, de megközelíteni akkor sem lehetett a »... víz és a kotuk miatt.« A *Kisláp* a Csukásláp közelében volt. A térképeken ez a hely sincs feltüntetve az idős emberek nevére sem emlékeznek. A *Vargaláp* nevével is a bajomiakkal folytatott határper irataiban találkoztunk. Pontos helyét meghatározni szintén nem tudjuk. Ma már a *Földláp* is ismeretlen helyneve a rábái határnak, de egyik jellemzője volt a Sárrét régi világának. A nagyrábéi és a Füzesgyarmati határvonalon terült el és az 1812-ben történt határmegújítás alkalmával felvett jegyzőkönyvben ezt olvashatjuk: »... a *Föld Láp*nak, vagy *Három Csakólyu Láp*nak napkelet felől levő végén, hol négy kút van egy sorban és amely szélről Gyarmat felől fekszik, annak szélében állítottott egy szál fűz...« Ez a fűzfa jelezte a két helység közötti határt. Ezekben a szinte állandóan vízzel borított nádasokban hiába hánytart volna határdombokat, mert a víz elmosta azokat. Egyébként Nagyrábénak Füzesgyarmat felől eső határrésze — különösen a határvonal közelében mindenütt — ilyen kotus, lápos terület volt. Ma a jóltermelő szántóföldek járva, csak a határnevek emlékeztetik az embert a vízes-

világra. A *Delőláp*, *Görbeláp*, *Gyékényesfenék*, *Kákáskút*, *Ráksók*, *Lu-kács déványa*, mind vízjárta, náddal, gyékénnyel, fűzfával benőtt, legtöbbször csak télen a jégen járható terület volt. A *Királyútja* ma széles egyenes földút. A nagyrábéi határon keresztül Füzesgyarmat felé vezet. Az idősebbek még tudják, hogy régen hajóval járták ezt az utat. Ez a víziút a hagyomány szerint úgy keletkezett, hogy »... egy magyar király akkor midőn a Bajomi Vár az ellenség által bevettett Gyarmatról seregével együtt a réten keresztül Rábénak jött és azon utat a rétségen keresztül seregével s azok lovaival vágatta ki.« Ezen a *Hajó Úton* még 1823-ban is jártak.

A lápok mellett a sziget elnevezésű határrészek is jellemzői helységünk határának. Ezeket a sokszor egészen kicsiny, a víz által nem jart szárazulatokat a rajtuk termelt, vagy termelt növényekről, vagy azokról a *pákászokról*, *csikászokról*, *réti emberekről* nevezték el, akik kunyhókat egy-egy időre felhúzták rajtuk. Így határunkon ismerjük a *Fásziget*et. Ezen a szigeten szilfaerdő volt. A *Káposztásziget* az ott termelt káposztásról kapta a nevét. *Bende Pap Péter sziget*te, *Kispál sziget*, *Szabó sziget* a faluban megtelepült családok nevét kapták. Ezek mind olyan szárazulatokat a rajtuk termelt vagy termelt növényekről, vagy azok-gyomány szerint a sárréteket *szigetszántóknak* nevezték, mert határunkon csak egy-egy szigetet lehetett szántani. Oda is úgy jutottak el, hogy az ekét és a többi szerszámot hajóval vitték egyik szigetről a másikra. Bizonny a rábái ember is vízesebb esztendőkből elképzelhetetlenül nehéz körülmények között művelte meg azt a kicsiny földet, mely a számlálhatatlan fokon és éren keresztül megközelíthető volt. Fodor Gergely a szomszédos Bajom nótáriusa azt írta még 1820-ban is, hogy a sárréti ember sokszor ökre farkába kapaszkodva úszik keresztül a vízen, amikor a szigeteken lévő szántóföldjére igyekszik. A nagyobb kiterjedésű szigetek között már a XVI. század végén említik a *Sz. Miklósi Sziget*-et, mint a környező faluk által közösen használt területet. Határunknak Füzesgyarmat felé eső részén van a legnagyobb sziget a 40 kh-nyi *Hosszúsziget*. A rábéiak szerint ez a hely a határ legmagasabb pontja. Egyesek szerint »... színel a rábéi torony ablakával...« A határnak ez a része a legnagyobb áradások idején is szárazon maradt. A hagyomány azt tartja, hogy ez a hely szolgált menedékkül a környékbéli falvak lakóinak is, a törökök, rácok elől való *»futások«* alkalmával. A nádasok mélyében, a láppal és mocsárral körülvelt sziget hónapokig biztonságos menedéket nyújtott az ide menekülteknek. A most szántóföldnek használt területen sokszor fordít ki az eke a földből háziesszökőket, kézidaralót, edényeket, bizonyossággal annak, hogy ez a hely többször adott ideiglenesen szállást a rábéiaknak.

A kisrábái határ, Sáp és Báránd felőli részének *Ásványsziget* a neve. Jó legelő volt ezen az errelk behálózott területen. Bizonyára az egyik ilyen dűsfűvű legelőnek az emlékét őrzi a *Sajtsziget*-nek elnevezett rész is. Ugyancsak az *Ásványsziget* egyik része a *Mészársziget*. Némelyik térképen *Negyszár sziget*-nek is írták. A néphagyomány szerint neve a réti méhészek emlékét idézi. Nevének magyarzata a népi etimológia szerint az, hogy ezen a szigeten méhészek tanyáztak és az itt gyűjtött sok méz (a méz árja, a méz áradata) lett volna az elnevezés alapja (mész-ár-sziget).²

Nincs módunk arra, hogy a határ területén előforduló erek neveit mind felsoroljuk, de néhányat megemlítnék azért, mert ezek a kis folyócskák táplálták valamikor a nagyrábéi határ csikászásra, halászatra alkalmas lápjait és mocsarait. A *Berettyóér* szinte minden kanyarula-

tánál más nevet kapott. A bihartzordai határon, addig, ahol a nagyrábéi határhoz érkezik *Mérgesér*-nek, a határvonalról községhatárt képez Nagyrábé és Bihardancsháza között és *Pusztáér*-nek, a volt kistrábé pusztá határában *Szilajér*-nek nevezik. Bizonyára azért van ez így, mert ezek az erek helyenként vízállássá, mocsárrá szélesedtek és nem lehet tudni, hogy a mocsárból újra kilépő meder ugyanaz, amelyik a másik végén belefolyt. A határban való eligazodást is elősegítették a megkülönböztető elnevezések. A Berettyóér folytatása volt tulajdonképpen a Nagyrábé és Nagybjom között a határvonalat alkotó *Csataér* is. Ehhez az érhez az a hagyomány fűződik, hogy 1659-ben, a Szejdi dúlás idején, a Csataér közelében nagy csata zajlott le, a törökök és a magyarok között. A törökök tábora a nagybjom határon lévő és ma is *Törökhalom*-nak nevezett dombon volt. A magyar sereg táborhelye a Csataértől Nagyrábé felé eső Csatahalom — környékén volt. Az ütközet a magyarok vereségével végződött. Legtöbbjüket levágta a török, sokan átkelés közben a megáradt Csataérben lettek haláluk. A magyar vezérek tetemeit a Csatahalom közelében — a kistrábéi pusztán — még ma is látható domboskák, az úgynevezett *Apróhalomok* takarják.³

Sárréti helynevek jellemzőjeként említjük a réti végződésű helyneveket is. A réti (*rit*) elnevezés alatt a sárréti ember nem kaszálóföldet, hanem nádtermő helyet értett. A község déli részén több mint 3000 khnyi területet régebben *Pusztanagytrét*-nek, 1912 körül *Nád Termő Rét*-nek, 1836 körül egyszerűen *Nagy Rét*-nek neveztek. A felsoroltakon kívül emlegettek még *Nádasrét*-nek, *Rábajárit*-nek is. A nagyrábéi *Ritföld dűllő* egészen a fűzesgyarmati határig lenyúlt. Az 1850-es évek előtt — míg a Sárrét vizeinek lecsapolását meg nem kezdték — az egész terület néhány lápi erdő kivételével — *Kerekerdő*, *Fásziget*, *Káposztáshát* — nádat termő réti volt. Ebben a *Nádasrit*-ben kisebb, legeltetésre alkalmas szigetek voltak, melyeket *ritilegelő*-nek neveztek. Ezeket mocsaras, de sok helyen egészen mély vizek vették körül. Csak rétet nagyon jól ismerő réti pásztorok, csikászok tudták a járást egyik legelőről a másikra a nádasokon, vizeken, mocsarakon keresztül. A vigyázatlanság miatt azonban sokszor pusztultak el jószágok ezeken a lápos legelőkön. Idézőnk egy ilyen esetet a község régi jegyzőkönyvéből: *... Farnos Mihály egy Tavaszí jóforma Csikaja... a Réthe, vagy a Kotúba dőlven... megdöglött.*⁴

A felsoroltakon kívül még számtalan *fok*, *ér*, *völgy*, *erdő*, *tócsa*, *hát*, *laponyag*, *porong* elnevezésű hely emlékezteti a mai embert a rábái határ régi arculatára.

A Berettyó és a Kékkálló áradása veszélyeztetette és meg is semmisítette a vetéseket. A község határára még 1854-ben is jelentősebb árvíz esetén — ami akkoriban sűrűn előfordult — 416 holdnyi kaszálót, 624 holdnyi szántóföldet, a nyomásból 200 holdat fenyegetett a Berettyó. A rétszántóterület határ területét szintén a Berettyó vize fenyegette. Áradás esetén 450 hold szántó, 600 hold legelő volt a veszélyeztetett terület. Kistrábé határt a Kékkálló járta, és gyakran el is öntött 300 holdnyi legelőt. Mivel ezen a határterületen a szántóföldek a hatásabíz részeként voltak, nagy áradások alkalmával is csak kevés került víz alá. Összesen — a nádasokon, mocsarakon kívül — az egész határon szántó és kaszáló területből 3339 holdat veszélyeztetett az árvíz. Ez indokolta annak a lecsapolási munkálatnak a folytatását, melyet már többek között Nagyrábé határában is az 1820-as években elkezdtek. 1829-ben *«Királyi Commissio»* küldetett ki a *«Berettyó és a vele összefüggő vizek állapotjának»* megvizsgálására, de már ezt megelőzően is voltak ter-

vek és kísérletek a mocsár uralma alatt lévő területek lecsapolására nézve. 1823-ban a szolgabíró utasítására a község lakói *«... a Nagyrábéi határról a Sárréthe Békés Vármegye Határáig Rábé 3070 ölnyi Hajó Utat»* készített. Ez a víziút bizonyára azért készült, hogy a munkálatokat vezető mérnökök könnyebben járhasanak a mocsaras, lápos helyeken. A *«Berettyó Regulátiojából»* az érdekelt községek lakói is kivették a részüket. 1832-ben Nagyrábéről 32 *dologtehető* embernek meghagyták, hogy *«Királyi Uttyártól fogva felfelé jöven a vezér Canálisba a víz színén fejjül kiálló Kotú-szigeteket gaggantsal, asóval, kapával mennél hamarabb tisztítsák meg...»*⁵

A sárréti emberek nem nagy lelkesedéssel segítettek a hatóságoknak a Sárrét vizének lecsapolásánál. Tudták, hogy a nádasok, lápok, mocsarak, vízállások kiszáritása által nemcsak az életfogytiglani katonaszkodás elől megszökött, és betyárrá lett réti emberek, szegénylegények bővühelet, hanem a vízmadarak fészékét és életlehetőségét is. Ezek által pedig a sárréti szegény zsellérek is elvesztették a halakban, csikokban, madarakban és tojásokban bővelkedő ingyen élelétét. Megdöbbenő, az a szegénység, mely a XIX. század elején a sárréti falvak zselléreinél tapasztalható. A nagyrábéi bíró jelentéséből 1806-ban a következőket olvassuk: *«Házal bíró lakos olyan vagyon 50, hogy tsekély háztaskáján kívül nintsen csak egy talpalatnyi fölgye is. Egy néhány pedig olyan vagyon akikenél nints még házok is, hanem az Attyok Házainál nyomorognak. Vagynak olyan szegények, elnyomorodott Emberek is, akik könyörületeseknek volnának Teéljai...»* A halotti anyakönyvben — nem egyedülálló eset — találtak feljegyezve 1816-ban: *«Vítaris János éhezó gyermekei számára Április 25 diken kiment a Réthe Tollyásokat szedni és Május 4 diken keresődött ki a vízből.»*⁶

Ezek a »talpalatnyi földdel sem rendelkező zsellérek a réti-ből éltek. Csikászással, pákászással, madarászattal keresték szűkös kenyérüket. Érthető tehát, hogy nem szívesen segítettek az életlehetőségüket biztosító nádasok, kiszáritásánál. Ellenkezősülk ideig-óráig késleltethették, de meg nem akadályozhatták a Berettyó szabályozását. A folyónak — Bakonszegtől — Szeghalomig — új medret ástak, mely által az eredeti 224 km-nyi mederhossz 85,7 km-re csökkent. A gyorsan lefolyó víz nem táplálta többé a sárréti mocsarakat. A lecsapolás következtében a nagyrábéi Pusztanagytrét is kiszáradt az 1870-es évekre. Területét — a kiégett nádrengeteg pernyéjéről — *Pernyés pusztának* kezdték nevezni. Feltörve a XIX. század végére nádterger helyett búzat termett. A Berettyó szabályozása tehát lényeges változásokkal idézett elő Nagyrábé határában és az egész sárréti táj arculatán. A régi *«vizes világ»* emléket ma már a fentebb ismertetett jellegzetes helynevek, a sok helyen újra, meg újra, kipusztíthatatlanul előtörő nádfiók és a régi hagyományokban, régi írásokban fennmaradt réti méhészek, csikászok emléke őrzi.

A »vizes világ« réti emberei közül a rábái csikászok működéséről kapunk némi felvilágosítást a Nagyrábé község 1782-ben kezdődő első jegyzőkönyvéből és a Református Egyház Kuratóri számadásából a XIX. század első éveiben keletkezett bejegyzésekből.⁷

A csikászat a XIX. század első felében — de bizonyára korábban is — sok embernek adott kenyeret, a Sárréten. A földnélküli szegény zsellérek közül sokan a cselédsors helyett a réti szabad életet választották. Az egyház, a község és az uradalom birtokában voltak olyan területek, melyek alkalmasok voltak csikászásra. 1803-ban a nagyrábéi református egyház *«Kuratóri Számadás»*-ban, ilyen bejegyzést tettek: *«Pál-*

fi Mihály és a többi Csikászok árendába fizettek Tsikász nyilasért 2 forintot...» Ehhez hasonló bejegyzés a következő években is előfordul az idézett számadásban. Ez arra enged következtetni, hogy az egyház birtokában volt csikászó helyeket — mint abban az időben a kaszálóföldeket — nyílhasznú által osztották ki az igénylő csikászok között. Adatinkból sajnos nem tudtuk megállapítani, hogy milyen terület lehetett csikász nyilas. A csikászok — akik egyúttal halászzal, békafogással, nádalszedéssel is foglalkoztak — munkájukat nemcsak a maguk hasznárára végezték. Nagyrábé népének jobbágyi szolgáltatásai között jelentős mennyiségű vizállatot találunk. 1770 körül az uraság számára adtak évente 50 font halat, négy ceber csíkot és 30 teknősbékát. Az 1843. évi úrbéri szerződés szerint a helység »... a Csikászatért tartozik fizetni évenként 9 ezüst forintot a felett nagy Bójtben a Mlsgs. Püspök Úr udvarába 6 akó csíkot« szállítson be. A nagyrábéi határban levő csikászóhelyek nagy része az uradalom tulajdonában voltak. 1847-ben Kenyeres Borek ezekért a helyekért, illetve a bennük való »Halászatért és Csikászatért« 3 esztendőre árenda fejében 55 forintot fizetett. Természetesen nem ő csikászott, hanem a rábái vízi zsellérek, réti szegényemberek, akik kiárendálták a csikász nyilasokat.

Akiknek nem jutott csikásznyilas a község határában, azok a rétszentmiklósi pusztára mentek, ahol még a XIX. század második felében is halállományal, csikkal és nadállal bőségesen megrakott területek voltak, melyeket a birtokos bérbeadás útján hasznosított. 1853-ban a rétszentmiklósi határ csikászási és halászati jogát 20 ezüst forintért, 3 mázsa halért vették bérbe a nagyrábéi csikászok Korpa Márton, Korpa István, Gál Miklós és Gál János. Nagybojtben másfél mázsa, kis bojtben fél mázsa, az esztendő többi részében egy mázsa halat kellett szállítaniuk a »Nagyváradú Uraság Házához«. Még ki is kötötték, hogy »... tartozni fog a haszonbérlo, szép nagy és eleven, friss halakat szolgáltatni.«⁸

A csikászásra legalkalmasabb idő télen volt, amikor a vizek befagytak. Ilyenkor léket vágtak a lápon és a vesszőből font, méhkas alakú csikársát, vagy csikkast leengedték a lékbe. A befogott csíkot egy vízzel telt kimélyített gödörbe öntötték. Onnan azután cseberbe, dézsába mérték át. Ezekbe vitték a piacra is. A csikászó helyek, melyek a szombékos helyeken sokszor egészen mély vizekben voltak, nem fagytak be mindig. »... Kemény téli időkben hig vizek vagynak a szombokok közeli között.« Ezekben a helyeken tanyáztak a csíkok és »... nagy bőséggel fogtak ki téli időben.«, mikor az árvíz nem borította el a rétet. A rábái emberek azonban nemcsak télen és nemcsak varsával fogtak csíkot. Az idős emberek szüleitől hallott elbeszélések szerint még ma is emlegetik, hogy egyes helyeken annyi volt a csík, hogy a rendes vesszőből font tengerihordó kast végighúzták a vízben és tele lett csikkal és hallal. Ha nem volt kéznél más, akkor bekötötték a gatyaszárát, vagy az ingjük ujját és azt merítették bele a vízbe, és azzal fogták a csíkot.

Nagyrábéra, Biharnagybajomba és a Sárrét többi helységekbe a mesze városokból is eljötték csíkot venni. Jártak le igen sokan Eger környékéről, a Palócföldről, a felvidéki városokból. Legnagyobb mértékben azonban Debrecen és Várad kereskedői vásárolták fel a sárréti csíkot.

A nagyrábéi csikászok a közeli Várad kereskedőivel állottak leginkább kapcsolatban. Állandó szerződésük volt azokkal, akiknek a csíkot szállították. A csikászok kiszolgáltatói helyzetét ismerhetjük meg abból a peres ügyből, mely a rábái csikászok és a váradai kereskedők kö-

zött keletkezett 1809-ben. A községi tanács jegyzőkönyvében így írták le az ügyet: »Gyenge András, Pálfi Tódor Várad lakosok a Rábai Csikászok a másnak eladott csiknak árát kívánják és hogy ezután a Contractus megtartasson. A felperesek nem bizonyítván, hogy Rábai Csikászok, akikkel alkujuk lett az alku ellen tselekedtek volna. Rátz János, akire bízták a vigyázást megkérdetve senkit se tudott előadni, akit abban ért volna, hogy más szatócsoknak adott volna Csíkot. Azért a Rábai Csikászok ellen tett panaszok helytelennek véteik. Mint hogy pedig a Csikászok a Contractustól elállni kívánnak, egyrészlől azért, hogy helytelen vádakkal éltek a szatócsok ellenek, másrészlől azért, hogy ha egy-két Fertály akó Csikjok került, abból nem vehetnek mindjárt hasznót, csak akkor lévén a szatócsoknak ide jövelelek, amidőn Felesen van Fogott Csik és nagy szükségük lévén idejében nem könnyíthetnek magukon, és most, midőn azt kívánják, hogy adjanak 100 forintot a melyből midőn egy, vagy két Fertály akó kerül annak árát megkaphatnák, arra a szatócsok nem állottak, hanem ha valaki a Csikászok közül meg Fizestét vállalná, de senki nem vállalta. Ezekre nézve, és arra nézve is, hogy a Contractus nem Elől Járók előtt készült, mindenek felett pedig azért, hogy az Instantiába fel pénznek említett 30 Rfítot nem pénzül, hanem mind pályinkába ittzéknent meretet ki a Csikászoknak, mely a Meltóságos Uraság Földesúri Jussának Sértése, s büntetést érdemlő módon esett a Contractus, mint hibás fundamentumon épült erő nélkül valónak ítéltetik...«⁹

E bejegyzés tanúságai szerint Nagyrábén többen foglalkoztak a XIX. század elején csikászattal. Nem adott ez a mesterség valami bőséges kenyeret, de szabad, független élet volt a réti emberek élete. Legtöbbször — szinte egészen elkülönülve a falu közösségetől — magánosan, esetleg családjukkal a nádas egy kis szigetén felépített kunyhóban éltek. A nádasrétben járatlan ember — beleértve a hatósági embereket is — ritkán kereste a csikásztanyákat.

A nagyrábéi határban még ma is emlékeznek az idősebbek néhány jó csikászó helyre. Szőke Lajos 86 éves rábái gulyás gyermekkorában még látta a Káposztás-szigeten a régi csikászdinasztia utolsó tagjainak, a Nagy Gálok-nak a kunyhóját. Elbeszélése szerint az átlagosnál jóval nagyobb emberek voltak. Mint gyerek nagyon félt tőlük, mert rendszerint részegen jöttek haza Váradról, ahova kis szekerükre állított hordókba szállították a csíkot. A szekeret egy számar húzta. Jó csikászó hely volt még a rábái határban a Földláp, és a Lukács déványa a fűzgyarmati határ közelében. A rétszentmiklósi határon a Rákos-ban és a Rögösben csik mellett, rákot is fogtak. A kistrábéi pusztán a békások fogóhelye a Békáshalom alatti Békáslapos volt. Innen került ki esztendőnként az úrbéri szolgáltatások között is feltüntetett 30 »teknős béka«.¹⁰

J E G Y Z E T E K :

1. Jakó Zsigmond: Bihar megye a török pusztítás előtt. Bp. 1940. 2.3 és 328. oldal.
2. Osváth Pál: Bihar megye sárréti járása leírása. Nagyrábé 1875. I—II. k. II. 355 és következő oldalak, továbbá: Molnár Ambrus Nagyrábé község határának és belterületének helynevei. Debreceni Déri Múzeum Adattára. Ngy. V. 985. sz. (Kézirat).
3. Osváth Pál: i. m. 355. o.

- Hajdú-Bihar megyei Levéltár (a továbbiakban H. B. L.) Nagyrábé község tanácsulési jegyzőkönyve. 1809. évi bejegyzés.
- H. B. L. Currentáliák. Nagyrábé. 1836—1856. év (V. 654. 6) a. 4. sz.
- Tiszántúli Református Egyházkerület levéltára Debrecen. Instatiák. 1706. sz. 1816. év, továbbá Nagyrábéi ref. egyház halotti anyakönyve. 1816. évi bejegyzés.
- Nagyrábéi református egyház »Kuratori Számadások« 1803—1812. (kézirat az egyház levéltárában.)
- H. B. L. XIII. 5/1. sz. Des Escherolles Kruspér családi irattára.
- H. B. L. Nagyrábé község tanácsulési jegyzőkönyve, 1809. évi bejegyzés 66., 67. oldalakon.
- Adatközlők: +Szöke Lajos 84 éves (1968-ban). Fiatal korától gulyás volt a Peryépusztán. *Farmosi Sándor* 82 éves földműves Nagyrábé. *Dajka Pál* földműves 94 éves Nagyrábé.

MEGNYÍLTAK A NYIREGYHÁZI JÓSA ANDRÁS MÚZEUM KIÁLLÍTÁSAI

Március 3-án, nagy ünnepség keretében nyitotta meg *Gyuró Imre*, a Szabolcs-Szatmár megyei tanács elnökhelyettese az új épületbe költözött nyiregyházi Jósa András Múzeum állandó kiállításait. A kiállításnyitás egyben múzeumatatás is volt. A nagy alkalomra négy állandó, két vendég és egy vándorkiállítást készítettek. Állandó kiállítások: Felső-Tisza vidéki szőttesek és hímezések, Benczur Gyula emlékkiállítás, Krudy Gyula emlékkiállítás, Harminc év a szocializmus útján megyénk képzőművészetének tükrében. Vendégkiállítások: Agyagistenek — Az újkör és a rézkör művészete, Modern műalkotások. Vándorkiállítás: Vigh Tamás szobrászművész művei. A múzeumatatásra-kiállításnyitásra reprezentatív meghívót adtak ki. Kevéssel a múzeum megnyitása után megjelent a kiállítások vezetője is. A Jósa András Múzeum kiállításai ezzel korántsem záródtak le, több más állandó kiállítást is készítenek elő. A nagyszerű, tágas épület jó lehetőséget ad arra, hogy a nagyműtű, gazdag anyagú múzeum újabb kiállítások vagy kiállításrészek létesítésével Kelet-Magyarország legnagyobb múzeumai közé emelkedjék.

JUBILEUMI KALAUZ LUBLIN FELSZABADULÁSÁNAK 30. ÉVFORDULÓJÁRA

Kis, albumalakú, sok képpel, rajzzal díszített, sok ismeretet is közlő műsoralkauz jelent meg Lublinban a város és Lengyelország felszabadulásának 30. évfordulójára. A kiadványban (*Lublin—Warszawie panorama trzydziestoletcia*. Lublin, 1973. 60. l. + 60. l. színes reklámábra) igen sok a múzeumi vonatkozás. Beszámol a lublini vajdasági múzeum 1974-re tervezett újbóli megnyitásáról is.

Adalékok a református egyház XVIII. századi iskolapolitikájához

NYAKAS MIKLÓS

Közismert, hogy Mária Terézia és II. József felvilágosodással kapcsolódó államapparátusa világosan felismerte az iskolák politikai jelentőségét. Legfenyesebb bizonyítéka ennek az 1777-ben megjelent Ratio Educationis, mely egységes elvek szerint óhajtotta rendezni a magyar oktatásügyet. A rendelet a fő felügyeletet az iskolaügy fölött a koronának tartotta fenn, amelyet Magyarországon a Helytartótanács útján gyakorolt.

Bár a református iskolák függetlenségüket nagymértékben megőrizték, hatása nem maradhatott nyomtalan. Szükségesnek bizonyult az iskolák adott állapotának felmérése, valamint a tananyag és a követelmények azonos szintre hozása. Meg kellett szervezni az iskolák rendszeres ellenőrzését is. Bár esperesi vizitációk korábban is voltak, a század végétől számuk és módszerességük meghatványozódik.

Debrecenben 1785. november 17-ről kelt Szathmári István szuperintendens levele Halmi István seniorhoz, hogy »... minden Reformata Oskoláknak számáról Tabelláris Informatiot adjon bé«. Halmi István az összeírásra küldöttséget szervezett, s a jelentés megtárgyalására egyházkerületi gyűlést hívtak össze. A Zsákán tartott (1786. február 8. és 9.) gyűlésen a küldöttség jelentéséből kiderült, »... hogy kivált a Szabótsi tractusban vannak egyházak, melyekben iskolák nincsenek, másokban pedig igen nagy az iskolába nem járó gyermekek száma, mi jele annak, hogy az iskolákra való felügyeletre nincs elég gond fordítva...« Határozat születik az ellenőrzés fokozására: »... az esperesek intenek, hogy az iskolákra különös gondot fordítsanak.« A gyűlés hiányát érzi az egységes tantervi koncepciók, ugyanis *tanterv* kidolgoztatnék, a mesterek oda utasítottak, hogy a kisebb iskolákban a latin nyelv nem szükségesképpen tanítandó. »A latin nyelv alsóbb iskolákban való kiküszöbölésének gondolata ebben az időben a református körökben már nem hangzik idegenül. Majdnem húsz évvel ezelőtt Losonczy (Hányoki) István már hadat üzent a latin nyelv mindenhatóságának a Hármás Kistűkör (Pozsony 1771) előszavában, mondván: »... a mi Oskoláink nagy fogyatkozása, hogy mindenütt, minden különbség nélkül, a Gyerekek, Celláriusa, Deák rudimentára szorítottak, a melyeknek paraszt állapotokban soha semmi hasznát nem vehetik.« Losonczy — aki egyébként a debreceni kollégium diákja volt — szava úgy látszik nem talált teljesen zárt fülekre. A gyűlés legalábbis kompromisszumos álláspontot foglalt el a kérdés végleges eldöntéséig. Jó persze tudni azt is, hogy a latin nyelv oktatása még a századfordulón is elég divatos volt a fiúk számára. A gyűlés legfontosabb pozitív határozata az volt, hogy »Az esperesek az egyházak és iskolák látogatását évenként meg tartásák«. Az irányelvek alapján Halmi István senior 1788-ban az egyházmegye községitől a következő szempontokra kér feleletet:

1. Vagynak-e mindenütt a Tractusban Reformatá Oskolák? még pedig nem tsak azokon a Heljeken, a hol válásunknak vagy közönséges vagy magános Exerituma vagyon; hanem valahol Reformatás lakosok vagynak. Ki nevezénn ezért minden Ekklesiákat a Tractusban, minden fogvatkozás nélkül jegyeztessék fel, hány és micsoda nevezetű Ekklesiákban vannak Oskolák, melyekben nintsenek?

2. Mennyi legyenek most az oskolákban a Tanulók? hányan találatnak ezen Heljsejben, kiket Oskolába lehetne küldeni, de fel nem járattyák?

3. Vagyon-e a lány gyermeknek külön Oskolája a fiúktól vagy nints? hányan járnak a lányok fel? hányan nem, akik járhatnának?

4. Az Oskola mester vagy praeceptor, melylik kollégiumban végezte tanulását?

5. A mesterek mellé a Fiú gyermekek tanítására adatott Praeceptorok hányan vagynak?

6. Tanítatik-e az Oskolában 1. olvasás 2. a jó írásnak mestersége 3. a számvetés. Ennek felette a Catechézis, Könyörgésekkel és Énekekkel együtt?

7. Mitsoda Oskolákban tanítatik a Deák nyelv, Grammatica, Syntaxis...söt Logica is vagy Geographia, Historia és Theológia, mindenütt különösen feljegyeztessék.

A szempontoknak az elemzése mindenféleképpen nagyon hasznos. Nemcsak az derül ki belőle, hogy bizony az iskolába járással bajok vannak és iskolák sincsenek mindenütt, hanem az is, hogy a lányok iskoláztatására külön súlyt fektetnek. Ez mindenesetre komoly pozitívum, hiszen korabeli okmányokban a férfiak aláírják a nevüket, míg az asszonyoknak csak kezük vonása szerepel. A gyermekek iskolába való járatásának szorgalmazása a különböző felsőbb rendeleteknek ezután is állandóan visszatérő témája. A szempontok világosan kétféle iskolatípust különböztetnek meg. Az alsó iskolákban (6. pont) a követelmény az írás-olvasás, a számolás, valamint az alapvető vallási ismeretek, míg a magasabb képzést nyújtókban a humán műveltséget adó tárgyakon kívül csak a földrajz ismeretét kéri számon. (A földrajz abban az időben persze tulajdonképpen topográfiából állott.) Szembetűnő az egységesítésre való törekvés. Ez nemcsak a tantárgyak tanításának számmonkéréséből áll, hanem arra is kíváncsi, hogy a tanítók hol szereztek ismereteiket. Ez érthető is, ha meggondoljuk, hogy mindegyik főiskolának megvolt a maga autonóm oktatási szisztémája. Például egy sárospataki és egy debreceni diák nem azonos képzésben részesült.

A legalapvetőbb gond azonban hosszú időn keresztül az iskolába-járatás problémája maradt, hiszen a különböző falvak és a falukon belül az egyes lakosok teherbíró képessége is nagyon különböző volt. Márpedig az iskoláztatás végső fokon anyagi kérdés. Azokon a helyeken ahol a község, ill. az egyház a minimumra redukálta a tandíjat, örvendeseben megnőtt a tanulók létszáma. Ez volt a helyzet pl. Tiszadobon, ahol már 1785-ben »... olyan Rendelést állítottak meg az... Előjárói ennek az Ekklesiának, hogy a gyermek tanításáért ne fizessenek a Szülék (többet) egy véka árpánál, hanem az Ekklesia ad a Tanítóknak bizonyos summa pénzt... Így dugták bé az Igazgatók az olyan Szüléknek szájokat, a kik azzal fognak ki, hogy ők szegények s nem tudnak a tanításért fizetni.« Az a tendencia szerencsés terje-

dőben van, bár nem oldott meg mindent. Az említett Tiszadobot hoznám ugyancsak példának. A »Nagytszeteletű Consistorium Parancsolattal« 1822-ben össze kellett írni a gyerekeket. A jelentés szövege a következőket írja: »Mind a Fiú mind a Leány Oskolák gyermekek a Conscriptio után jól meg szaporodtak. A fiúk 36-tal a Leányok 30-al. Már mind ösze a Fiú Gyermekek két tanítója előtt vagynak 125-en, a Leányak Tanítója előtt 110-en.

— Nem is találtak itt a Conscriptorok olyan lakost egynél többet, a ki a gyermekét ne akarná Oskolába járattatni, de az is már erős ígéretet tett a Helybéli Presbyterium előtt, hogy feljártatya«. Az optimista szövegezésből is könnyen kiszámítható, hogy az összeírás előtt a 236 iskolás korú gyerekből 67 nem járt iskolába. A szép szónak — különösen papi segédlettel — lehetett átmeneti eredménye, de végleges megoldást nem jelentett. A jelentés világosan megmondja azt is, hogy mi az oka a hiányzásoknak, kimaradásoknak. A tanítók mindent megtesznek, hiszen »...mind a Hárman szorgalmasan tanítanak, tsak az a bajok, hogy bizonyos időkben magok a Szülék el fogják Gyermekeiket az Oskolától.«

A jóakarát, a rábeszélés, de még a tandíjmérséklés sem tudott gyökeresen új helyzetet teremteni a falusi iskolák körül. Ehhez a feudalizmus egész rendszerének a lebontása volt szükséges. A református egyház erőfeszítése az iskoláztatás körül azonban mindenképpen figyelemre méltó.

SENZÁCIÓS ŐSLÉNYTANI LELETEK SZIBÉRIÁBAN

Kelet-Szibériában, a Kamcsatka folyó völgyében a szovjet paleontológusok már régebbi idő óta folyamatosan gazdag és értékes őslénytani leletek — ősbölyny, mammut, őskori jávorszarvas stb. maradványaira — bukkannak. A leletek gyakorisága feltételezi, hogy Kelet-Szibériában, a Kamcsatka folyó vidékén az óskor állatai, az óriás emlősök sokkal tovább fennmaradtak, mint másutt. Később haltak csak ki. Ebből a feltételezésből kiindulva a szovjet paleontológusok azt tervezik, hogy az eddiginél alaposabban, nagyobb erővel fogják kutatni a Kamcsatka felszínet harmad- és negyedkori élővilágát.

VEZETŐ A MÁTRA MÚZEUM ÁLLANDÓ KIÁLLÍTÁSÁHOZ

Még 1972-ben megjelent a Nagy Gyula írta vezető, amely a gyöngyösi Mátra Múzeum 1971-ben elkészített állandó kiállítását mutatja be. A kiállítás természetudományi jellegű és a Mátra hegység geológiai, növény- és állattani viszonyait tárgyalja. A gazdag anyag kiállítását egyéni módon, számos új kiállítási forma, lehetőség, dekorációs eszköz felhasználásával és alkalmazásával készítették el. Az izléses vezető mind tartalmában, mind kivitelezésében méltó hazánk jelenleg legmodernebb természetudományi kiállításához.

Kiegészítések

Dobos Ilona: Tarcál története a szóhagyományban (Budapest 1971) című könyvéhez

SZABÓ LAJOS

Dobos Ilona könyvét szakmailag részletesen megírta Ferenczi Imre az Ethnographia LXXXII. évf. (1971) 4. számában (604—607. lap) Én mindössze néhány hézagpótló kiegészítést teszek e tanulmányhoz.

Elsősorban is azt a megállapítást kell kiegészíteni, hogy: »A reformáció idején Tarcál egész lakossága áttért a református vallásra. (23. lap). A tarcaliak a reformáció kezdetén nem a református vallásra tértek át, hanem a reformáció lutheri irányát fogadták el s csak 1560 után követték a reformáció kálvini, református ágazatát, melynek elfogadásában országos viszonylatban is éppen Tarcálnak volt korszakalkotó szerepe, hiszen itt, tartották az 1561., 1562., 1564-i zsinatokat, melyek a magyarországi reformáció helyét, irányát megavították Tiszáninnen. Főként az 1562-ben elfogadott tarcali hitvallás volt korszakalkotó jelentőségű, mert nemcsak a Tiszáninnen, hanem még Erdélyben is alapot rakott a helvét irányú reformáció számára. Az erdélyi helvét irányúak ugyanis 1563-ban Tordán tartott zsinatukban szöveget átvették a tarcali hitvallást s így ez a református hitvallás hatalmas területre sugárzott ki Tarcálról, az erdélyi havasokig a reformátusok hitvallása lett

Ezt a fontos és nemcsak egyháztörténeti vonatkozásban lényeges történelmi tényt nem lehet említetlenül hagyni annak aki Tarcál történetével foglalkozik, mert ez nemcsak a magyar kultúrtörténetnek egy mérföldkövét jelzi, hanem a világprotestantizmus történetében is helyet és nevet biztosít Tarcálnak. S ez a korszakalkotó történelmi tény nemcsak az egyháztörténetben és kultúrtörténetben szerepel, hanem a tarcali szóhagyományban is helye van bizonyára. Hiszen ezt a tényt nagy emléktábla hirdeti a tarcali református templom falán, ahol a lakosság olvashatta és olvassa. Nagy ünnepséggel keretében megemlékeztek a tarcali zsinatok évfordulójáról is s bizonyára a tarcali zsinatokra, mint a Könyves Kálmán idejére tartott országos gyűlésre, vagy a pallosjogra. A tarcali szóhagyományban kutatni kell a tarcali zsinatok emléke után s aki keres, az talál is.

Dobos Ilona azt írja a noráról, hogy: » a szláv néphitben elterjedt vérszopó vámpír egyik formája a nora. Norára vonatkozó adatok csupán Zemplénből kerültek elő.« (36. lap) Magam a zempléni Taktaszadán és Harangodon több nora mondát gyűjtöttem, de e mondákban a nora nem vámpír, vérszívó, hanem inkább valami magyar majomemberke, magyari szfinkszerűség (ha meglepik, kérdést tesz fel), nem vért szív, hanem az alvók mellére telepedve a mellüket szívja és halált soha nem okoz. A Dobos Ilona által gyűjtött két nora mondában sem vérszopó vámpír a nora, mert csak »magszívta az emberek mellyit.« (37. lap) »A nora a férfiakat szopta.« (uo.) A nora nemcsak Zemplémben ismeretes, hanem Borsodban is. Mucsonyban úgy ismerik

a bányászok a norát, mint bányaszellemet. (Liptovszky József miskolci tanár közlése.)

Dobos Ilona azt a megállapítást teszi, hogy a tarcali »egyk elbeszélés a középkori „vízpróbát” idézi.« (162. lap) Ez nem valószínű azon oknál fogva, hogy Tarcál közeli környékén még a tizennyolcadik század második felében is gyakorolták a »vízpróbát« a boszorkányokkal szemben. 1755-ben folyt Dombi Mihályné boszorkánypere, akit a Tarcállal szomszédos Tiszaladányban »más négy asszonyokkal fűröztöttek a Tiszába, de egyik sem ült le közzülük.« (Kazinczy levéltár Sátoraljaújhegy. Boszorkányperek 1731—1755. Publikálva is: Schramm Ferenc: Magyarországi boszorkányperek 1529—1768. Budapest 1970. II. kötet 705. lap)

Könyvének az elemi csapásokról szóló fejezetében ezt írta: »A legrégibb elemi csapás, amelynek emléke máig is él, az 1693-iki sáskajárás. A falutörténet nem említi a későbbi időben hasonló veszedelmét, így feltételezhetően ennek az emléke maradt fenn.« (51. lap) Ha a tarcali falutörténet nem említi is, volt sáskajárás Tarcálon a tizennyolcadik században is, 1748-ban. S nem az 1693-iki, hanem az 1748-iki sáskajárás emléke maradt fenn inkább a szóhagyományban: Az általam megtalált és részben publikált Zsujtai naplónban (Zsujtai András Laistromos Könyve) a sárospataki Tudományos Gyűjtemények kéziratgyűjtésében (Zsujtai András prédikátor azt jegyezte fel 1748-ban: »A sáska augusztus 26-án megszállta a tarcali szőlők alját, még a Szarvas szőlőt is, Felázasztották a tokaji, tarcali, keresztúri lakosokat és felverték a sáskát; ment által a Tiszán.« (478. lap)

A sáskajárás máig fennmaradt emlékei, melyeket felsorol könyve 52. oldalán, minden bizonnyal nem az 1693-iki sáskajárásra vonatkoznak, hanem jóval későbbi eredetűek lehetnek. Dobos Ilona ezt a következtetést vonja le: »A tarcali példa azt mutatja, hogy a nép számára jelentős események emlékeit három generációnál jóval tovább, 2—300 évig is megőrzi, anélkül, hogy az emlékek lényegében folklorizálódnának.« (146. lap) Fenti kiegészítéseink azonban legalább is megkérdőjelezik ezt a megállapítást, hiszen sem a sáskajárás, sem a vízpróba nem tekint vissza még 250 éves múltra sem Tarcálon.

Könyve 97. lapján Tirpák László adatközlő elbeszélését ismerteti a tarcali csatáról. Ugyanezt megegyezően közli a könyv 102. oldalán is, de már azzal a megjegyzéssel, hogy az adatközlő »N. N.«

Az ellenreformáció folklorizálódott emlékeit említve, arról ír, hogy a tarcali református templom építése idejében a szóhagyomány szerint »Pataki vót a kurátor.« (88. lap) Nem »Pataki« volt az, hanem a szomszédos Báj község hitbuzgó református földesura, aki a Patay névre hallgatott.

Jó lenne, ha a szerző a könyve második kiadásánál ezeket a kiegészítéseket felhasználná. A második kiadást az tenné indokoltá, hogy a könyv összes példányai annyira elfogytak, hogy több százan nem jutottak már hozzá, mert kiadása után napokon belül eltűnt a könyvpiacról.

Nagy István és Nagy Imre jubiláris kiállítása Marosvásárhelyen

M. KISS PÁL

Nagy István (1873—1937) és Nagy Imre (1893—) két kiváló csiki művész 100. ill. 80 éves évfordulóját nagyszabású kiállítással ünnepelték Marosvásárhelyen. Mindketten Csikból indultak, mindketten festők s nemcsak művészi, hanem családi rokonságban is vannak egymással. A »Nagy-tízek« közül valók, ahogy az Új Írás c. folyóiratban Marosi Ildikó részletesen kifejti. Egykorú nemzetségi alapon, a faluközösség katonai szervezete szerint, tízes rendszerbe osztották a székely falvakat. Művészetben azonban egymástól eltérő úton járnak, bár témakörük gyakran azonos. Kifejezési módjuk teljesen egyéni. Erről most újfólag meggyőződhattünk.

A marosvásárhelyi Kultúrpalota múzeumának öt termében állították ki Nagy István 140 olaj, pasztellképét és szénrajzát, Erdélyszerte található műveiből. Az Olariu Gheorghe festő, képtár igazgató irányításával működő bizottság sok olyan portrét és tájképet mutatott be, amely eddig nem szerepelt a nagy nyilvánosság előtt. Ezek közül az ezt megelőző csíkszeredai kiállításon Nagy István családjának tulajdonában lévő remekeit is szerepeltették. Újra bebizonyosodott, hogy a hányattott sorsú, életét örök kóborlás közepette töltő Nagy István, akinek műterme sem volt soha, nemcsak sokat dolgozott, hanem szívesen el is ajándékozta képeit. Így került elő most is több, magánosoknál lappangó, eddig ismeretlen műve. Az erdélyi újságok: az *Utunk*, *Új írás*, *Hargita*, a *Hét*, az *Igaz szó*, a *Vörös zászló* stb. a kiállítást méltató cikkeikben alaposan elemzik Nagy István művészetét, s a XX. század legnagyobbjai között jelölik ki helyét. A cikkek nagy értéke, hogy a művész ma is élő kortársai közül szólaltatnak meg többet. »a székely Rembrandt« emberarcának megidézöit. Nagy István magyarországi kutatóinak tanulmányait jól egészítik ki a szemtanúk vallomásai, éppenúgy, mint annakidején Lyka Károly és Kosztolányi elragadtató véleménye. Ezeket szokták általában idézni. Mi most, az erdélyi sorstársak írásaiból azokat emeljük ki, melyek a mester alkotásmódjával foglalkoznak.

Ki mondhatna többet és hitelesebbet Nagy Istvánról, az emberről és festőről, mint Nagy Imre, a kiváló festő? Az Új írás többek között idézi: »Egyszer végignéstem, ahogy egy félóra alatt megrajzolt egy fejet. Azt a naiv gyermekes élvezetet, ahogy dolgozott... Sokat szenvedett, de a festés boldoggá tette, megnyugtatta... Abszolút magabavonult, csendes ember volt, keveset beszélt. Mindig úgy jelenik meg előttem, ahogy szénnel dolgozik s állandóan kenyérmorzstát gyúrogat a kezében, azzal játszott, azzal törölt. Rendkívül melegsívű ember volt, ez érzik a képein is és ez okozhatta nagy zárkózottságát. Ezért volt olyan nagy szükség a festészet nyújtotta kielési formára... Rendkívülinek tartom önarcképeit, azokban ő mindent direkt elmondott. Minden művész és művészet, amelyik nem kifelé beszél, az önarcképpen tudja egységesen a világról a véleményét elmondani.«

Öregasszony. Pasztell. Művészeti Múzeum, Marosvásárhely.

Székely falu vége. Pasztell. R. Pásztyó Gizella tulajdona. Kolozsvár.

Különösen 1926-ban, amikor Pest után Kolozsvárt is igen sikeres kiállításra volt, Kőműves Nagy Lajos foglalkozott talán a legtöbbet vele a Keleti újságban. Ma is él, s megkérdésekor régi cikkeiből idéz: »Milyen volt Nagy István? — Lapos karimájú kalapot viselt. A feje erősen kemény, dacos, mint egy fanatikus aszkétáé. Tekintete acélpenge, mikor dolgozott, de örök gyermekjósága, szelíd és bánatos a pihenés és elmélyedés óráiban. Mindez harmonikus egységbe olvadt művészetében.« Majd egy-két esetet említ, amikor portrét alkotott. »Goga Octavian román költő, akkor miniszter is, és feleségének portréi szerepeltek a kiállításon: igen nagyra becsülték a mestert. Csúcsáról, ahol lakott — miniszteri külön vonatban hozták be Kolozsvárra Nagy Istvánt, miután délelőtt fél tíztől fél háromig hét képet festett a költő miniszteréről, feleségéről és a vendégekről... Nem állította be a modelleket, s azt lehet mondani, mire azok észbekaptak, már kész is volt a portré. Pillanatok alatt állította fel a maga festőállványát, melyet madzagok tartottak össze, s olyan erővel és szenvedéllyel látott munkához, hogy a színes kréták recsege törtek össze mozdulatai nyomán, a papír melyen benyomódtak, hol eltávolodott a képtől, hol meg valósággal újra megstromolta, s festett lázasan, a végén sokszor még az öklével is simított a rajzon.«

Ciube Aurel jeles kolozsvári román festő az 1926-os kolozsvári kiállításra emlékezve még hozzáteszi az Útunk c. újságban, hogy Nánán Móránál, aki egy ideig mecénása volt, látta Nagy Istvánt festeni. »Kar-

vastagságú szénrudat vett a kezébe (mint megtudtam, mindig maga égette ezeket a szénrudakat) s marokra fogva kanyarított egyet fent, kanyarított egyet lent, s kész volt a fejforma; aztán ugyanilyen energikusan meghúzta a szem- és a szájtengelyt, az orr vonalát, két függőleges vonallal jelezte a nyak szélességét, egy félkörrel a vállak magasságát. Aztán anélkül, hogy lerakta volna a szénrudat, az öklével szétkenete, bedolgozta a papírba — úgyhogy egyúttal az arc formáit, síkjait, az egész felület szerkezetét kiformálta.« Majd megjegyzi: »lélekzetviesszafojtva figyeltük... Aztán lehajolt s a lábához készített cipődobozból, anélkül, hogy belenézne, vagy válogatna, felfarkol egy maréknyi pasztelltörmeleket, kinyitja a markát, egy keveset kapirgál benne, aztán kivész egy okkerkrétát, behúzza vele a feketét, majd azt is bedolgozza az öklével. Aztán már munka közben nem is figyelte, milyen színű krétacsok kerül a kezébe, mégis különös módon mindegyik megfelelt, mintha csak éppen annak a színnek kellett volna következnie. S mindez káprázatos biztonsággal történt. Csodálatos tisztasággal és élességgel bontakozott ki a jellem azon a legolcsóbb csomagolópapíron, hogy azt tanítani lehetne, végül elérkezett az utolsó simításokhoz. Hol szénrel élesen megvonta, konkretizálta a szem, száj, orrcimpa, egy-egy jellegzetesebb arcrész vonalát, majd a maroknyi törmelekpasztát visszaerestette a cipődobozba... Nem hiszem, hogy az egész művelet tovább tartott volna 15 percnél... S amikor a legjobban csodáltk — egyszerűen észrevettük, hogy Nagy István nincs közöttünk. Később tudtuk meg, hogy amit befejez egy képet, eltűnik. Beül a legelső kocsmába, a fuvarosok és kocsisok közé, rendel egy korsó sört, s csendesen figyeli az asztalnál ülők beszélgetését. Ó ilyenkor pihen, hogy aztán még szenvedélyesebben folytatassa a munkát.« Így érthető, hogy a Nagy István rajzolta arcokon nemcsak a lélek, nemcsak az individuális értelemben vett személyiség szóval meg, hanem a kollektív sors is.

Kolozsvár három egymásután esztendőben nyitja meg kiállító termet, s Kuncz Aladár, Kádár Imre a méltatói, s nem egy vezércikket írnak művészetéről. A Kolozsvári Művészeti Főiskola akkori tanárai közül Catul Bogdan, Atanasie Demian hallgatói előtt méltatják tudását. Az utóbbi véleményét fel is jegyezték: »Csak Párizsban, Rodin művei előtt éreztem azt a szent borzongást, melyet Nagy István képei keltenek fel bennem.« A Keleti újság egyik vezércikkében olvassuk: »Sorsok néznek ránk és mondanak vádbeszédet a meglevenedet falakról, hangosabban és zordonabban pátosszal beszélve, mint megannyi moralista könyv és prédikáció... Mert Nagy István a görög sorstragédiák szerzőinek örököse az esetben.«

Ahogy a marosvásárhelyi kiállításon képről képre halad a néző, szinte részesévé válik annak az alkotásmodnak, mely a dolgok legmaradandóbb tulajdonságából alkotott ösképzeteket zsúfolja képpé. Hegyeket, felhőket, fákat, mindig egyszerű motívumokat »metsz« ki a természetből. Mindig a legegyszerűbb és legközvetlenebb módon foglalja képpé, távol a divatos izmusok minden szabványától. Ezt így fogalmazta meg: »Egy életet át kerestem... a lényegét. A témában, a lelket. Fák, házak, virágok, emberarcok bonyolult összevisszaságában azt, ami a felületek alatt vibrál, a belső hűséget.« Nagy honfitársának, Szabédi Lászlónak versonorai jutnak eszünkbe: »Megvettem a részek apró-cseprő unott érzékeit; az egésztest akartam, az egésztest!« Csiki házában, de mindenütt, ahol megfordult, Jugoszláviától a Kárpátokig arra a Nagy Istvánra emlékeznek, aki mostani marosvásárhelyi kiállításán is bebizo-

nyította, hogy mennyire együttérzett a falvak szegény emberével. Tájképei is erről tanúskodnak. Kopott rajzmappával járta a havasokat. A Hargitát, a Gyimest, a Gyilkos-tó környékét, a dunántúli lankákat stb. Egyszerű, falusi házakban húzódott meg, kevésbé érdekelték a nagyvárosok, még akkor sem, amikor külföldi akadémiákat látogatott. Expresszív, konstruktív művészete mélyen népi gyökerzetű.

A vágy. Olaj.

Béres. Pasztell.

Képeinek felejthetetlen élménye hozta el e kiállításra tisztelőit, csodálóit, egykori munkásságának területeiről, a három Duna menti országból, melynek tájait, embereit festette. Humánuma határokfelettséget érezték mindenütt képeiben.

Nagy Imre Állami Díjas festőművész 80. születési évfordulóján életművéért az Augusztus 23 Erdemrend I. fokozatának kitüntetését kapta. Marosvásárhelyen gyűjteményes kiállítással ünnepelték, csikszögödi lakása mellett múzeumot avattak képeivel. A sajtó szépen emlékezik meg róla. Az *Uj Írás*-ban Polgár István így ír: »Emberemlékezet óta nem láttott annyi embert az ódon Teleki téka, a könyvek és történelmi emlékek méltán híres otthona, mint azon a vasárnap délelőttön, a 80 éves Nagy Imre kiállításának megnyitóján... Ezentúl, aki Marosvásárhelyt emlegeti, a város egyik büszkeségeként Nagy Imre nevét is idézni fogja. Nem véletlen, hogy a gyűjteményes kiállítást először éppen itt rendezték meg, hiszen a művész 14 esztendővel ezelőtt életműve egy jelentős részét a városnak adományozta. Zsögöd, (szülőfaluja) után e város lett igazi otthona, amely megértette kincsadója titkát, hogyan lehet a művészet ha-

talmával kitágítani a létezés határait, legyőzni a gyorsuló időt, dacolni az elmúlással.»

A *Hargita* c. csíki lap román, magyar írók, festők nyilatkozatait gyűjtötte össze, kezdve Miklós László soraival: »80 év terhét bírja zsongódi Nagy Imre... Arca barázdált, mint a frissen szántott csíki föld. Ez a föld, ez a balladás világ az övé, küszködő, bizodalmas mindennapjaival, fejszés-szerszámos, eszes székelyek az ő testvérei, de értik szavát a cammogó medvék is, gübbenők szívárványos halai, s meghitt barátai a méhek.« Abodi Nagy Béla festőművész így folytatja: »Ötven évvel ezelőtt a legmostohább időkben hazatért szülőföldjére, fiatalon, tudással, élettapasztalatokkal megrakodva. Tehetségének, egyéniségének kiteljesedését és emberi sorsát örökre összekötötte népe sorsával, mindennapi küzdelmeivel... Soha nem tagadta meg európaiságát, életművét egyaránt az egyetemes emberi és a sajátos nemzeti lét következetes ábrázolásának szentelte. Igazi erdélyi képiró: époszhoz hasonlítható életművében népének színes, szorgalmas életét, sorsát örökítette meg.« Valahogy olyan formán, ahogyan Gazda József, Nagy Imre monográfusa, Arany János jellemző költeményére hivatkozik:

Anyám. Pasztell.

Őnarckép. Olaj.

Hogy nem »két világ« csodája —
Lettem csak népemből egy:
Övé (ha van) lantom bája,
Övé rajtam minden jegy.

Bucur Nicolae tanár, a Hargita megyei Szocialista Művelődési Bizottság alelnöke szerint is »Nagy Imre küldetése szülőföldünk arculatának és e táj dolgos emberének felmutatása az ország meg a világ népei előtt.« Ezt a gondolatot hangsúlyozza Balogh Edgár is a Látó ember c. írásában: »Nagy Imre helytállása Zsögödon, a csíki kinyilatkoztatás, nem vidékiesség, hanem a szülőföld felemelése az országra és a nagyvilágba.« Ipó László festőművész Tompa László Lófűrosztés c. költeményét idézi, s Nagy Imrét Tamási Áronnal hozza kapcsolatba: »Míg egyik legény rikkant, hetykén veti hátra: szorítsd Imre! S ez rá: ne hagyj magad Aron!... rég volt ez a biztatás — folytatja. És lám se Aron, se Imre nem hagyta magát. Helytállak.«

Hogyan? Erre a kérdésre Sütő András író Nagy Imre Őnarcképe alá c. írásából idézzük: »Amire vágytam: ujjamba sürült. Megrebbentem a kezem: csillagaim lebakatnak az égről, a fellegek lovaimmal cserélnek helyet, s a fenyvesek díszlépésben vonulnak elibém; velük jönnek a

Önarckép rajzzal. Olaj.

medvék, pisztrángos patakok, borostás arcú lakóikkal a házak, az égnek szárnyas madarai. Minden, aminek őrizetét ez a föld rámbízta. Homlokát azért senki se ráncolja: nem tekintem magam varázslónak. Amit kaptam: azt adom csak vissza sorsom részeseinek.»

Milyen hát Nagy Imre művészetének világa? Erre kapunk választ László Gyula Nagy Imre 200 rajza c. írásában: »Varázslatos tájai mindannyiunk vágyálmái, olyan tiszta létszeretetet sugároznak, amely valennyiünkben otthont keres. Műveiben megújulunk, felüdülnünk, új erőre kapunk... Nagy Imre ugyanis nem zöld színt fest, hanem sárgát, nem kéket, hanem világló eget, nem sárgát, hanem ősülő napfényt, nem alakot, hanem embert, nőt, férfit, gyermeket, kikkel szóba tudunk állni, akik örökké tesznek valamit, hiszen a falusi ember napközben meg nem áll. Ő nem tudna úgy embert rajzolni, hogy közbe nem is gondol arra, hogy ember van előtte, hanem csak a formák hullámvéréseire figyel. Tiszteli az embert, nem torzíja, nem gúnyolja. »soha karikatúrát nem rajzolok, szellemeskedni nincs időm.« mondja. Márton Árpád festőművész így látja Nagy Imrét: »Egik erő hegyek közt, fenyező módjára üdén áll egy ember, beleyökerezve mélyen a földre, melyből vétettet. Egy a szálerdő tömegéből és mégsem azonos.« »Elnézem sokszor Nagy Imrét — írja Tamási Aron — Hirtelen rajz a szeretet falára akasztva c. írásában — s elgondolkozom rajta: ő az, aki nem mászott ki a természetből, sem ebből a sorsból, ami neki rendeltetett. Külsőségeiben, fizikumában és szellemi erejével egyaránt illusztrálja a tételt: ilyen a valódi ember.« A jóbarát Ciupe Aurél festőművész még hozzátéveszi: »Egyike hazánk legnagyobb képzőművészeinek, akinek munkásságát már a két világháború közötti évektől figyelemmel követtem: európai rangú művészetét nagyra értékelem, becsülöm, akárcsak az Embert.«

Móricz Zsigmond a Kelet Népe egyik 1942-es számában egyenesen azt javasolja: »Zsögödből festőiskolát kellene csinálni, újjázületne a magyar festészet.« Vetró Artúr szobrász a kiállítás művészi kivitelű katalógusában jellemzi: »Harsány életöröm sugárzik Nagy Imre alkotásából. És aki az embert is megismeri — a tarkoponyájú keményen mintázott, bronzfejű, állandóan fiatalosan fürkésző szemű Nagy Imrét — azt tapasztalhatja, hogy a művek és alkotójuk együvé tartoznak. A jelek szerint az idő vasfoga beletört ebbe a kemény anyagból gyúrt művészemberbe: nem fog rajta!... Nem unatkozik, az életunságot csak hallásból ismeri. Magányos barangolásairól mesélve tőle hallottam ezt a rövid mondatot: megálltam és csodálkoztam. A folytonos fürkészés, figyelés, érdeklődés, az igazság, szépség törvényeinek kutatása, a titok másik kulcsa: »Barátom, hát nem eltelt 80 év! Eszre sem vettem. És ma is állandóan gyűjtja az örömtüzeket, küldi jelentéseit: a képeit.«

Mi is azt kívánjuk, hogy még sokáig »csudálkozzon« — jó erőben, hogy minél többször melegedhessünk örömtüzeinél.

Görög Demeter emlékezete (1760—1833)

MOLNÁR JÓZSEF*

József Attila szavával élve, a »Múltnak adósaí«-ként állunk Görög Demeter szülőföldjén, hogy a 213 évvel ezelőtt itt született, s 140 éve Bécsben meghalt kiváló, felvilágosodás korabeli önzetlen hazafiról megemlékezünk. Igaz, hogy »számára nem jutott hely« szülővárosa nemrég megjelent történetében, de megszívlelve 100 éves nemzeti himnuszunk alkotójának, Kőlcsey Ferencnek tanítását, kegyelettel emlékezünk meg feledésbe merült munkásságáról, mert Kőlcsey szerint »minden nemzet, mely elmúlt kora emlékezetét semmivé teszi vagy semmivé lenni hagyja, saját nemzeti létét gyilkolja meg...«

Görög Demeter Kazinczy Ferencnél egy évvel volt fiatalabb, s az ugyanezen tájról Bécsbe szakadt Bessenyei Györggyel együtt megindítója, pártolója és segítője leti a magyar kultúrának, tudománynak és irodalomnak, jöllehet maga nem volt szépirod., de mint Hajnal István megállapította »Magyarország tudós kultúrpolitikus volt. Nem pusztán tudományos és még kevésbé egyéni célok állottak szeme előtt, hanem sokirányú működése távoli, egységes gondolatban folyt össze: a nemzetnevelés gondolatában. Az akkori idők kívánták, hogy minden téren maga törjön előre utat. Hírlapíró volt és könyvkiadó, pedagógus és nyelvész, földrajzi, térképkészítő és közgazdasági író, a legelvontabb tudományos elmélyedéstől egészen a leggyakorlatibb kivitelig. Munkatársakat szerzett, a munkát szervezte. Írókat, tudósokat, rajzolókat foglalkoztatott. Jövedelmét jutalomdíjakra fordította... hírlapját, könyvkiadványait ingyen küldözte széjjel olyan helyekre, hol hasznukat láthaták. Magyarország térképfelvétele az ő vezetésével történt, egy félvérszázad nem készült aztán jobb. Mint közgazdasági író új gazdasági növényeket honosított meg, magvak, növényminták szétküldésével hatva gyakorlati módon.«

Mindezt a sokoldalú munkát és nemzetébresztő hitvatást olyan tudományos meggyőződéssel s erkölcsi tisztasággal vállalta, amire alig van példa a XVIII. század végén.

Itt született 1760-ban Görög Demeter dorogi hadnagy és Tóth Sára gyermekeként, s őt testvére közül korán kitűnt szellemi képességeivel. Bacsinzky András helybeli lelkész (később munkácsi püspök) támogatásával magasabb iskolákat végezhetett. Debrecenben kezdte meg gimnáziumi tanulmányait, majd Munkácsra folytatta. A gimnázium után bölcsészeti és jogi képzését pedig Nagyváradon nyerte, ahonnan 1783-ban Bécsbe került s a bécsi universitáson a híres jogtudós Zeilern professzor tanítványa lett.

*Elmondta Hajdúdorogon a Görög Demeter emléktábla leleplezésekor, 1973. október 3-án.

Bécsben a magyar testőrök által megindított új magyar irodalom mozgalma kapcsoltódott bele s mivel az udvari kancelláriánál (csúnya írása miatt) nem nyert alkalmazást, így ott fontos nevelői szerepet vállalt s forrágú gróf Kollonits László, herceg Esterházy Pál, később Ferenc császár fiainak) ifjak nevelésével foglalkozott, ami megelhetésén kívül tudásának és műveltségének kiszélesítését is jelentette. Hazai és külföldi utazásai közben mindenütt gazdag tapasztalatokat szerzett.

Az európai kultúra és tudomány oktatása közben, a magyar nyelv tanítása is egyik fontos célkitűzése közé tartozott. Tanítványai rajongtak egyenes, következetes és szeretetreméltó egyéniségéért. Bécsben szoros kapcsolatba került az ott élő írőkkel s levelezésben állt az itthoni (a két hazában) kezdődő irodalmi mozgalommal, s első nagy vívmánya volt, hogy pontos hiralással kívánta szolgálni az akkor induló magyar olvasóközönséget, amelynek ő volt az első szélesebb körű szervezője. A török háború idején (1788) a hadi helyzetről és a világban történő eseményekről Kerekes Sámuellel együtt lapengedélyt szereztek II. Józseftől s megindították a *Hadi és más nevezetes Történetek*, hetenként kétszer megjelenő magyar nyelvű hírlapot. Egy héttel a Nagy Francia Forradalom kitörése (1789. júl. 14.) előtt jelent meg a lap első száma a »vigyázó szemüket Párizsra vető« tudósításokat névtelenül, nem más mint Hajnóczy József írta, aki a köztársasági Marfinovics féle mozgalom mártírjaként a budai Vérmezőn fejezte be életét.

Ebben a lapban hirdettek a szerkesztők pályázatot (1790-ben) egy magyar nyelvtan készítésére, amelynek eredményeképpen jött létre 1794-ben az első rendszeres magyar nyelvtan, a híres *Debreceni Grammatika*. A kiadás költségeit is Görög Demeter vállalta. Az 1795-ben Bécsben megjelent kötet Bevezetésében hazafüti vonzalmáról így vallott: »Édes Hazánkon kívül, már több esztendőktől fogva, való lakásunk nem tsak ki nem óltotta Belőlünk annak szeretetét, sőt addig gerjesztette, míg Nemzetünk javának tőlünk kitelhető előmozdítását egész tehetségünk tárgyává nem választottuk... igyekeztünk egy részről Hazánkfiaink tetteket örökre fennmarasztani, s követésekre nem tsak a mostani Neveléseket, hanem a késő Maradékok is serkenteni, más részről pedig Nyelvünk gyarapodását Hazánk két kebelében terjeszteni és siettetni virágzását.«

A hírlapírással nyert jövedelmet ilyen pályamunkákra költötték, mert a Magyar Grammatikán kívül az ő pályatételük eredményeképpen jött létre az első *Lélekről való Tudományos munka* (Psichológia), amelyet Bárány Péter, Széchenyi Ferenc titkára írt.

Lapja példányait ingyen küldte meg a gimnáziumi magyar tanároknak, s minden vagyonát fontos kötetek kiadására fordította. A kiadásban támogatott munkák közül kiemelkedik a Révai Miklós által kiadott Bessenyei György munkája, a *Egy magyar Társaság iránt való Jámber Szándék* (1790). Görög Demeter kezébe került a Törökországól Bécsbe hozott *Mikes Kelemen Leveleskönyve* is, amelyet maga nem adhatott ki, s átadta Kulcsár Istvánnak, aki azt 1794-ben először jelentette meg nyomtatásban.

Számos más munka kiadási költségeit is vállalta, s haláláig támogatója maradt a magyar folyóiratnak és könyvkiadásnak.

A *Hadi és más Nevezetes Történetek* című lap 1792-től új címmel, *Magyar Hirmondó* néven jelent meg, s 1803-ig nagyon fontos szerepet töltött be a magyar kultúra terjesztésében, olvasóközönségünk nevelésében, a jövő nemzedék magas színvonalú képzésében. Az első képes új-

ságban korabeli jelentős emberek arcképeit, a korabeli háború eseményeit, nevezetesebb műemlékeket szépen metszett képekkel adta mellékletként előfizetőinek, akiknek száma 1500-ra emelkedett az évek folyamán.

Kortársainak vallomása szerint Görög Demeter műveltsége igen széles körű volt, s különösen a földrajzban, pedagógiában és antropológiában kiemelkedő tudását magasztalják. Földrajzi szakismereteinek eredménye két híres atlasz, amelyek közül a *Európát* bemutató térképe jelentős, amelyet »a legjobb mappák s az égvizsgálók újabb kinyomozásainak« eredményeként tett közzé. A másik *Magyar Horvát és Tót országok vármegyéi a szabad kerületek és a határ őrző katonaság vidékinek közönséges és különös táblája*, amely 1802–1811 között jelent meg. Az egyenként megjelenő megyei térképet mellékletként küldötte meg lapja olvasóinak. Kazinczy és más kortársi vallomások szerint az első teljes és pontos térképe ez hazánknak, amelynek rajzolatait önzetlen engedte át Lipszkynek, akinek térképei 1808-ban, hamarabb jelentek meg, s Görög Demeter megyéenként közölt térképét elfelejtették, csak 1848-ban jelentették meg megegyezően, mivel addig sem készítettek jobb térképet hazánkról.

Az irodalom, nemzeti kultúra, földrajz és térképészet területén szerzett érdemei mellett kora legönzetlenebb közgazdása is volt. Hazánkat és más országokat járva gondosan figyelte a legújabb gazdasági növényeket, s így látta meg Ausztriában a löhere hasznos mezőgazdasági szerepet, annak hazai meghonosításában fontos szerepet vállalt. A drágán megvásárolt löheremagot lapja mellett kis zacskókat küldötte meg előfizetőinek használati utasítással.

A hazuról hozott föld és gazdaság szeretete a királyi udvarban sem hagyta el, a magyar bortermő szőlőfajoknak nemesítése szintén az ő nevéhez fűződik. A XIX. század első évtizedeiben a királyi követségek segítségével a külföldi leghíresebb szőlőfajták oltványait kapta meg, s azt Bécs melletti grinzingi szőlőjében szaporította, majd Magyarországra küldésével fontos hivatást töltött be a magyar bor minőségének emelésével. Elete végén (1824-től), amikor a királyfiak nevelését befejezte, szőlőjében tudományosan is foglalkozott, a *Sokféle szőlőfajok lajstromát össze is állította*, »amelyeket Európának majdnem minden nevezetesebb szőlőhegyeiről meghozott«. A leírason kívül használati utasításokat is függesztett hozzájuk.

Szülőföldjével, Dorogon élő testvéreivel s rokonaival, ismerőseivel mindvégig tartotta a kapcsolatot. Szépnapjáról, Görög Mihályról, maradt ősi telekhez »jussát tartotta« halálig, s annak idegen kézre kerülése alkalmával bonyolult perekkel harcolt a visszaszerzésért. Dorogon a testvéreivel közös ősi tételek egy ötöd részét árendába adta nővérének és 63 forint 36 xrér. De volt Dorogon birtokában egy egész telek is a hozzá tartozó földekkel együtt. Ez szintén árendában volt (1807-ben pl. évi 318 forint 30 xrér). Birtokának ügyeit a híres dorogi hadnagy, Orosz András, intézte baráti jószívúsággal s nagy körültekintéssel gondoskodott unokaöccsének, Görög Jánosnak, neveléséről is, ki később a pereskedések idején hálátlanul viselkedett vele szemben, mert az iratokat az ellenfelek eladta.

Földjei, szőlőskertje, házi kertje s malma állandó gondja volt, s a messzi távolból állandóan intézkedik azoknak rendben tartásáról. »Mint törzsökös Donatarius Hajdú«, ahogy magát nevezte, büszke volt nemzetiségére, s amikor királyi tanácsosi méltóságát elnyerte apai és anyai

ágon 16–16 ösének hiteles dokumentumaival bizonyította törzsökösségét. Mint aranykulcsos vitéz ment nyugalomba s nyerte el a Szent István rend középkeresztjét, de ennél sokkal nagyobb kitüntetésnek és megtiszteltetésnek tartotta a Magyar Tudós Társaság 1831-ben elnyert tiszteletbeli tagságát, boldog örömmel jelkesedve, hogy az 1790-ben Beszerey által tervezett Akadémia mégiscsak megalakulhatott a reformkori nagy nemzeti mozgalom idején.

Nem sokkal élte túl ezt a kitüntetést, mert 1833. szeptember 5-én Bécsben meghalt.

Életében a kor legnagyobb költői írtak ódát hozzá: Berzsenyi Dániel, Kisfaludy Sándor, Csokonai Vitéz Mihály, Kazinczy leveleiben a legnagyobb elismeréssel emlegeti mindig s ha Bécsben jár tiszteleg nála, de halála után a rohamosan fejlődő nemzeti kultúra, amelyet jelkesen elindított túlnötte, s az utókor hamar elfeledkezett fontos kultúr-történeti szerepéről.

Igaz, hogy 1834-ben az általa támogatott tanítvány, Márton József megírta életrajzát, s aztán csak a felvilágosodás korának monográfiái emlegették nevét. Halála után 60 évvel már újra fel kellett fedezni s a Vasárnapi Újság emlékeztető cikkét a halálévforduló után csak fél évvel tették közzé. Ez a cikk figyelmeztette az akkor már széles körű olvasóközönséget, hogy »a nemzetek életének nem mindig azok a legmaradandóbb nyom, akiknek nevét szárnyára kapja a hír, Zajos sikerek önmaguktól beszélnek, de a szerény érdem megvárja, míg a kegyelet felkeresi. A nevelés szelleme így hat ki nemzedékekre, eszméket hintve az élet gyakorlati útjain, mérsékelve az emberi természet fékezhetetlen indulatait. En ha emberek közönséges társadalmába ily elhatározó és termékenyítő az erkölcsi nevelés komoly szerepe, mennyivel inkább az még az udvari élet csábító légkörében, a hatalom és fény kísértései között.

A szerény magyar tudós, Görög Demeter, ilyen nemes és az utókor elismerő hálijára méltó misziót végzett... mint író, tudós, gazda, pedagógus és a magyar hírlapírás első úttörője... megérdemli, hogy emlékét kiemeljük a ... feledésből.

Szülővárosa hódol most emléke előtt, s a nevét megörökítő emléktábla figyelmezteti a mostan élőket, hogy a város nagy szülőtte mindig hűséges volt ehhez a néphez, ehhez a földhöz, s áldozatot nem kímélve minden segítségére szoruló egyént, de főképpen a magyar kultúrát támogatta és szolgált.

Kölcsey Ferenc elveinek szellemében cselekedtünk most, amikor »alkalmat kerestünk« ennek az emléktáblának leleplezésével »a hajdanra visszazéni s érte melegülni.« Mert »nem költői ábrándozás ez: hanem fennmaradás, folyvást emelkedés érzelme, azon egyesületnek, mely a nemzeti lét elevenítő szelleme, legbiztosabb, legszebb, s legjutalmazóbb középpontja».

Legyen áldott emlékezet!

KÉKFESTŐ KIÁLLÍTÁS A KARCAGI MÚZEUMBAN

Két fiatal debreceni iparművész, *Bolyósné Kovács Pálma* és *Bolyós András* — akiknek munkái Hajdú-Bihar megyében már több helyen bemutatásra kerültek — a karcagi Györfy István Nagykun Múzeumban nagyszabású képfestő kiállítást rendezett. A kiállítást április 27-én *Dr. Dankó Imre* megyei múzeumigazgató nyitotta meg.

A legújabb kerámiai kutatásokról

DANKÓ IMRE

Cikkünk több kíván lenni, mint öt, a közelmúltban megjelent kerámiai könyv tartalmi ismertetése. Rá kíván mutatni a legújabb kerámia kutatás szempontjaira, módszereire, aktuális problémáira és fel kívánja hívni a figyelmet a mai kerámia kutatás belőlük is kiolvasható általános célkitűzéseire. Nagyon fontos ezeknek az új szempontoknak, módszereknek, célkitűzéseknek az ismerete. Egyrészt azért, mert a mind történetileg, mind néprajzilag, sőt művészettörténetileg is jól, más tárgyköröknél szélesebbkörűen, gazdagabban feltárt kerámia esetében is hoznak újat, másrészt, mert szoros összefüggés van a kerámia kutatás önmagában is apró, részlet területének kutatása és más történeti, néprajzi stb. részkutatások között. Napjaink kerámia kutatásának egyik legizgalmasabb kérdése például éppen az, hogy a kerámiai kutatások mennyire törekednek más területek, esetleg tudományok kutatásaival összhangban dolgozni, a kultúrát egységes létezőnek tekinteni, illetőleg mennyire nem.

Elsőnek egy, a Körös-vidék fazekasságával foglalkozó munkát (Florea Bobu Florescu — Tereza Mózes: Ceramica populară din regiunea Crisana, Oradea, 1967. 360. l. — Arta populara din regiunea Crisana I.) említünk. Az impozáns, gondos kiállítású, gazdagon illusztrált kötet az úgynevezett révi fazekasságról szól, melynek termékeit az Alföld keleti részén, a Tiszántúlon, ahová vásároló fazekasok juttatták el őket, *oláh korszaknak*, általában *oláh edényeknek* nevezték. Talán ez a népi elnevezés is kifejezi, hogy a révi fazekasság termékei használati tárgyak, mindennapi használatra való korszok, fazekak, tálak stb. voltak. Technológiai kivitelezettségüket, alakjukat, nagyságukat, általában a lényeges tulajdonságaikat a célszerűség alakította ki és szabta meg. Önálló, funkciótól független díszítéssel nem igen rendelkeztek. Nem vehetők ilyeneknek azok a kétségtelen díszítések sem, amelyek korábbi funkcióitól koptak le díszítéssé, mint például a nagy lakodalmas vagy leveses fazekakon körbefutó, abroncsos, domború, újjnyomkodásos díszek, amelyek eredetileg tényleg abroncsok voltak, a hatalmas edények falát erősítették, tartották. A révi kerámia igazi paraszt kerámia volt. Nemcsak azért, mert paraszti korban élő emberek készítették, terjesztették, hanem elsősorban azért, mert paraszti emberek használták őket, a paraszti életmód eszközkészletéhez tartoztak. Ebből következően a révi fazekasság, kerámia készítményei a maguk teljességében (készítési módjaikkal stb.-val együtt) az anyagi kultúra körébe tartoznak. Éppen ezért furcsa, de egyben napjaink mindjobban érvényesülő népművészeti tendenciáiról is árulkodik, hogy a feldolgozás az esztétikum, a népművészet felől közelíti meg a tárgyat, művészetet, művészi kifejezést keresve ott, ahol tudatosan sohasem rejtették el a mesterek. Ez a szemléleti és egyben tárgyalási mód a kutatás gazdagsága, alaposága ellenére is egyoldalúvá

teszi a munkát, mert minden mást alárendel ennek a szempontnak. Például a technológia kérdéseit (anyagszerzés, anyagelőkészítés, formázás, korongozás, égetés, mázazás stb.) is az esztétikum függvényeként, mellesleg tárgyalja. Fő kutatási — és egyben bemutatási terület a díszítés, a motívumok, motívumrendszerek, a formai változatosság, topológia, a díszítésmódok elterjedése, kombinációi stb. maradt. Ezt az egyoldalúságot könnyen ki lehetett volna küszöbölni a révi fazekasság történetének mélyreható feltárásával. A kötet foglalkozik ugyan a történetiség kérdéseivel is, de nem behatóan és nem összhangban a tárgykör belső igényeivel. A történetiség igényét nem lehet kielégíteni például annak felemelésével, hogy a területen már az ósidők óta folyik agyagművelés és inkább sejtetni, mintsem érvekkal, adatokkal, tipizációk és egyéb összevetésekkel, a konkrét anyag vizsgálatával igazolni, hogy az itteni kerámia a kő- és bronzkor óta kontinuens. Hiszen nyilvánvaló, hogy az itteni és másuttal (például a tiszai kultúra edényei) vagy a bronzkori (például az ottományi kultúra agyagkészítményei) kerámia merőben más gazdasági-, társadalmi- és kulturális körülmények között alakult ki, összefüggésekben élt, mint a mai vagy a közelmúltbeli. Egészen mások voltak a fazekaskészítményekhez fűződő kulturális kötődések is; gondoljunk csak például az edények és egyéb munkák kultikus vonatkozásaira. A történetiség szempontjainak érvényesítése szempontjából, ami mellesleg az esztétikum jobb kifejezése érdekében is jelentős tényező, sokkal jobb lett volna a közelmúlt idők Körös-völgyi fazekasságának életét-munkáját a maga egészében megvilágító levéltári anyag feldolgozására törekedni. A különféle összeírások, dézsma- és egyéb jegyzékek — ha mások nem állnak rendelkezésre — sok vonatkozásban szinte exact ismereteket nyújthatnak a fazekasság gazdasági-, társadalmi- és kulturális életére vonatkozóan. Az effajta történeti kutatások felderíthetnék azokat az akkultúrázások folyamatokat és interetnikus kapcsolatokat is, amikre korunk annyira kíváncsi. Feleletet adhatna napjaink egy másik nagy kérdésére is. Mai archeológiánk, ethnographiánk a mind térben, mind időben feltételezett nagyobb kulturális egységeket keresi, kutatja. A Kárpát-medence óskorára (kő- és bronzkor) vonatkozóan megállapítást nyert, hogy számos kultúrelem, többek között a kerámia körében is, mediterrán eredetű. Az itt élt népek kultúrája mindig újabb és újabb déli indítású »felfrissítésként« kapott. Ezt említi a feldolgozás is. Kérdéses most már, hogy a közelmúltbani vagy éppen a jelen Körös-völgyi kerámiaját nem lehetett volna-e egy hasonló, nagyobb kulturális egység kereteibe illesztve is bemutatni.

Különböen a mintaszerű monográfia házagpótó munka is. A nagy területen hosszú időn át elterjedt, használt révi fazekasságról korábban érdemleges feldolgozásunk nem volt. A munka a következő fazekasfalvak mestereinek munkáival foglalkozik: (a Sebes-Körös völgyében) Vadul Crisului, Borod; (a Fekete-Körös völgyében) Lelești, Valea de Jos, Cărpinet, Leheceni, Săliște de Vascau, Criștioru de Jos; (a Fehér-Körös völgyében) Halmagel, Tinavita, Birsă, Ineu; (a Berettyó völgyében) Marghita, Simleul Silvaniei. Ahogy a felsorolásból is kitűnik egyszerűen szűkkörűen vonták meg a Körös-völgyi kerámia határát, mert több idetartozó falu (például Sankolyos) fazekasságát nem mutatják be, másrészt Marghita és Simleul Silvaniei fazekassága csak hasonló, de nem azonos a Körös-völgyi fazekasság más helyeinek kerámiajával.

A feldolgozás tudományos hitelét és egyben értékét nagyban növeli, hogy gondosan tisztázza a terminológiát is, de sajnos csak a ro-

mánt. Ehhez az észrevételhez kapcsolódóan említjük meg azt is, hogy ugyancsak jelentős mértékben emeli a munka tudományos jelentőségét, hogy alapos francia, orosz, angol és német nyelvű összefoglaló is járul hozzá. Tekintve a négy nyelvű összefoglaló is elárulta igényességét, méltán vehetjük föl, hogy miért nem lehetett magyar nyelvű resumé-t is csatolni a kötethez, márcsak a tárgy számtalan magyar vonatkozására való tekintettel is.

A Körös-völgyi kerámiát tárgyaló, az előzőekben bemutatott, kevésbé történeti szempontú feldolgozással ellentétben *Sároszác György* feldolgozása a mohácsi kerámiáról (A mohácsi kerámia és története. Pécs, 1972. 121. l. Dunántúli dolgozatok 6.) kimondottan történeti szempontú. A korábban kevésbé kutatott, de nagy jelentőségű mohácsi kerámiaközpont életét lelkiismeretes adatfeltárás alapján ismerteti a szerző. Nagy előnye a délszláv nyelvismeret, amellyel hozzáférhetővé teszi és felhasználja a délszláv forrásokat is. A mohácsi kerámia dunai közvetítéssel az egész Észak-Balkánon elterjedt, és sok helyen a »magyar« kerámiát jelentette. Eppen ezért érdekes, hogy a szerző inkább a mohácsi fazekesség délszláv oldalát mutatja be, és annak délszláv jellegét hangsúlyozza. Sajnálatosan elmaradt például a mohácsi kerámia összevetése a sárközi és a Sárközből (Bajáról) kirajzó síklősi kerámiával, ami itt, ebben az esetben kétségkívül fontosabb kutatási terület, mint másutt. Hasonlóan jobban hiányzik itt, ebben a történeti aspektusú feldolgozásban, mint esetleg másutt a mohácsi és Mohács-környéki középkori kerámia ismertetése és esetleges továbbélésének kutatása. Ezekkel a kérdésekkel kapcsolatban nem ad a feldolgozás választ a mázas kerámia keletkezésének, itteni elterjedésének, itt érvényesült hatásainak kérdéseire sem. Szinte bizonyosra vehető, hogy a középkori mohácsi kerámia a török hódoltság időszakában átalakult, mázassá is vált, és ennek megfelelően ornamentikája is gazdagodott. A török-kori, török hatások alatt fejlődött mohácsi kerámia formaeleminek és ornamentikájának továbbélése *Sároszác* alapvető munkája után is további kutatómunkát és feldolgozást igényel.

Harmadjára egy egészen újkeletű feldolgozást említünk. *Růžena Hrbková* egy kiállítás kapcsán foglalta össze a morvaországi habán kerámia kérdéseit (Habáni na Morave. Olomuc, 1972. Prace Odboru Společenských Věd Vlastivědného Ustavu v Olomouci č. 28. 20. l.). A rövid szöveg nemcsak egyszerű történeti összefoglalás, hanem a habánság történelmi-társadalmi meghatározása is. Kár, hogy a jó kis összefoglalás éppen csak céloz a habánság kirajzásaira, többek között az erdélyi habánokra, akiknek a tevékenysége egyrészt szorosan kapcsolódik a morvaországi habánok munkásságához, másrészt továbbfejlesztették a morva-habán gyakorlatot, hagyományokat. A habánság kirajzásainak vizsgálata azért szükséges és elengedhetetlen a morvaországi habán kérdések szempontjából, mert számos mozzanat a kirajzásokban élt tovább. Részint változatlanul, részben pedig átalakulva. Különösen hiányolható ennek a kérdésnek egy kissé behatóbb vizsgálata még egy ilyen kis összefoglalásban is, mert hiszen a szlovákiai habánoknak nagyon jó ismertetése (*Culen Ladislav*: Habáni na západom Slovensku. Historický Zborník 1945. 96.) és magyar vonatkozásban is megfelelő feldolgozásunk van (*Román János*: A habánok Sárospatakon. Sárospatak, 1959. 40. l. A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei. 17.) Lásd még *Herepey János* erdélyi kerámiatörténeti kutatásait.) Itt kell megjegyezni, hogy a habánság különböző helyekre való kirajzása nagy

mértékben befolyásolta az őket befogadó területek fazekaskultúráját. Ezért ezeknek a hatásoknak a felderítése, intenzitásuk megismerése is a habán kérdés körébe tartozik, mondhatni elsődrendű feladata.

A negyedik feldolgozás rövidsége ellenére is mintaszerű. *Vossen Rüdiger* nagyszerű német nyelvű összefoglalást jelentetett meg a spanyol fazekasságról. (Töpferei in Spanien. Wegweiser zur Völkerkunde. Heft 3. Hamburg 1972. 48. l. + 14 tábla és két lap és egy térképfüggelék.) A szerző irigylésre méltó módszerességgel és igen nagy rendszerezéssel előbb történeti bevezetőt nyújt. Felvázolja például a nyugati gótok és az arabok hatását a kialakuló spanyol fazekas kultúrára. A történeti bevezetés után, a legelőravezetőbb utat járva, a spanyol népi kerámia formavilágát, ornamentikáját, nagyságbeli differenciáltságát és funkcióit veszi vizsgálat alá. Gondosan, bár igen összefogottan ismerteti a spanyol fazekasság általános munkamenetét, a különféle, de egymástól nem sokban különböző technikát, az anyag és a munkaeszközök, az anyag és a különböző munka-eljárások kapcsolatait. De nem feledkezik meg a fazekasság társadalmi helyzetek és szerepének felvázolásáról sem. Ennek során szól a fazekasünnepekről, a fazekas szokásokról, illetőleg a cserpedényekhez fűződő hiedelmekről, a fazekas-szentekről stb. is. Majd felveti a kérdést, van-e helye a hagyományos spanyol fazekasságnak a mai életben vagy sem? Válasza minden romantikától mentesen egyértelmű: nincs; azaz a hagyományos fazekasságnak Spanyolországban is vége.

A mintaszerű összefoglalást számos igen jó minőségű fénykép teszi szemléletessé. A szerző képeken is bemutatja a spanyol fazekasság jellegzetes darabjait, forma- és díszítésvilágát. A könyvecske végén rövid, de a lényeges adatokat tartalmazó irodalmi útmutatót is találunk, valamint egy érdekes függelékét, ami Spanyolországban Németországban címen általános képet nyújt a spanyol népi kultúra, illetőleg egyes elemeinek németországi elterjedéséről.

Az utolsó, ötödik könyv térben is, időben is sokkal messzebbre visz, mint az előzők. *Christian Kaufmann* az Észak-Újguineai Kwoma fazekasságáról írt monográfiája bizonyára napjaink néprajztudományának egyik legfigyelemreméltóbb alkotása (Das Töpferhandwerk der Kwoma in Nord-Neuguinea. Basler Beiträge zur Ethnologie. Band 12. Basel 1972. 265. l.). Ahogy a munka alcíme is elárulja (Beiträge zur Systematic primärer Töpfereiverfahren) a feldolgozás általános igényű és nemcsak adalékokat kíván szolgáltatni a kezdetleges fazekasság ismeretéhez, hanem az eddigi ismereteket rendszerezve általános következtetések levonására, rendszerezésére is törekszik.

Már maga a munka tartalomjegyzéke is érdekes. Az egész könyv jól áttekinthető vázlatát adja, rendszerezi az elmondandókat. Ez a rendszerezés is eredmény, tekintve, hogy az egymás után következő részek logikus kapcsolat, összefüggései, kölcsönös előfeltételezettsége stb. önmagában is ismeretnyújtás. A bevezetőben körvonalazza a tárgykört és a kutatási célt, majd a könyv keletkezésének történetét mondja el. A könyv disszertációnak készült, anyagát egy 1965–67-ben folytatott expedíció gyűjtötte össze a szerző. A munka tulajdonképpen egy jól alkalmazott történeti-elméleti bevezetéssel kezdődik. Ebben a szerző az etnológiai érdeklődés fejlődését követi nyomon, az anyagi kultúra megjelenési formái iránt. Ehhez kapcsolódva általánosságban ismerteti a kerámia-technológia fejlődésénél, ismertette az ide vonatkozó leglényegesebb régészeti-néprajzi adatokat, a legkülönbözőbb feldol-

gozások alapján. Lenyűgöző az a széles körű ismeretanyag, aminek az alapján, amelynek a felhasználásával lát neki szerzőnk a voltaképpeni feladat megoldásához, az újguineai fazekasság kérdéseinek feldolgozásához. Mielőtt azonban még belefogna, ismerteti a kutatás módszerét és tisztázza az alapfogalmakat. Ez a meglehetősen terjedelmes fejezet ugyancsak általános igényű és jelentős állomása az egyetemes kerámia-kutatásnak. Fő erénye a jelenségek analízisa, a mozzanatok szétválasztása, egyedi bemutatása, időrendi, strukturális és funkcionális meghatározása, majd összeillesztése; végül tipológiai rendszerezése. Először felvázolja az újguineai Sepik-terület földrajzi és társadalom-kulturális viszonyait, különös tekintettel a kutatási területre, Kwoma és Nokuma vidékére. Ezután a cserépedény készítés aprólékos leírása következik, az anyagszerzés-előkészítéstől kezdve az égetésig, sőt a készítmények felhasználásáig. Terminológiai rendszerezést is ad.

Az Észak-Ujguineai fazekasság kezdetleges, technológiában, formavilágában, díszítésében jóllehet számos egyéni sajátossággal is bír, az európai bronzkori kerámiára emlékeztet. Nagyrészen ma is női munka, nem használnak korongot, hanem agyagfonatokat helyeznek egymás fölé és simantan egybe edényfallá. Az égetés is kezdetleges, nyílttűzi. A díszítés bekarcolásos, mázt nem alkalmaznak. Néhány esetben a bekarcolt dísz valóságos véséssé gazdagodik és dombordiszeket eredményez.

A következő nagy fejezet a funkció oldaláról vizsgálja a fazekassági készítményeket és meghatározza a kerámia szerepét az ottani kultúra egészében. Csak ezután beszél a kerámia társadalmi szerepéről (különböző vonatkozásairól, a szomszédos területek kerámiájával való kapcsolatairól: Nukuma, Jawaugget, Jassean-Mayo stb.).

A gazdasági-társadalmi, a technológiai valamint a történeti kérdéseket teljes mértékben kielégítő feldolgozás értékét nagyban növelik a rendkívül jó minőségű, igen jól megválogatott, szemléletes fotóillusztrációk. A munka rendszerező feladatainak teljesítését számos sematikus rajz segíti elő. Ennek a mintaszerű feldolgozásnak az eredményeit hangsúlyozva fel kell hívni a figyelmet arra az erényére, hogy valamennyi kultúrjelenség összefüggésének felderítésében mutatja be az újguineai kerámiát. Történelmileg meghatározza, stuktuális és funkcionálisan elrendezi, aminek természetes előfeltétele a különböző szempontú tipológizálások elvégzése és a terminológia megállapítása. Igen jelentős a monográfiához csatolt irodalomjegyzék, valamint a részletes angol nyelvű összefoglaló is.

Áttekintve az öt nagyvonásokban ismertetett kerámiával foglalkozó feldolgozást, megállapíthatjuk, hogy az agyagműveltség-kutatás, annak ellenére, hogy az etnográfia egyik legjobban kutatott területe, ma is igen népszerű. Elmondhatjuk, hogy napjainkban, amikor az anyagszerzés, az anyagelőkészítés, a különböző technológiák, az égetés, a díszítési módok, sőt bizonyos ornamentikai és funkció kérdések is általánosan ismertek, a kerámia-kutatásnak még mindig vannak fehér területei. Előterbe kerültek az egyes fazekasközpontok, sőt műhelyek kutatásai, és nagy erőfeszítésekkel folyik a különböző hatások felderítése, felmérése is. Külön feladat a nagy művészeti stílusok, áramlatok hatásainak megismerése, »feltérképezése« a népi kerámiában. Mindebből nyilvánvaló, hogy ma már nem elégséges a kerámia-kutatásokban az egyszerű leírás. Szükségszerűvé vált a kerámia történeti meghatározása, az adatok struktúráis és funkcionális értékelése, a lehetséges

területeken a tipizálás elvégzése és minden esetben a terminológiai meghatározás. Mindezeknek a követelményeknek az érvényesítésével az agyagműveltséget a legszélesebben vett összefüggésekben kell értelmezni. Elengedhetetlen követelménnyé vált a kerámiaműveltség társadalmi vonatkozásainak kutatása, illetőleg feldolgozása. Ezeknek az igényeknek a kielégítése teszik kerámia-kutatásainkat a már eddig megtett elvi megállapítások igazolásaivá, illetőleg korrekcióivá. Mindez a kerámia-kutatók számára napjainkban elengedhetetlenül fontosá teszi minden előző kutatás és feldolgozás ismeretét és maradéktalan felhasználását.

A KOMÁROM MEGYEI MÚZEUMOK TÁJÉKOZTATÓJA

1973-ban jelent meg Tatán *Kronika* címmel a Komárom megyei múzeumok tájékoztatójának első száma. A nagyalakú kiadványt első ízben sokszorosítással jelentették meg, de az idén megjelent két szám már nyomdában készült. A *Kronika* — *Bíró Endre* szerkesztésében — részletesen, magas színvonalon tájékoztat az ottani múzeumok életéről, munkásságáról. A gazdag híryanag mellett hosszabb-rövidebb cikkeket találunk a *Kronikában*. A címlapon *Houfnagel* 1618-ban megjelent, a tatal várat (Dotis) ábrázoló metszetének egy részlete látható.

KÉT ÚJ VEZETŐ A GÖCSEJI FALUMÚZEUMHOZ

Lantos Miklós fotóművész 14 egészoldalas fényképe, illetőleg az elé irt igen rövid tájékoztató a kép, a vizualitás segítségével tájékoztat hazánk első szabadtéri néprajzi múzeumáról (megjelent 1972-ben). Részben ennek a kiadványnak a képeit használja fel egy újabb vezető, amely a képi anyag mellett egységenként előre haladva leírásban is ismerteti a Göcseji Falumúzeumot. Ez utóbbi vezetőt *Dr. Szentmihályi Imre* írta és ugyancsak *Lantos Miklós* látta el fotókkal. Ez a vezető 1974 elején jelent meg.

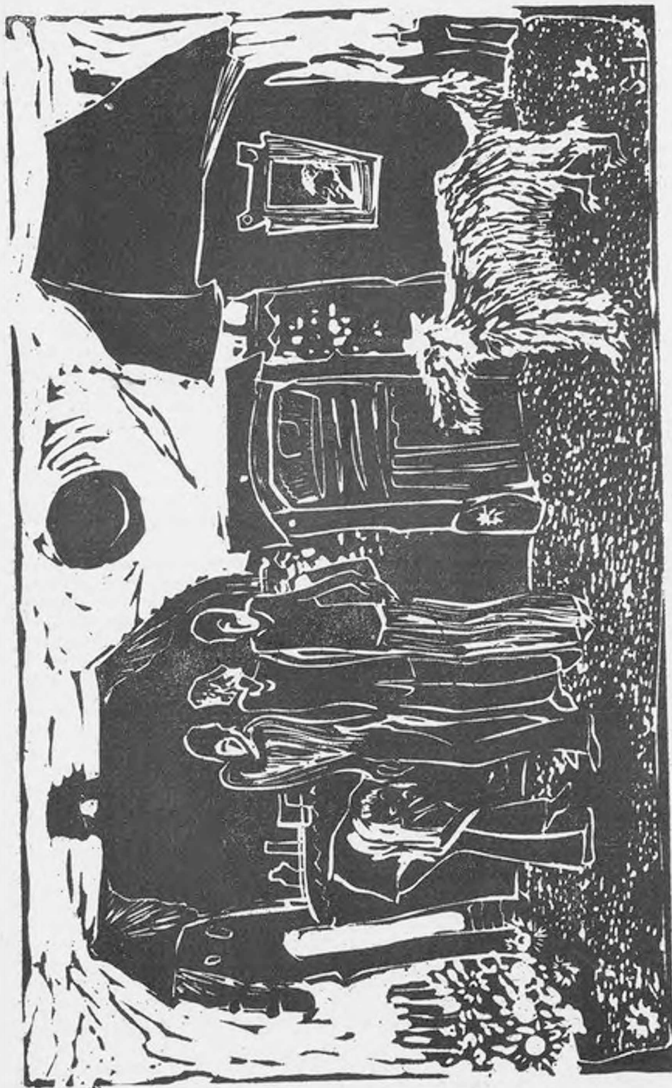
SZILÁGYI MIKLÓS

Hatvani István (1718—1786) debreceni professzort »a magyar Faust«-ként szoktuk emlegetni.¹ A tudós professzor talán már életében, halála után azonban bizonyosan a ördögösség gyanújába keveredett: Debrecenben szélében beszéltek róla, hogy az ördöggel cimborált, értett a mágiához, s kegyetlen halállal halt meg. A Hatvaniról szóló memendondákat 20 évvel halála után jegyezte fel a kollégium egyik volt hallgatója, *Kazinczy Sámuel*. Csúfondáros, a babonát gúnyoló irata csak 1874-ben jelent meg ugyan nyomtatásban, mégis — *Solymossy Sándor* szerint — »belőle szüremlett át az egész ország köztudatába ez ördögi esetek emlegetése, amelyek mai napig is a köznép között állandó beszélgetés tárgyai.«²

A Hatvanihoz, gyakran azonban más személyekhez (köztük pl. Csokonai Vitéz Mihályhoz³) kapcsolódó ördögös történeteket — ha a Kazinczy-féle irat monda-elemei felfedezhetőek bennük — azóta is a »Hatvani-mondakörbe« sorolja a néprajzi irodalom. Azt ugyan azóta sem bizonyította egyértelműen a kutatás, hogy a jórészt középkori eredetű hiedelmeket eléggé eklektikusan elegyítő, s egyébként is csak kéziratban terjedő iromány »folklorizálódott« volna, s terjedt el ország-szerte, mese- és monda-publikációk, elemzések mégis ehhez az »alapkézirathoz« szokták viszonyítani az olykor mesei megformálású, máskor az ördögös kocsis, ördögös molnár (stb.) mondakörében előkerülő jellegzetes mondai elemeket.⁴

Ezúttal azonban nem lehet céloim, hogy a Hatvani-mondakör itt érintett országos elterjedésének folklor-elméleti kérdéseihöz hozzászóljak. Csupán újabb adatokat szeretnék közölni; olyan hiedelem-történeteket, melyek lényegi vonatkozásaikban e mondakörhöz kapcsolódnak. 1971. márciusában tájékozódó gyűjtést végezvén a Pest megyei Jászkarajenőn, adatközlőm — Csányi István 48 éves tsz-brigádvezető (volt középparaszt) — nem kis meglepetésemre a Jászsálszentgyörgy és Jászfényszaru, illetve a hajdnai jász puszta, Kara és Jenő kapcsalatáról szólván a puszta, majd a múlt század végén megalakuló község legnevezetesebb alakjáról, az »öreg Dikórol« kezdett beszélni. Az első történetek után megállapítottam, hogy az ördögös hírű Dikóhoz jellegzetes Hatvani-mondák fűződnek, a hiedelem-történetek mind-egyike viszont aligha vezethető vissza a korábban idézett »ösför-ráshoz«: hősünk maga köré vonzott egyéb hiedelem-elemek is. Bár a további részletek felderítését még ma sem fejeztem be, az első feljegyzések alapján közreadok néhány történetet, hátha ez is serkentőleg hat a mondakör országos elterjedésének további vizsgálatára, esetleg néhány kapcsolatos folklor-elméleti kérdés ismételt végiggondolására.

1. »Élt itt egy ember, Töröcsiknek hívták, de mindenki csak Dikónak ismerte. Dikó vót a ragadványneve. Dikó Ferenc. A leszármazottai most

Szerenád. Szilágyi Imre fametszete.

is itt élnek. Erről a Dikőről az volt elterjedve, hogy ördögös tulajdonsággal rendelkezik. Úgy mondták, hogy odavótak valahol tanulni. Elmentek heten. Hogy kik, azt nem mondták, csak azt, hogy Dikó is köztük vót. És utána hatan jöttek vissza. Csak egy, az öreg Dikó vót köztük karai. Azt mondták, hogy a hetedik, aki nem jött vissza, azokat a műveleteket az csinálta, az segített Dikónak.«

2. »Eccer a vásárba vótak mutatványosok. Az egyik azt csinálta, hogy egy faderékon vót furva egy húsz centis lyuk, azon bujt át. Mindenki úgy látta, hogy azon buvík át. Dikó odament, ráhúzott a bottal:

— Ne mellette bují, a közepin!

Csak ő látta, hogy nem a lyukon buvík át.«

3. »Ez is az öreg Dikóval történt. Parasztlakodalom vót, mulattak nagyba. Ott vót az öreg Dikó is. Azt mondja eccer:

— Nagyon meleg van mán itt, beeresztjük a vizet a szobába.

Kinyitották az ajtót, ablakot. Csak úgy ömlött be a víz! Ugráltak fel az asztalokra meg a kemence padkára, ki hova tudott, oda menekült a víz elől. Az asszonyok meg a jányok akkor még nem hordtak megokót. Amikor emelkedett a víz, hűzgálták fel a szoknyájukat, ki vót mindenük. Amikor mán olyan sok vót a víz a szobába, hogy aki széken állt, annak is derékig ért, vót olyan, aki belevetette magát a vízbe, hogy most mán úszik. Az ilyen leesett a földre, mer nem vót ott víz, nem vót semmi, csak úgy látták. Szemfényveszéssel vagy hogy csinálta, nem tudom. Úgy hallottam nagyapámtól, hogy ilyen tudománya vót.«

4. »Máskor meg azt csinálta Dikó, hogy a falon eccer csak görögdiannyék lógtak, meg zöd szárral fejlett nagy uborkák. Ha valamelyiket megpróbálták leszakítani, valaki mindig felordított a szobába:

— Ne bánd az orrom!

— Ne bánd a fejem!«

5. »Mulatott az öreg Dikó a csárdába. Lókupecék is megjelentek az ivóba, lovat akartak venni. Erdeklődtek, kinek van ló eladó. Azt mondja az öreg Dikó:

— Hát van énnékem egy nagyon jó sárga csikóm eladó! Alkuba szálltak a kupeckekkel. Meg is mutatta a csárda előtt feszelő csikót, meg is egyeztek. Jó vételárat fizettek a kupeckek. Mikor kifizették, fel akartak ülni a hátára. Toporgott jobbra, balra, de csak sikerült ráülni. Amikor mán rajta ült a kupec, eccer csak nagy nevetés. A sárga csikó eltűnt, a lókupec egy fűrészelő bak tetején ült, ami fel vót kantározva.«

6. »Dohánytermelés is vót régebben, az öreg Dikónak is vót dohánytermelési engedélye. Eccer fináncok látogatták meg. Nem szívesen fogadta őket, de színelg úgy mutatta, hogy kedves vendégek. Mikor a fináncok végeztek a dohányfelvétellel, az öreg Dikó mérges vót, hogy sokra vették fel a dohányt, de nem mutatta, gondolva, hogy megvicceli őket. Közlekedés, vonatjárás akkor még nem vót. Megkérték a fináncok, hogy nem-e vitetné el őket kocsival Tetétlenig. Erre fel megjelent a ház előtt két szép sárga lóval egy hintó. Az öreg Dikó szolt a kocsissának:

— Vigye ki a szemlész urakat Tetétlenre!

Utólag a kocsis mesélte el: az vót neki a furcsa helyzet, hogy annyira magos vót az ülés bakja, hogy szinte talpon állva tudott leülni. Felült hátra a két szemlész. Valahogy mégis elindultak. Mikor a tetétleni határba járnak, a határba kint dőgoztak, kapáltak az emberek. Amikor

a menetet meglátták, a földön hemperegtek, annyira nevétkék a menetet. Mikor Tetétlenre értek, a két szemlész megköszönte a fuvat. Mikor lezállnak a hintóról veszik észre, hogy mind a kettőnek a nadrágfeneke kikopva, a kocsinak a csizmatalpa lekopva. Fenekének csúsztak Karától Tetétlenig! A két sárga csikó eltűnt. A kocsi a két pokrócot, amit ő tett fel a hintóra, a vállára vette és gyalog ballagott vissza.«

7. »Az öreg Dikó kösséggazda szerepet töltött be. Biróhelyettes vagy ilyesmi vót. Eccer Töszeg kösségbe mentek át kocsival. Az út egy tiltott területen vezetett keresztül, olyan helyen, ahon nem lehetett mindenkinek közlekedni. Ezt tudván mondta az öreg Dikónak a bíró:

— Ne menjünk arra, mert esetleg visszaküld a csösz.

— Ne törődj vele, ha jön a csösz, majd én fogadom.

Mikor haladnak a tilos területen, látják, hogy közeledik nagy bottal a csösz, hogy visszaküldje őket a hivatalos útra. Mikor a csösz odaér, látják, hogy egy pinceablak nagyságú lakat van a száján. A bíró elnevette magát, mondta Dikónak:

— Ugyan, ereszd el!

— Eleresztem, de csak azután, ha átérünk a területen. A csösz a lakkal egy mukkot szólni nem tudott, úgyhogy ők tovább haladhattak.«

8. »Jó gazda lévén Dikó, több ökrei vótak. Hazajárt Szentgyörgyre. Abba az időbe még divat vót a jószág elkötése, az ő ökreit is el akarták hajtani a pusztáról távollétében. Jöttek visszafele. Azt mondja a Dikó a kocsissának:

— Lopják az ökrömet otthon, de addig fogva tartom az illetőket, míg haza nem érek!

Mikor hazaérnek látják, hogy a legjobb két ökr egy edgen hajcsár előtt Hajtani akarja, de a lába fődbegyökerezve. Míg Dikó oda nem ért, nem tudott elmozdulni. Azt mondja Dikó:

— Tévedtél barátom, rossz helyen próbálkoztál!

A tolvaj megfogadta, hogy ezt a tájat messze elkerüli, erre Dikó szabadon engedte.«

9. »Kérdezték a gyerekei, hogy árulja el a tudományát, de mindig ki-tért, nem árulta el:

— Nem lehet nektek megtudni, mert pokolra vinne titeket!«

Az itt közölt hiedelem-történetek részletes elemzése még korai lenne: a további gyűjtés nyilván módosítani fogja a levonható következtetéseket. Néhány megjegyzést azonban már most tehetünk. Dikó tudományserzése (1. történet) alapvetően különbözik a Hatvani-mondakörből ismerttől, nyilván a garabonciás hiedelem-körhöz kapcsolható,⁵ (bár több ponton — pl. a hét társ közös tanulása, a segítő kérdésében — további adatokra van még szükség). A 3. és 4. történet a Hatvani-mondkör legismertebb tréfas »csodatörténete«. A Kazinczy-féle kézirat kerékben, jobban »poentirozva« adja elő, hangulatilag azonban hasonlóan.⁷ A fűrészbak lóvá változtatásának és a fináncok megtrefálásának (5. és 6. történet) közvetlen párhuzamait nem ismerem. A tréfas csodatétel, az előzőkhez kapcsolja, s Hatvaniról is emlegetik, hogy a levegőben utazott a maga teremtette hintón. Az ilyen csodatettek mégis inkább az ördögös kocsisra jellemzőek.⁸ A csösz, illetve a tolvaj »megkötése« (7–8. történet) a különböző »ördögösök« (kocsisok, pásztorok, molnárok) gyakori praktikáiként ismertek,⁹ Hatvaninak nem tudok ilyen »képességé-

ről». A mutatványos leleplezése (2. történet) egy viszonylag kevés publikációból ismert anekdotikus hiedelem-monda változata.¹⁰ *Berze Nagy János* még — egyetlen változatot — a mesék között tartott számon.¹¹

E vázlatosan felsorolt párhuzamok — előzetesen ennyit megállapíthatunk — arra utalnak, hogy a Dikó köré fűződő hiedelem-történetek a népi hiedelem-világ több rétegével érintkeznek. Közös sajtáságuk az anekdotikus előadásmód: nyoma sincs bennük a »démoni« praktikáknak; ördögösséget tréfálkozásra használja a főhős.

JEGYZETEK:

1. V. ö.: *Lósy-Schmidt Ede*: Hatvani István élete és művei 1718—1786, Debrecen, 1931.; *Ráth-Végh István*: A magyar Faust. In: két évezred babonái. Bp. 1957. 154—165. l.; *Turóczi-Trosler József*: Faust. MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, XV. (1960) 25—27 l.
2. *Solymossy Sándor*: Monda. In: A Magyarság Néprajza¹, Bp. é. n. 230. l.
3. Irodalmi hivatkozások helyett arra utalok, hogy gyermekkoromban Tiszafüreden nagyanyámtól magam is hallottam történeteket a »garabonciás« Csokonairól, aki vizet eresztett be a lakodalmas nép közé; mások dinnyéket, uborkákat varázsolt a falra.
4. Az újabb irodalomból: *Ferenczi Imre*: Az ördögös kocsis alakjának néhány kérdése. *Ethn.* LXVIII. (1957) 77. l.; *Béres András*: Rozsályi népmesék. Bp. 1967. 404—405, 496. l.; *Erdész Sándor*: Ámi Lajos meséi, III. Bp. 1968. 455—471. l.
5. V. ö.: *Holló Domokos*: A garabonciás diák alakja a magyar néphagyományban. *Ethn.* XLV. (1934) 19—34, 110—126. l.
6. A hét társ emlegetése talán a »Heten vannak, mint a gonoszok« szó-lás aktualizálása. (V. ö.: *O. Nagy Gábor*: Mi fán terem? Bp. 1957. 129—131. l.)
7. V. ö.: *Solymossy*: i. m.; *Ráth-Végh*: i. m.
8. V. ö.: *Ferenczi* i. m.; *Luby Margit*: Bábalette babona. Bp. é. n. 44—54. l.; *Luby Margit*: Fogó legelőkn. Bp. é. n. 175—191. l. — Hangsúlyosan anekdotikus színezetű a szalmazsák lóvá változása. (L. erről Balassa Iván: Karsai mondák. Bp. 1963. 108—110, 234, 520. l.)
9. *Vajkai Aurél*: Az ördögös molnárlégeny. *Ethn.* LVIII. (1947) 55—68. l.; *Balassa Iván*: i. m. 428—430. l.; a 303. sz. történethez kapcsolódó jegyzet.
10. *Balassa I.*: i. m. 335—336. l.
11. *Berze Nagy János*: Magyar Népmesetípusok, II. Pécs, 1957. 207. l.: »594« Leleplezett bűvész.«

ELHUNYT PÁRDU CZ MIHÁLY

1974. április 24-én, 65 éves korában elhunyt *Párducz Mihály*, a magyar régészet kimagasló alakja. A régészeti múzeológia nemzetközileg elismert szakembere volt. Halálával mind a régészetet, mind a múzeológiát nagy veszteség érte.

Sajószentandrás hiedelemmondák

BALÁZS KÁROLY

Sajószentandrás vegyes lakosságú község Beszterce-Naszód megyében. Református magyarok és görögkeleti vallású románok lakják. A falu néphitében a magyar és a román hiedelemvilág elemeit egyaránt megtaláljuk.

A hiedelemmondák leggyakrabban emlegetett alakja a tisztátalan, vagy »sztrygajja«, amely egyenlő a hóhstadi »sztrygoj«-al, az életet ijesztető, hazajáró lélekkel.¹ Ez tulajdonképpen nem maga a holt, hanem a holt bőrbe bújt, visszajáró ördög.² A kísértés, a visszajárás oka leggyakrabban mind a magyar, mind pedig az európai néphitben valamely elhunytak életében elkövetett bűneiben keresendő.³ Egyes esetekben mint testetlen árny tűz jelenik meg. — »Ahol vót ez a Pojnycica patakja, oda járt a tisztátalan. A kanyarban vót egy fehér fűcfa, abba tanyázott. Aki arra ment, azt félrevezette. Minket soha nem engedett arra jární edesanyám. Eceer mikor nyári este kinn álltunk, jött egy tűz elől, utána mint egy nyomtatórúd. Eltűnt a kanyarba. Ez vót a tisztátalan.« (Kocsisné Rémán Anna 39 é. Sajószentandrás)

Máskor szép férfi alakját ölti magára, esetleg törpe vagy valamelyik hozzátartozó képében ijesztget, nemegyszer tévútra vezetve a vándort. Minden esetben a sötétséggel jön, de a hajnallal mindig eltűnik.

A »tisztátalan« alakjához fűződő mondáknak az elbeszélések, a kísértés mikéntje — alapján három típusát különböztethetjük meg: 1. Csak magános emberhez szegődik, kettőtől már elmenekül. 2. Csak kisér vagy félrevezet de nem bánt, a falu szélén eltűnik. 3. Áldoztatát gyöttri, esetenként a halálba kergeti.

Nézzünk példát a különböző típusokra.

1. »Edesapám ahogy monta, hogy ügyelt a tehenekre. Itt a Rózsakerthe vigyáztott az almára. Bébújtak a szalmába. Az öreg Csorba kerülő vót a gazdaságba. Eceer csak hallják, hogy lódobogás van. Mongya az edesapám, hogy »hallja öreg, mennyen ki, mer katonaság jön vagy mi! Aszongya az öreg: »Hagyd el gyermek, hogy mennyenek el az éjszakával!« El is hagyta. De másnap megint hallotta. Kiment másik boglyába. Egyik este, mikor újból hallotta, kiment. Hát a hídon áll egy szép csendőr. Odamegy hozzá, hogy tüzet kérjen. De a csendőr mindig tűnik előle, hogy nem tudja utolérni. Végül indút visszafelé, be a boglyába. Akkor a csendőr ment utána. Megállt a boglya előtt. Akkor kijábat az edesapám az öregnek, hogy aggyon tüzet. Az jött, s akkor a csendőr eltűnt.«

(Kocsisné Rémán Anna 39 é. Sajószentandrás)

»Dohi papná vót cseléd Rodovika. Aszongya, hogy vedégek vótak a papná. Az esperesék el vótak jöve vizitációba. Es kivitte a vizet a szennyes edényből. Es ahogy kidobta, az ólak magasan vótak, onnan

kijött egy kicsi törpe. Úgy megijedt, hogy megmerevedett. Kicsi kanálal töltött bele az ételt. Hat hétig. Mikor jobban lett, emesette. Aszongya a papné: «Az valami látomás volt!» Eccer este, mikor a papné is kiment, elfeledkezett róla. Hát kiszökik a kicsi törpe, s megy mind feléje. A papné is ekezdett sikoltozni, úgy szöktek ki érte. Akkor eltűnt.» (Kocsisné Rémán Anna 39. é. Sajószentandrás)

2. «Aszongya a férjem, hogy a gépné vót az édesaptya. Elérte az este és heten vótak, de egyiknek se vót tüze. Udvarhelynél a bárónak (Appel báró) vót kriptája. Mikor arrafelé mentek, Magyarberete felé. Ott kívül a határba van egy domb, azon a kriptá. Mikor odaértek, kértek tüzet, de nem vót taplója egyiknek sem. Hát látnak egy embert a kriptánál, aki csiholja a tüzet. Az egyik, amelyik bátrabb vót, odament, hogy tüzet kérjen. De az ember mindig eltűnt, s csak csiholta a tüzet. És ahogy mennek tovább, az egyik hátránéz, aszongya: »Te, neked ég a villád!« A másik is hátránéz, annak is égett a villája. Mind a hat villa égett. Aztán nem szóltak egymáshoz, nem még többet, míg béértek a faluba. Akkor már nem égett egyiknek sem a villája, de az ember is eltűnt.»

(Kocsisné Rémán Anna 39. é. Sajószentandrás)

»Édesapám mind Udvarhelyről ment haza. Bréte felől ment. Hogy má hunnan ment, azt nem monta. Mentek napszámosba a báróhoz, asztán éjjel vót, mikor hazatértek. Ahogy ment haza, mind a kriptából kijött a két csendőr. És édesapám még örvendett, hogy szót válthat, s mind a dohányos ember, kér egy cigarettát. De nem szóltak semmit. Édesapám se szólt, csak ment, de olyan sötét lett, hogy nem látott semmit. Csak a két csendőrt, azok csak úgy csillogtak a ruhájukba, vezették édesapámat. El is ment ökeme, el egy csúnya patakhoz a szőlőknél. És mikor ott vót, eltűnt a két csendőr előre, nem még látta többet. Mikor ott elhagyta a két csendőr, de ott annyit járt a csipkebokrok között, hogy a ruháját mind összeszakasztotta. De a patakból ki nem jutott kakasszólalásig. Mikor kijött a patakából, a két csendőr jött előtte az útig, de a falu végén eltűnt.» (Kocsisné Rémán Anna 39. é. Sajószentandrás.)

»Az uram Brétén a legnagyobb gazdánál szolgált. És kivette az öreg a juhokat öszszel né! Akkor vót egy nevezetes nap, addig járt a pakulár, akkor kivették öszszelni. Éjjel is ott kellett lenni. Olyan csúnya öszsi idő vót és hallotta az édesapja hangját, hogy kiáccsa ki. S ahogy tűz vót a koliba előtt, gondóta, hogy tesz egypár rögöt a tűzre és kimegyen. mer ráér. Mikor kiment, nem látott semmit és bément megint a kolibába. És mikor béérkezett, egy juh olyan furcsa hangon elbögte magát. A juhok úgy megijettek, hogy majd kitérték a lészát, de embert nem láttak sehol. És lecsendesettek a juhok, s ő megint elment, hogy fekügyék le. Mikor lecsendesettek, megint elbögte a juh magát, megint majd kitérték a lészákat, mint előbbszér. És mikor harmaccor is elbögte a juh magát, úgy megijettek, hogy kitérték, az erdő szélén érte őket utól. És öszszgyűjtötte őket valahogy, de a kosárba nem tulta őket bereszteni. Mikor a kakas harmaccor megszólalt, akkor tulta csak beleengedni a juhokat a lészárba. Lött a levegőbe, hogyha ördög vagy valami, jöjjön, de nem jött.» (Kocsisné Rémán Anna 39. é. Sajószentandrás.)

»Egresi pakulár vót Brétén és kellett menni szántani a pakulárnak a főgyeit. És mikor jött hazafelé éccaká, mikor közlekedett az erdő felé, látta az apját, hogy fegyveresen áll az erdő szélén. Aszongya:

»Apám eljött előbbem«. Nem szóltak semmit, csak ment erdőn előre. És a bihajok (bivaly) mentek utána, ameddig beérkezett két olyan nagy hegy közé és akkor eltűnt. Megfogadozott a szekértől. És a bihajok a kicsi vágaton hason és térden húzták a szekert, hogy az ágakon ment a szekér. Mind jötek, de nem tudott kijönni az erdőből virattig. Szellem csinálta ezt, úgy teccett neki. Mert az apja élt. Szemfényvesztés vót. Nem is vót sehol az apja.» (Kocsisné Rémán Anna 39. é. Sajószentandrás.)

3. »Meg a Csokányának a leánykáját is az ördög ölte meg. Verte a földhöz. A mámiája még a kemencébe is bédugta, hogy a tisztátalan hagyja el. De nem hagyta, verte a földhöz.» (Kocsisné Rémán Anna 39. é. Sajószentandrás.)

»Nálunk a faluba vót egy menyecske. Az aszonta hogy neki olyan szép szeretője van, az vagy őt, vagy a násznagyot viszi el. Egy reggel aszongya, hogy milyen nagy nyomorúság van az ő fején, minden este jön hozzá a szeretője. Nem jó lesz vele. De senki nem kérdezte, hogy ki a szeretője. Mer olyan lécsácska (léha) vót. A lánytestvére is olyan tedd el ne vedd el asszony. Egy vasárnap korán felkelt, még kakasszólás előtt (mer olyankor van hatalma a tisztátalannak). Mondgja az, hogy mér kel fel, vasárnap van, ráérnek. De ő, kiment és az almafára felakasztotta magát. A násznagya meg meglátta. Elvágta a kötelet, s a menyecske elhaladt, nem halt meg. A násznagya meg neki unokatestvére vót. Hétfőn elment a násznagya a malomba és menőleg találkozott egy szép ügyes úrfival. És aszongya a legény neki: »Te mér vágtd el a kötelet a szeretőm nyakából?« »Hát hogyne vágtdam volna el, mikor kománém vót!« »Na, ha elvágtd, megöllek téged ma éjjel!« És mikor este bejött az ember a kapu a zsákkal a hátán. És aszongya a legény: »Na, hazajöttél?« »Haza.« »Tudd meg, hogy ma éccaká elviszlek, mér vted el a szeretőmet. Ma éjjel megölöm vagy a leányodat vagy tégedet vagy a feleségedet.« És az ember bément és leült egy kanapéra, nem szólt semmit, elgondolkozott. Az hitték a háziak, hogy pihen. És odament a feleség, hogy igazítsa meg a karját, mer csüngött lefelé. Aszongya az ember: »Az anyád istenit k... ja, most megöllek!« A fejsze az ajtó megett vót. Az asszony a testvérbátyájához futott át, hogy »né ez az ember megbolondút, a fejszével szökött nekünk!« És elment a sógora és felkötötte. Három éjjel és három nap így vót. Elvitték a papot és misézett, itt nem történt szerencsétlenség. A negyedik éjszaka elment a segítők-asszonyhoz az úrfi és aszongya: »mennyen egy kicsit ki«, akar neki valamit mondani. Aszongyák a házbeliek: »Milyen úrfit lácc te, mer münk nem látunk senkit.« És már feltűnő vót a férjinek, hogy mér nem jön be az asszony. Kiment és azon a fán kapták őt felakasztva. Elmaradt három gyermek. A szerető az ördög vót. És most jár az úrfi annak a lányához, akit előbbszér el akart vinni. A grófi kastély megett van Arok-ajján.» (Nusfelean Ioana 40. é. Sajószentandrás.)

A tisztátalan rejti a kísértő szép nő vagy »kisasszony« alakja is. Ez rokonságot mutat a délszláv vilákkal és a román frumosa lelevel vagy iele-vel, akik megbüvölik az embert, s akiket soha nem lehet elejteni.

»Vót egy fegyveres őr itt Szentandrásan a vashídnál. Mikor éjjel vót, Szilveszter esteje vót. Gondóta, hogy legyen otthon, ő is táncolna, ne itt a hídnál. Alighogy kigondóta, hát egy tíz perc nem telte bele, egy gyönyörű kisasszony jött elébe, tiszta fehérbe, gyönyörűség vót nézni.

Ez tizenkét órákor volt. Elvitte a táncba. Annyit táncoltatta. Levitte a köveken, bevitte a hid alá a jégre. Addig táncoltatta, amíg a bakancsai lejttek. Hiába könyörgött, hogy hagyja abba. Csak mind táncoltatta. Mikor kérte, hogy engeggye, mer fájnak a lábai, akkor a kisasszony karonfogta, felvitte a bodegába, de nem mozdult az ajtó elől. Gondolta, hogy majd bedoblak a kerekék alá. Jött a két óras kolozsvári vonat, mire az ember odanézet, a kisasszony már nem volt. Na, akkor az ember leállította a vonatot. Megkérte a vonatvezetőt, hogy jöjjön valaki és vácsa őt le, mer ni, hogy járt. Folyt a lábából a vér és mezifláb vót. És akkor telefonáltak, leváltották. De az ember meghibbant, azóta is mindig hozzá megy haza a kisasszony. Lássa, zörgeti az ablakot, úgy-hogy papokkal kell elkergetni. A kisasszony is az ördög volt.» (Kocsisné Rémán Anna 39 é. Sajószentandrás.)

Mint láttuk az eddigiekből, a tisztátalannal szemben leggyakrabban nem tudtak védekezni. Esetenként azonban a pap megjelenése átmeneti védelmet biztosított. Ezzel szemben a boszorkány ellen a »jó boszorkány« tanácsa nyújt segítséget, melyben a fekete és a fehér mágia jellegzetességeit fedezhetjük fel. »Az a vén Máriaók néni is boszorkány. En is megjártam vele. A Mátéék anyja. Aszongyák, hogy a boszorkányoknak van farka. Neki is van. Ez, mit tudom én, mit tud csinálni, de a kapufélfától mind beszél, s ahogy jön a tehén, veszi el az úton a tejt. Nekünk is volt egy elsőborgyas szép tinókn. Jöttünk az úton a férjemenel, mondom neki: »No a vén Máriaók néni mit boszorkányzik, még elveszi a tinó tejt!« »Mondgya az uram: »Ez olyan mámi beszéd.« Hát mikor hazajövünk, kihajtja az uram a tinót, nincs egy teje se. Mongya, hogy: »Agyonverem a vén Máriaók!« Mondom: »Ne tégy semmit, mer átmegek Udvarhelyre.« Át is mentem, elmondtam az Erzi nének. (Füstös). Aszonta, hogy hozzak egy kupa korpát, napkelte előtt három nap. Mindig annak az asszonynak kellett vinni, azt visszahoztuk, s odaadtuk a tehénnek. Meg egy kupa szenes vizet. Azt megitta, s vissza is jött a teje. Többet nem is tudta elvenni. Jött aztán hozzánk a vénasszony. Mikor ebédeltünk, mind akkor. Mindig attam neki ételt. De olyan öreg és mindig él, az ördögök tarsák azér a sok rosszér, amit tett. De már kicsit görnyedt. Mondtam is neki: »Azér áll ceberszámra magánál a tej, mert még a kapufélfát is megfeji.« »Csak kacagott rajta.« (Kocsisné Rémán Anna 39 é. Sajószentandrás.)

A védekezés másik módja pedig az ártó lény alapos megverése, amely általánosan ismert a magyar nyelvterületen. »Vót Brétén egy pásztor. A havasokról. De ez az ember akármilyen fejstehenet vett, veték el a tejt. És ez a pásztor aszonta, hogy ő megtuggya, hogy mi oka ennek a dolognak. És mikor este jött haza, aki elvette a tejt, elment a tehényér és rátette a nyakát a kapura és ott bögött. És a pásztor levette a kabátját és a tehénre tette. És nagy bottal el kezdte ütni a tehenet a kabátot rajta. És túl szalatt ki a házból az illető, hogy ne üsse, mer már őli meg. És a tehény úgy állt ott, meg se mozdult. És lejtő a pásztorhoz és aszonta akármennyit fizet, nem mongya meg. Az öreg Edeli vót a boszorkány Brétén. Abba halt meg. Monták, hogy aggya vissza a tejt. Nem atta és az udvar közepén elhasalt és precskelt ki belőle a tej.« (Kocsisné Rémán Anna 39 é. Sajószentandrás.)

Itt a legtöbb esetben azonban a rontó boszorkány nem tanulja ill. örökli tudományát, mint a magyar hitvilág sámán-boszorkánya, hanem őt tisztátalan szállja meg, ő kényszeríti tettei elkövetésére. Ez ugyancsak a román folklór egyik jellemzője. Ennek tarthatjuk a boszorkánynak va-

lamey állat képében való megjelenését is, amely ezért nem más, mint a halál után bolyongó, bűnös lélek.

»Keresztúron a Lódzsi annyát, mikor vette elő a boszorkányság, kutyává változott. Ecker az urával elment zabért. Már jött érte a rossz, akkor a gyapjút odaatta, hogy legyen neki frinzdsája. Azon vót a kúcs. Monta neki hogy fog jönni egy kutya, de nehogy arca üsse. Az ura gondta, hogy arca fogja ütni, mer már hallott valamit. Az asszony elment, jött is egy kutya. Az ember szembevágta. Mikor jött az asszony, folya a vér a szájából. Akkor az ember ott is hagyta. Ugy monták neki, hogy sztrygajja. De a fiát felnevelte.« (Kocsisné Rémán Anna 39 é. Sajószentandrás.)

Az eddigiek alapján megállapítható, hogy a rontás egyik megnyilvánulási formája a tehén tejének elvétele, amit a boszorkány vagy közönségesen felhasznált (akár női boszorkány, akár férfi), vagy a saját tehenének adja.⁵ Utóbbi az előzőkhez hasonlóan ugyancsak ráolvasással szerzik vissza. »Nekünk is volt egy tehénünk, nem adott tejet. Nem tuktunk mi csinálni vele. Péter elment Füstösnéhez Udvarhelyre. Vitt egy kupa korpát, megetettük a tehénnyel, meg is gyógyult. Tuttuk is, hogy ki vitte el a tejt. Itt ni a Kis utcába a Hivó. (Pokait.) Neki volt a tehene Flóra. Ő is ilyen boszorkány. Aztán ha a tehénytől elveszik a tejt, úgy kinlódik.« (Horváthné Forrai Ilona 43 é. Sajószentandrás.)

A tehén megrontása (a tej elvételének lehetősége) érintkezési mágiaán alapul. (A lányomásnak megrontása egyenlő az állat megrontásával, mert a lányom maga az állat). »Ugy roncák meg a tehényt, hogy a lányomáról port vesznek fel. Egy kicsi port. Arra óvasnak rá.« (Horváthné Forrai Ilona 43 é. Sajószentandrás.)

Mintha eltűnne vagy háttérbe szorulna a tisztátalanság a rontások másik nagy csoportját képező szerelmi varázslásokban. A kívánt szerelmet kétféleképpen szerezhetik meg. A kiszemeltet (leggyakrabban férfit) »csinálalmánnyal« megitatják. »Pálinkát is megbozongyáznak, azt itasák meg a fiúval. A Leontinát is úgy vette el az ura. Az anyja megbozongyálta a pálinkát. A fiúk a kicsi ablakon mind nézték.« (Kocsisné Rémán Anna 39 é. Sajószentandrás.) A szerelm megszerzésének másik módja pedig rokonszervi mágiaán lehetséges, amely nem más, mint a már említett érintkezési és hasonszervi (az embertől elkülöníthető tárgy egyenlő az emberrel) mágia együttes jelentkezése. (Az embertől elválasztható dolgok egyenlőek az emberrel, ezeknek megszerzése az ember megszerzése, akivel így bármi tehető).⁶ »Kerekes Ferencet is így bozongyálták meg. A mi Erzsinkhez járt. Aztán elment Sólavára ehhez az Irmához, az elvált asszonyhoz. Bál volt, megzadott rajta az ing. Az asszony meg monta, hogy vegyen másik inget. Az kellett, valami ruhadráb, hogy azt megbozongyázzák. Aztán nem is járt máshoz csak Irmához. De nem is vót áldás a házasságon.« (Kocsisné Rémán Anna 39 é. Sajószentandrás.)

»Mikor leány vótam, tizennyóc éves vótam. Ezt az első férjemet ajálták nekem tavasszal. Montam, hogy nem megyek, mer két gyermeke van. Edesapámék is azt monták. És aszongya az edesanyám: »Hagyd az ördögbe, még szerencsétlenül tenne.« Eltelik három-négy nap és vetek nekem ruhát. Bémentem, s megvettem a selymet. Jön az vénasszony, aszongya: »Hadd lám azt a selymet, hadd vegyen nekem is ilyet a fiam.« (Ez az első anyósom volt.) Mondom a nővéremnek, Erzsinek (mer én mindig olyan rossz szájú voltam): »nem adom, mer megbabonáz!« »Adom én a nővéremet, babonázza meg őtet!« »Mer neki már

van ura.« »Alig telik egy hét, egy darab hiányzik a kelméből. Jön a vén-asszony. Beszél édesapámmal, édesanyámmal. Hát azok mintha elkábítóta volna őket, vertek, hogy de méz, mer itt van a szomszédba. Alig atak oda, látták, hogy nem jó.« »Gyere haza, s no gyere haza!« És akkor egy évig ott ültem. Ahogy történt ez a história, volt egy veszekedés, hazajöttem. Aztán megyek édesanyámmal, hogy elhozzuk a ruháimat. De az én magyar lájbim nem volt meg. Ok tüntették el, nem tudom. Akkor egy este jön az első uram, hogy »elhoztam a lájbidat, nekem nem kell. Alighogy rátettem a kezem, »én megyek vissza, megyek vissza!« Édesapámék megverték, de én még akkor éccaka hivatlanul visszamentem. Mikor visszamentem édesanyám sirt, hogy itt tiszta dolog nincs.« Bémegek a sógornómhoz Besztercére, mer biztos Struccajja csinált valamit.« (Ugy hívták ezt az asszonyt.) És azt monta a boszorkányné, hogy jöjjünk haza, nézzük meg, hogyha csinálmány van, a háznak valamelyik sarka vizes kell hogy legyen. Mer olyan vizet dobtak rá, hogy az se télen, se nyáron nem szárad le. Nem is száradt le, amíg le nem rontottuk ez a konyhát. És aszonta az az asszony, hogy legyenek nyugottak, most még sikerút az ördöggel, de letelik az év, nincs hatalma. Egy évig ott ültem, aztán hazajöttem. Maratt ott ruhám de nem hoztam el, féltem.«⁷ (Kocsisné Rémán Anna 39 é. Sajószentandrás.)

Az itt elmondottakból is kitűnik, de az alább következő is igazolja, hogy szerelmi bűvöléssel mindig sikerül létrehozni házasságot, de az a házasság azután szerencsétlen lesz é a szerelem gyűlöletté változik.⁸

Utolsó mondanékban a tisztátalan újból előtérbe kerül. A boszorkány bájitással, általa rontja meg áldozatát, teljesen hatalmába kerítve őt. »Az öreg Bangó (Csokan Ion) katoná vót. Udvarót egy lánynak, Szabó Rozáliának. Szeretője vót, lett egy gyermeke. Egy másik leány, Bob Anyiska nem tudott férhez menni, mert háború után sok volt a leány. Ez csinálta a bozgonyát. Ezt az Anyiskát nem szívelték, hogy vegye el, mert állítólag az öregnek (Bobnak) fija vót, ő Bango. Az Anyiskának az anyja vót, ő megsinyáta.«

J E G Y Z E T E K :

1. Munkácsi B., Adalékok a magyar halotti szokások pogány hagyományaihoz Ethn. XI. (1900/2) 108—109.
2. Matuska I.-né., Román babonák Ethn. X. (1899.) 299.
3. Róheim G., Magyar néphit és népszokások (Bp. 1925.) 83.
4. U. o. 113.
5. Matuska L.-né., Román babonák Ethn. X. (1899.) 298.
6. Mindkettő részletes magyarázata G. Cocchiara., Az európai folklór története (Bp. 1962.) 402—404. és u. ő. Az örök vadember (Bp. 1965.) 155—165.
7. Stucajja ma is él, s még ma is mennek hozzá. Ha kell házait, ha kell választ.
8. Róheim G. i. m. 69.

Divatosan akar öltözködni?

Vásároljon a HBM. Ruházati Kisker. Váll. Szaküzleteiben

Debrecen,
Hajdúszoboszló,
Hajdúböszörmény,
Hajdúnánás,
Nádudvar,
Polgár

Múzeumi kiállítások Debrecen és Hajdú-Bihar megye területén

I. DEBRECENBEN

A Déri Múzeum kiállításai:

- a) Átmeneti komplex helytörténeti és képzőművészeti kiállítás a Péterfia u. 1. sz. alatt.
- b) Debrecen munkásmozgalmának története. (Állandó kiállítás a Hámán Kató út 5/a. számú épület földszintjén.)
- c) Képzőművészeti Galéria (Béke út 26.).

II. A MEGYÉBEN

1. Álmosd, Kölcsey-ház: Kölcsey-émlékiállítás, állandó kiállítás.
2. Bakonszeg, Bessenyei-ház: Bessenyei-émlékiállítás, állandó kiállítás.
3. Balmazújváros, Balmazújvárosi Múzeum. Helytörténeti állandó kiállítás.
4. Balmazújváros, Veres Péter-ház, Veres Péter-émlékiállítás, állandó kiállítás.
5. Berettyóújfalu, Bihari Múzeum. Bihari táj — bihari emberek. Állandó helytörténeti kiállítás.
6. Hajdúböszörmény. Hajdúsági Múzeum. Állandó helytörténeti és képzőművészeti kiállítás. Kéthavonta változó időszaki kiállítások.
7. Hajdúhadház, Földi János-émlék- és természettudományi állandó kiállítás.
8. Hajdúszoboszló, Bocskai István Múzeum. A Hajdúság népművészete, állandó kiállítás.
9. Hortobágy, Hortobágyi Pásztor múzeum: Hortobágyi pásztorélet a századfordulón, állandó kiállítás.
10. Nagykereki, Bocskai-várkastély: Bocskai-émlékiállítás, állandó kiállítás.
11. Püspökladány, Karacs Ferenc Iskolamúzeum: Püspökladány története és népelete, állandó kiállítás.
12. Tiszacsege, jobbágyház, állandó kiállítás.

A kiállítások hétfő kivételével mindennap 10—18 óra között nyitva tartanak.